

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIII (75) 2016/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXIII (75), 2016, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory Akademie věd České republiky, v. v. i.

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Předseda redakční rady: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Juniorní redaktor: Mgr. Aleš Smrčka

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Beograd), PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlůšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, dr. Małgorzata Michalska (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: PhDr. Zdeňka Šafaříková, Mgr. Eva Bumbálková, Mgr. Eva Románková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích ERIH PLUS (*European Reference Index for the Humanities*), AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*), CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*) a je zařazen na Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice.

Číslo vychází k 20. prosinci 2016

ISSN 1211-8117

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIII (75)

2016/2

Obsah

Studie

Jiří Woitsch, <i>Etnologie studené války v České republice: témata, přístupy, metody</i>	5
Karel Altman, <i>V hospodě za světové války</i>	31
Zuzana Štancelová, <i>Národopisná výstava československá v kontexte bádania ľudovej architektúry na Slovensku v druhej polovici 19. storočia</i>	46
Radek Bryol, <i>Poslední dřevěné stodoly v Moravské bráně</i>	56
Eliška Leisserová, <i>Současné renovace vinohradnických staveb ve vybraných sklepních areálech Znojemska</i>	73

Materiály

Kateřina Sedlická – Dana Motyčková, <i>Architekt Jiří Waage a dokumentace lidové architektury. Ze sbírek Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.</i>	85
Vanda Jiříkovská, <i>Čtyřicet let Národopisného muzea Slánska v Třebízi</i>	94
Michal Škopík, <i>Digitální utopie – analogová realita. Digitalizace magnetického záznamu zvuku v paměťových institucích</i>	103

Diskuze

Odpověď na polemiku pracovníků Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (<i>Blanka Soukupová</i>)	113
Antonín Václavík – kolaborant? (K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům) (<i>Karel Altman</i>)	120
Evropská etnologie a český národopis (<i>Josef Jančář</i>)	133

Personalia

Zdeněk Tempír vzpomíná (<i>Miloš Melzer</i>)	140
Jubilantka Helena Šenfěldová (<i>Monika Tauberová</i>)	145
Jubilující Věra Thořová – dvojí akademický život (<i>Lubomír Tyllner</i>)	150
Vytrvale ve stopách Jiřího Langra (<i>Radek Bryol</i>)	152
Blahopřání Alexandře Navrátilové (<i>Věra Frolcová</i>)	159
K významnému životnímu jubileu Ludmily Tarcalové (<i>Eva Věčerková</i>)	163
Ivana Kubečková jubilující (<i>Helena Mevaldová</i>)	166
Gratulace Aleně Křížové (<i>Martina Pavlicová</i>)	171
Životní jubileum Heleny Beránkové (<i>Miroslav Válka</i>)	177
Za odkazem Jana Poláčka (<i>Věra Frolcová</i>)	179

Knihy

Blanka Soukupová – Daniel Luther – Peter Salner (eds.): Mýtus – „Realita“ – Identita. Socialistické metropole v zápase o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti (<i>Jan Semrád</i>).....	182
Roman Doušek – Daniel Drápala (eds.): Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě (<i>Mojmír Benža</i>).....	184
Iveta Zuskinová: Liptov v ľudovej kultúre (<i>Jiří Woitsch</i>)	187
Otakar Kirsch: (Po)zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě (<i>Daniel Drápala</i>)	190

Výstavy

Ryba v lidové kultuře (<i>Markéta Palowská</i>)	193
Muzeum v zákulisí – vnitřní svět muzea (<i>Pavel Holman – Otakar Kirsch</i>).....	195

Konference

Mezinárodní konference Soumrak tradiční společnosti. Český venkov a maloměsto na přelomu epoch (<i>Jiří Woitsch</i>).....	198
K 70. výročí založení Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (<i>Miroslav Válka</i>)	201

Etnologie studené války v České republice: témata, přístupy, metody¹

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 PRAHA 1
jiri.woitsch@post.cz

Úvod

Etnologické studium válečných konfliktů není v žádném případě tématem novým, i když v prostředí naší domácí vědy se doposud rozvíjelo spíše nepřímým a nesystematickým. V rámci obvyklých tematických okruhů a přístupů středoevropského národopisu byly konflikty starší doby (např. války s osmanskými Turky, třicetiletá válka, války o rakouské dědictví v době Marie Terezie, napoleonské války, prusko-rakouská válka roku 1866) zcela po právu považovány za důležitý fenomén hluboce ovlivňující formování tradiční lidové kultury. Zkoumání vlivu vojenských uniforem na lidový oděv, formování specifického vojenského folkloru, stravovacích návyků, násilných i dobrovolných migrací, vlivu vojenské služby na rodinný a životní cyklus nebo výzkum specifických socioekonomických a sídelních forem ve válečných oblastech (tzv. vojenská hranice v habsburské monarchii) jsou asi těmi nejtypičtějším příklady zájmu klasického národopisu o problematiku válečných konfliktů.

V rámci odlišné badatelské tradice kulturně a sociálněantropologické se zájem nejdříve soustředil na konflikty (vč. těch symbolických) v prostředí tzv. neliterárních společností, na důvody vzniku a způsoby řešení konfliktů uvnitř i vně malých sociálních skupin.² Později se samozřejmě západní antropologové věnovali i konfliktům v moderních komplexních společnostech či problematice s válčením úzce související (např. etnické převrstvování a čištění). Sociokulturní antropologie též patrně jako první překročila Rubikon „vědecké neutrality“ a stala se v dílech některých svých představitelů a výzkumných týmů (např. v období II. světové války, nebo amerického angažmá ve Vietnamu) i aplikovanou disciplínou bezprostředně sloužící válečné snaze o lepší poznání nepřítele.³ O tom, do jaké míry byly těmito snahami

1 Text byl vypracován v rámci projektu č. GA15-03754S *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989*, který podpořila Grantová agentura ČR. Za cenné připomínky autor děkuje Bc. Radku Světlíkovi.

2 Přehledně viz BOHANNAN, P. (ed): *Law and Warfare. Studies in the Anthropology of Conflict*. New York 1967.

3 Rasovou či velkoněmeckou ideologií a dalšími totalitárními vlivy hluboce poznamenanou vědu německou (biologickou antropologií, ale ani národopis/Volkskunde nevylímáme) je ovšem třeba mít v tomto směru na paměti ještě výrazněji.

poznamenány některé směry sovětské etnologie nebo naší tzv. cizokrajné etnografie ve 2. polovině 20. století, se prozatím můžeme jen dohadovat, neboť na rozdíl od prostředí amerického k těmto otázkám zatím neproběhla žádná kritická debata a oficiální státní plány výzkumu v někdejších Československu jsou teprve vyhodnocovány.⁴ V současné době je to nicméně právě sociokulturní antropologie, která udává tón hloubkových etnografických výzkumů mnohých aspektů (a následků) nejružnějších lokálních konfliktů počátku 21. století. Domnívám se však, že žádná jednotná a jednoduše popsatelná konceptualizace antropologického výzkumu války dnes neexistuje a patrně neexistovala ani v minulosti. Podobná „velká vysvětlení“, jak je ostatně nasnadě, byla a jsou typická spíše pro hojný a též neobyčejně plodný výzkum válek z pohledu sociologie, politologie, historie, ale např. i psychologie. Těmto disciplinám zde však nemůžeme už jen z prostorových důvodů věnovat dostatečnou pozornost.

Pro naši domácí etnologii je tedy výzkum války nepochybně velkou výzvou. Může se při něm opřít jak o solidní tradice národopisného studia vlivu války na tradiční lidovou kulturu – či obecněji řečeno na kulturu a každodenní život nejširších vrstev obyvatelstva, tak o četné podněty antropologické cílící k pochopení akterského i kolektivního válečného jednání v rovině symbolické i až mrazivě reálné. Domnívám se však, že při tomto studiu je zapotřebí odpovědět si na poměrně zásadní otázku, tedy: Kde vzít terén? Jinými slovy, jak uplatnit zásadní komparativní výhodu etnologie při studiu jakéhokoliv tématu, tedy terénní výzkum a práci s informátory.

Terén si samozřejmě můžeme nadefinovat **čistě historicky**, pracovat s ego-dokumenty a při výzkumu můžeme setrvávat na osvědčených a produktivních přístupech de facto národopisných, odlišnost etnologie od spektra personálně i jinak daleko silnějších moderních historiografických sub-disciplín (zejm. mikrohistorie a historické antropologie)⁵ však bude minimální, i když i takové výzkumy (pracující např. s válečnými deníky) jsou navýsost potřebné. To se bude týkat jednoznačně jakýchkoliv témat ze starších dějin, dnes již téměř bezvýhradně i I. světové války a velice záhy i II. světové války.

Dále se lze přiklonit k **čistě antropologickému** přístupu a pokusit se studovat v terénu současné válečné konflikty. To se zčásti dařilo např. v případě válek

4 O kontroverzních zákoutích západní válečně angažované antropologie pojednává např. PRICE, D. H.: *Anthropological Intelligence: The Deployment and Neglect of American Anthropology in the Second World War*. Durham – London 2008 a též: *How the CIA and Pentagon Harnessed Anthropological Research during the Second World War and Cold War with Little Critical Notice*. *Journal of Anthropological Research* 67, 2011, s. 333–356. Srov. též celé monotematické číslo časopisu *Anthropology in Action* z roku 2005 – *Friends and Foes: Anthropologists and the Making of the Enemy*. *Anthropology in Action* 12, 2005.

5 Příkladem mikrohistorie II. světové války je dnes již klasická práce BROWNING, CH. R.: *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a konečné řešení v Polsku*. Praha 2002 (anglicky vyšla kniha poprvé v roce 1992).

v postjugoslávském prostoru v 90. letech 20. století, produktivní jsou nepochybně i výzkumy orientované na důsledky současných válek, zejména migraci. Představa o systematických terénních výzkumech v oblastech bojů např. na východě Ukrajiny, v Sýrii, Afghánistánu, Barmě apod. je nicméně zdaleka nejen v české antropologii zcela iluzorní, může se omezit na mimořádně výjimečné badatele a okolnosti či probíhat extrémně pochybným způsobem na dálku.

Dost možná však existuje i **třetí možnost**, která jednak umožňuje propojit tradice a dosavadní výsledky národopisné s antropologickými, jednak může být realizována vcelku bez větších obtíží v našem domácím prostředí. Tou možností je etnologický výzkum tzv. studené války – konfliktu či „konfliktu“, který se našeho území bezprostředně dotýkal a je ho i v současnosti možno studovat jak historicky, tak celou škálou metod opřených o sběr terénních dat. Nastínění základních konceptuálních a zejména tematických východisek a možností etnologického studia studené války je věnován tento stručný příspěvek. Neklademe si v něm za cíl vyčerpát téma v úplnosti, ale spíše poskytnout pro další úvahy dostatečná vodítka, a to zejména s odkazem na zahraniční bádání. Teprve budoucnost ukáže, zda půjde o směr pro naši etnologii dostatečně zajímavý a produktivní, nebo zda se celý koncept etnologického výzkumu studené války ukáže být slepou uličkou. Některé dále zmiňované konkrétní příklady studií v našem pohraničí nicméně naznačují, že zajímavý potenciál se zde dost možná opravdu skrývá.

Studená válka

V případě I. i II. světové války se přímé bojové operace našemu území vyhýbaly buď zcela, nebo do značné míry a konkrétní válečná zkušenost se týkala většinou odvedenců do rakousko-uherské armády (I. světová válka), nacistického wehrmachtu (II. světová válka) či dobrovolníků bojujících v řadách cizích armád nebo samostatných zahraničních československých vojenských jednotkách (I. i II. světová válka). Pro většinu domácího česko- i německojazyčného obyvatelstva představovaly oba ničivé konflikty spíše život ve válečném týlu se všemi hlubokými a tragickými dopady na každodenní život. Tyto aspekty všedního života v zázemí, samozřejmě úzce provázané s „velkými událostmi“ probíhajících válek, byly a jsou již delší čas předmětem historického studia,⁶ a jak bylo naznačeno, etnologie se k těmto výzkumům může úspěšně připojit, těžko však může uplatnit sobě nejvlastnější metody terénního výzkumu.

Podstatné rysy života ve válečném zázemí, byť projevující se s různou intenzitou a mimořádnou časovou i prostorovou variabilitou, se nicméně na našem území

6 Z poslední doby srov. např. PADEVĚT, J.: *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé*. Praha 2013 či BURIANOVÁ, M.: *Móda v ulicích Protektorátu*. Praha 2013. Z čistě historických metod sběru dat vycházejí i KNAPIK, J. – FRANCO, M. a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967. (I. –II.)*. Praha 2011.

týkaly i pozdějšího období, které se nejčastěji označuje jako tzv. studená válka. K těm nejtypičtějším patřila militarizace společnosti a ekonomiky a permanentní přípravy na válku v rovině ideologické, rétorické i veskrze praktické, posilování role armády ve společnosti a jejích zásahů do každodenního života, systematické propagandistické budování atmosféry strachu a vytváření obrazů nepřítele na straně jedné a spontánní vlny fám a paniky na straně druhé,⁷ nedostatek zboží a informací a v neposlední řadě i projevy „*horké války*“ v podobě masového vzniku vojenské infrastruktury a především civilních a vojenských obětí na životech.⁸ Odhlédneme-li od justičních vražd a dalších do krajností dovedených projevů totalitární moci, k těmto reálným obětem⁹ docházelo na našem území jednak při tzv. vojenském střezení státní hranice (ochrana státní hranice v předlistopadové době probíhala na principech vojenských, nikoliv jak je obvyklé v demokratických společnostech, policejních, pohraniční stráž – PS byla součástí tzv. vojsk ministerstva vnitra),¹⁰ jednak při vypjatých momentech invaze vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Tragické události pak doprovázely i samotný „dočasný“ pobyt sovětských vojsk na našem území.¹¹

Bylo by samozřejmě zcela zcestné konceptualizovat českou resp. československou společnost 2. poloviny 20. století jako bezvýhradně válečnou, na druhou stranu je právě studená válka jediným velkým konfliktem, který je i u nás možno v současnosti systematicky etnologicky studovat – počínaje neoficiálními rituály armádních složek, přes antropologické studium paměti pohraniční krajiny po ústní a nápisový folklor. Při podobném studiu můžeme výhodně zúročit starší tradice národopisné vědy, avšak postavit je do služeb velice moderně tematicky i metodologicky vymezených výzkumů. Definování výzkumného pole by však nemělo být příliš benevolentní, aby se za etnografii studené války nemohl prohlásit vlastně jakýkoliv výzkum středoevropského (či světového) terénu ve 2. polovině 20. století.

Studená válka se obecně definuje jako geopolitické, mocenské a vojenské soupeření dvou ideologicky i jinak antagonistických bloků v čele se SSSR a USA.¹²

7 Právě propaganda a její recepce může být slibnou výzkumnou nikou i pro etnology a folkloristy. Prozatím srov. PALIVODOVÁ, E.: *Obrazy nepřátel. Vnější nepřátelé v československé komunistické propagandě v letech 1948–1956*. HOP. Historie – Otázky – Problémy 4, 2012, s. 39–53; CAJTHAML, P.: *Public relations pro Státní bezpečnost. Bezpečnostní propaganda v letech 1968–1971*. Sborník Archivu bezpečnostních složek 6, 2009, s. 191–241.

8 COCROFT, W.: *Cold War: Building for Nuclear Confrontation (1946–1989)*. Swindon 2003.

9 Suchá statistická data na základě dobové evidence přináší PULEC, M.: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006.

10 PULEC, M.: *Nástin organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951*. Securitas Imperii 7, 2001, s. 55–96; DUBÁNEK, M. – LAKOSIL, J. – MINAŘÍK, P.: *Utajená obrana železné opony. Československé opevnění 1945–1964*. Praha 2011.

11 K těmto událostem srov. nejnověji TOMEK, P. – PEJČOCH, I.: *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991*. Cheb 2015.

12 K tématu studené války existuje neuvěřitelně rozsáhlé množství zahraniční, překladové i původní

Termín samotný, stejně jako další klíčový pojem charakterizující danou dobu – železná opona – má patrně původ v žurnalistických textech a politickém žargonu 40. let 20. století.¹³ Za nejhlavnější projevy studené války na globální úrovni jsou považovány oboustranné technologické soupeření, závody ve zbrojení, budování vojenských a ekonomických koalicí vč. „pomocí“ závislým státům třetího světa, systematická propaganda a očerňování nepřítele či špionáž a podpora terorismu. Nejkrasnějším projevem studené války potom byly tzv. zástupné reálné války (Korea, Vietnam, Afghánistán), často doprovázené obrovskými materiálními škodami a ztrátami na lidských životech. Důsledkem uvedených jevů byly všechny výše zmíněné rysy života v zázemí.

Pro účely tohoto textu tedy chápeme danou badatelskou orientaci právě jako studium primárně orientované jednak na dobu úžeji vymezené studené války (zhruba roky 1945 až 1991)¹⁴ a zároveň soustředěné na každodenní život mimo sféru skutečných zástupných válek ovšem právě život studenou válkou zásadně ovlivněný. Terénem se nám tedy může stát i někdejší Československo a dílčí aspekty zdejší každodennosti provázané zejména s vnitřním fungováním a vnější reflexí vybraných tzv. silových složek ve společnosti (zejména Československá lidová armáda – ČSLA, vojska Pohraniční stráže – PS, případně též Lidové milice – LM). Předmětem výzkumu dále mohou být symbolické mechanismy budování obrazu nepřítele (tj. druhého či jiného) a dobová propaganda; různé formy tehdejší i dnešní kolektivní a individuální paměti a její transmise vázané opět především na armádu, PS a LM; dále život a paměť komunit radikálně poznamenaných militarizací společností a prostoru – nejtýpičtěji obyvatel pohraničí a vojenských výcvikových prostorů. Při výzkumu těchto specifických oblastí je možno s úspěchem vyjít i z etnologických a antropologických podnětů ke studiu krajiny samotné. Konečně pro etnology může být zajímavý i dnešní často folklorizovaný *lidový diskurz* o době nedávno minulé. Extrémní komparativní potenciál všech uvedených témat je přitom nasnadě, neboť dané jevy se v různé formě vyskytovaly nejen napříč státy bývalého východního bloku, ale i (byť povětšinou v měkčích formách) v západní Evropě a USA.

domácí literatury. Z nejdostupnějších přehledových prací srov. GADDIS, J. L.: *Studená válka*. Praha 2006; LUŇÁK, P.: *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997; NÁLEVKA, V.: *Studená válka*. Praha 2003. V současnosti nejrespektovanější příručkou je patrně LEFFLER, M. P. – WESTAD, O. A.: *The Cambridge History of the Cold War (I.–III.)*. Cambridge 2012.

13 WRIGHT, P.: *Iron Curtain: from Stage to Cold War*. Oxford 2007. Pojem *cold war* možná pochází z novinového článku ORWELL, G.: *You and the Atomic Bomb*. Tribune 19. 10. 1945. Původ obratu byl za nepříteli jasný považován již ve 40. letech 20. století. Viz LIPPMANN, W.: *The Cold War*. New York 1947.

14 Někteří badatelé kladou počátky studené války již do doby po skončení I. světové války a naopak její konec bývá spojován až s některými událostmi 2. poloviny 90. let 20. století.

Výzkum studené války ve světě a ČR

Studená válka jako relativně komplexně pojímaný jev byla studována již v době jejího průběhu, nicméně pro 2. polovinu 20. století byl typický hlavně zájem o dílčí události, jevy a procesy. Ty byly analyzovány (samozřejmě – a to je potřeba zvláště zdůraznit – v rámci obou soupeřících bloků) v duchu dobově platných mocenských a ideologických přístupů, zájmů a klišé. Spíše než teoreticko-metodologickou inspiraci nám tak množství prací věnované kupříkladu zástupným válkám, dějinám jednotlivých států, výrazným osobnostem, technologickému vývoji apod. nabízí sumu faktografie. A to spolehlivou vždy jen do určité míry. Příslušné výzkumy a jejich výstupy byly totiž nezdědkou neseny v duchu snah vyzdvihnout vlastní úspěchy a zároveň přispět k poznání a konceptualizaci „druhého“ ovšem apriorně definovaného jako nepřítel.¹⁵ To se samozřejmě týká především disciplín a jejich někdy až absurdních specializací (např. tzv. kremologie) typu sociologie a politologie. Historie a etnologie či antropologie již poněkud méně výrazně, ale nikoliv z důvodů, že by šlo o disciplíny méně ideologizované, ale jednoduše proto, že studená válka nebyla jejich podstatným výzkumným tématem.¹⁶

Obecně však můžeme konstatovat, že teprve po skončení studené války stáli humanitní a sociální vědci v obou sférách do té doby rozděleného světa před zásadní otázkou, jak studenou válku, její průběh a výsledky uchopit, popsat a vysvětlit, a to pokud možno co nejobektivněji. A tak byla 90. léta 20. století v tomto směru obdobím hledání badatelské a interpretační neutrality, a to zejména v historických vědách, které se studené válce jako víceméně uzavřené historické epoše v té době věnovaly (a věnují) nejsilněji. Škála přístupů ke studené válce byla přitom – v rámci dominujícího *diskurzu vítězů* – velice široká zejména na rovině interpretační. Témata a metody výzkumu zůstávaly velice podobné a soustředily se hlavně na politické, technologické a vojenské aspekty studené války. Nicméně interpretace studené války jako celku silně variovaly od tradicionalistických vysvětlení běžných již v 50. letech 20. století (*Západ* jako trvalý nositel dobra donucený se bránit sovětské expanzi), přes levicově orientované metanarace tzv. revizionistů, vinících z rozpoutání studené války naopak USA, až k v té době nejdominantnějším postojům postrevizionistickým.¹⁷ Bádání 90. let však ještě byla jednoznačně vlastní snaha hledat velké příběhy a univerzální vysvětlení, jakkoliv se posléze ukazující jako mimořádně sporná.¹⁸

15 U nás např. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986.

16 K historii studia studené války (s důrazem na historické vědy) WESTAD, O. A.: *The Cold War and the international history of the twentieth century*. In: Leffler, M. P. – Westad, O. A. (eds.): *The Cambridge History of the Cold War I. Origins*. Cambridge 2012, s. 1–19.

17 K těmto i dalším konceptualizacím studené války viz DRULÁK, P.: *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha 2009.

18 Nejslavnějšími příklady jsou bezpochyby práce FUKUYAMA, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha 2002 a HUNTINGTON, S. P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.

K dosti podstatným změnám – otevírajícím dveře i etnologickému výzkumu – došlo až v době po roce 2000. Tehdy zaznamenáváme poměrně silnou demokraticizaci prováděných výzkumů (a studená válka již není zkoumána z pozic vítězů, poražených, viníků a obětí); zdůraznění role tzv. třetího světa v jejím průběhu a – což je pro nás obzvláště podstatné – opuštění do té doby dominujících vojenskopolitických témat a marných snah hledat všeobímající vysvětlení. V rámci výzkumů studené války se nově stávají zásadně relevantními i otázky vývoje kultury, společnosti, každodennost bezejmenných aktérů a tedy problematika individuální a kolektivní paměti.¹⁹ Téma studené války se poměrně úspěšně a rychle zbavilo nejrůznějších ideologických nánosů, a aniž by byla relativizována tragičnost nebo zločinnost řady událostí, stalo se regulérní součástí výzkumu evropské historické paměti či je dokonce systematicky konceptualizováno (kupříkladu pozůstatky železné opony, vojenská zařízení, kryty tzv. civilní obrany) jako svébytné kulturní dědictví, které si zaslouží pozornost a ochranu.²⁰ Něco takového by ještě v 90. letech 20. století bylo patrně zcela nemyslitelné.

S rozšířením a pluralizací výzkumných témat a interpretačních rámců při studiu studené války po roce 2000 souvisí i zřetelné uplatnění dalších vědeckých disciplín a subdisciplín.²¹ Jejich obrat k dějinám nedávných konfliktů byl často motivován jak značnou poptávkou po nových pohledech na dané téma (což se týká hlavně nesčetných výzkumů orálně historických a historicko-antropologických), tak mohl být posílen i epistemologickým vývojem uvnitř disciplín samotných a hledáním netradičních až provokativních témat výzkumu. To je dle mého názoru typické zejména pro tzv. archeologii současnosti, resp. archeologii konfliktů, které bude věnována ještě pozornost.²² Zájem o studenou válku či v užším slova smyslu tzv. železnou

19 Signifikantně VOWINCKEL, A. – PAYK, M. M. – LINDENBERGER, T. (eds.): *Cold War Cultures. Perspectives on Eastern and Western European Societies*. Oxford – New York 2012. Konceptuálně být bez návaznosti na výzkum studené války též ŠVARŤÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*. Dějiny – teorie – kritika 2, 2007, s. 232–255.

20 COCROFT, W. D.: *The Cold War – What to preserve and why*. Conservation bulletin Issue 44, 2003, s. 40–42; DAUGSTAD, K. – GRÝTLI, E.: *How to study and manage a multihistoric landscape*. Norsk Geografisk Tidsskrift 53, 1999, s. 85–92. S důrazem na II. světovou válku ale pro blízké střeoevropské prostředí srov. CHYLÍNSKA, D.: *Formy ekspozycji i udostępienia turystycznego obiektów militarno-wojskowych z czasów II wojny światowej. Rozwiązania polskie a praktyka europejska*. Folia Turistica 17, 2006, s. 77–97; táž: *Trudne dziedzictwo – cmentarze poniemieckie w krajobrazie kulturowym Dolnego Śląska*. Architektura krajobrazu 1, 2007, s. 31–39.

21 Výsledkem transdisciplinárně pojaté práce je patrně nejlepší monografie o materialitě, symbolice i širěji chápané paměti železné opony Anny McWilliams, která se rozhodně nedrží archeologických přístupů, jak by název napovídá. Srov. McWILLIAMS, A.: *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*. Stockholm 2013.

22 Přehledně SCHOFIELD, J.: *Combat Archaeology. Material Culture and Modern Conflict*. London 2005; HARRISON, R. – SCHOFIELD, J.: *After Modernity: Archaeological Approaches to the Contemporary Past*. Oxford 2010; FORBES, N. – PAGE, R. – PÉREZ, G. (eds.): *Europe's Deadliest*

oponu ovšem překvapivě zasáhl i řadu dalších až nečekaných vědeckých oborů. V dnešní Evropě i ČR je dokonce jedním z nejvýraznějších (alespoň co se týče popularizačních aktivit) směr historicko-ekologický.²³

Pro někdejší Československo jako relativně stabilní satelit Sovětského svazu platí, co se týče zkoumání studené války v 50. až 80. letech 20. století, tvrzení uvedené v úvodu k této části studie. Pokud se některé aspekty soupeření obou mocenských bloků či např. jejich historické souvislosti staly předmětem odborné pozornosti, jejich závěry se v rovině oficiální vědy musely přizpůsobit oficiální ideologické doktríně. Případně, avšak zcela výjimečně, šlo o studium velice dílčích, ideologicky neutrálních a „bezpečných“ témat.²⁴ Radikální změna, jak jinak, nastala až v 90. letech 20. století a nutno dodat, že ne vždy šlo o změnu jednoznačně pozitivní. Jasným přínosem samozřejmě bylo všeobecné zpřístupnění (a to v rozsahu až evropsky unikátním) nejrůznějších typů archivních dokumentů i např. do té doby fyzicky nedostupné militarizované pohraniční krajiny. V rovině heuristické se tedy výzkum rozmanitých aspektů studené války mohl a může opírat o nepřeberné množství zdrojů. Poněkud jinak tomu bylo a je v rovině tematické a teoreticko-metodologické, kde máme co do činění s kombinací občasného opoždování našich humanitních a sociálních věd za evropskými a globálními trendy²⁵ a s problematickou a de facto ideologickou snahou (jen s „obrácenými znaménky“) o tzv. vyrovnání se s minulostí.

V 90. letech 20. století se tyto jevy protuly s dobově pochopitelnou zbrklostí, nadšenectvím, poloamatérismem či aktivistickým sebestačným a zapříčinily mnohá dodnes patrná pokřivení ve výzkumu moderních dějin, období tzv. státního socialismu a studené války nevyjímaje. K těm nejpatrnějším můžeme počítat tematické (a de facto i interpretační) soustředění se na problematiku fungování politické sféry, represe a nesvobody nebo jednoznačně negativistické vymezení postavení silových složek státního aparátu přenášené i na jejich jednotlivé často nedobrovolné aktéry, typicky vojáky a pohraničníky základní služby, policisty nebo milicionáře. V případě studia pohraničí vč. novoosídleneckého se dominantním stává empiricky neudržitelný *uplakaný diskurz* o vykořeněné krajině bez paměti plné podivných

Century: Perspectives on 20th century conflict heritage. Swindon 2009; SCHOFIELD, J. – KLAUSMEIER, A. – PURBRICK, L. (eds.): *Re-mapping the Field: New Approaches in Conflict Archaeology.* Berlin 2006.

23 SEIDL, T. – CHROMÝ, P.: *Environmental conservation in military training areas – source of spatial conflicts?* Europa XXI, 2010, s. 103–115; ŘÍHA, M. (ed.): *Proměny sudetské krajiny jako poselství dalším generacím.* Praha 2008.

24 Jako byl třeba i pro folkloristy zajímavý jazykovědný výzkum vojenského slangu. Viz NEKVAPIL, J.: *K dnešnímu stavu vojenského slangu.* Naše řeč 62, 1979, s. 130–141; PEŇÁZ, P.: *Poznámky k češtině ve vojenském prostředí.* Naše řeč 70, 1987, s. 131–132.

25 Příkladem signifikantním pro naši etnologii a zejména sociokulturní antropologii je fascinace již značně vyčpělým *lingvistickým obratem* v humanitních vědách a následným příkonem ke konstruktivismu. Pozdější „obraty“ prostorový (*spatial turn*) nebo ontologický zůstávají mnohdy stále nepovšimnuty.

sociálních skupin a individuí.²⁶ Není samozřejmě smyslem této stati s danými přístupy systematicky polemizovat, koneckonců řada z nich přinesla i mnoho podstatných podnětů a přispěla k otevření výzkumů o do té doby zcela nemyslitelných tématech (např. problematika divokého odsunu).²⁷ Pro mnohé disciplíny vč. etnologie či sociální geografie nicméně v této době přestala být kultura a každodennost 2. poloviny 20. století na zhruba 15 až 20 let relevantním tématem.

Ke změně, opět srovnatelné s vývojem ve světovém měřítku jen poněkud fázově zpožděné, postupně dochází až v posledních letech, rámcově zhruba po roce 2005 (historie, geografie), v některých oborech po roce 2010 (archeologie, etnologie). Mnohdy v ostrém rozporu a veřejné polemice s koncepty 90. let se historické i další vědy začínají nově obracet k otázkám široce chápaného každodenního života v totalitárním Československu, k výzkumu individuální a kolektivní paměti a imaginace elit i tzv. obyčejných lidí, lokálním a regionálním výzkumům pohraničních regionů; čeští badatelé se podílejí i na ekologicky zaměřených aktivitách vázaných na tzv. železnou oponu. Děje se tak s nestejnou dynamikou, různými výsledky a ohlasy na ně a doposud rozhodně nikoliv masově a napříč všemi disciplínami a pracovišti.

Možná právě naopak – absolutně bez nároku na úplnost můžeme konstatovat, že směr moderně pojatému výzkumu doby studené války či jí samotné u nás udává především Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, *pullmanovská škola* na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK nebo skupina archeologů, většinou absolventů katedry archeologie FF ZČU, orientovaných na tzv. archeologii modernity sdružená např. v Asociaci recentní archeologie. Radu výrazných průkopnický zaměřených individualit různého disciplinárního zázemí bychom ovšem našli např. i v Ústí nad Labem, Brně nebo Ostravě. Celkově tedy možno shrnout, že moderně konceptualizovaný výzkum studené války u nás již pevně zakořenil, avšak etnologie a socio-kulturní antropologie k němu s malými (avšak podstatnými) výjimkami studia moderního folkloru a pohraniční krajiny doposud příliš nepřispěla.²⁸ Dále uvedené vybrané tematické okruhy proto upozorňují na zcela konkrétní okruhy problematiky, kde by se to stát mohlo a mělo. Vymezení těchto oblastí je samozřejmě pracovní

26 V tomto duchu jsou bohužel neseny i jinak velice kvalitní texty. Srov. např.: MIKŠÍČEK, P. a kol: *Zmizelé Sudety / Das verschwundene Sudetenland*. Domažlice 2006; SCHOLL-SCHNEIDER, S. – SCHNEIDER, M. – SPURNÝ, M. (eds.): *Sudetské příběhy: vyhnanci, starousedlíci, osídlenci*. Praha 2010; SPURNÝ, M. (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Praha 2006; poněkud vyrovnaněji k tématu přistupuje HÁJEK, P.: *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha 2008.

27 HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha 2002.

28 A je zcela signifikantní, že nejlepší zpracování tématu studené války resp. železné opony v bývalém Československu z pozic interpretativních humanitních/sociálních věd pochází z pera zahraniční autorky. Srov. McWILLIAMS, A.: *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*. Stockholm 2013, s. 127–186.

a nezávazné a jejich výčet nehierarchický. Řadu jevů a procesů můžeme zařadit s ohledem na jejich synkretický charakter typický pro lidovou resp. neelitní kulturu hned do několika z nastíněných kategorií.

Možnosti uplatnění etnologických přístupů na vybraných tématech studia studené války v ČR

1. Folklor a rituály silových složek

Pří výzkumu specifického folkloru a rituálů silových složek totalitárního režimu, zejména ČSLA, byly již první podstatné kroky učiněny. Ukazuje se, že vojenský folklor obecně – a dovolím si předjímat, že v případě vojsk PS mohou být dané rysy ještě vyhocenější²⁹ – nese silné kontrakturní až systémově subverzivní rysy. Zároveň je pestrou směsicí archaických jevů i reakcí na aktuálně panující poměry ve společnosti a jedné z jejich totálních institucí se specifickým sociálním prostředím. Ritualizované formy chování a jednání jednak patří k jejich oficiální podstatě, neformální rituály pak usnadňují konkrétním jedincům se v tomto specifickém prostředí lépe orientovat.³⁰ Zajímavou otázkou může být i to, nakolik (a zda vůbec) se specifický folklor, ritualizace, kontrakturnost atd. projevovala i v případě „*ozbrojené pěti dělnické třídy*“, tedy Lidových milic. Jejich polovojenský charakter by tomu napovídalo, silná provázanost LM s civilním životem tzv. obyčejných lidí naopak může slibovat zajímavé podněty ke studiu militarizace každodennosti.³¹ To se týká i organizací stojících vyloženě na pomezí silových složek, které však někdy vyvíjely i aktivity pro panující režim v důsledku nepříliš vítané (typicky Svazarm).³²

Folkloristické studium ČSLA, PS a případně i LM, ale i náhledů civilní společnosti na tyto složky se může opřít o bohaté spektrum písemných (vojenské deníky a památníky, kroniky vojenských útvarů), ale zejména stále ještě ústně předávaných folklorních útvarů, převážně charakteru písní, humorek, anekdot, moderních pověstí či vzpomínkových vyprávění. Zcela samostatnou kapitolou, jak ukázal výzkum

29 Už jen z hlediska prostorového (kasárna resp. tzv. roty PS umístěné ve zcela vylištěném hraničním pásmu) či míry zažívaného stresu (každodenní služba s možností střetu a zabití „nepřítele“) lze vojska PS považovat za společenství podstatně uzavřenější a specifičtější než jednotky ČSLA.

30 Folklor a rituály vojáků ozbrojených sil ČSSR takto charakterizuje Adam Votruba, který problematiku průkopnický otevřel. Srov. VOTRUBA, A.: *Kultura vojáků základní služby*. In: Janeček, P. (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha 2011, s. 39–64.

31 Podrobné souhrnné zpracování starších dějin LM se však těmto otázkám bohužel příliš nevěnuje. Srov. BAŠTA, J.: *Lidové milice: 1948–1969. Nelegální armáda Komunistické strany Československa*. Praha 2013, což platí i pro Slovensko. Viz PEŠEK, J.: *Lidové milice na Slovensku 1948–1989*. In: *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha 2006, s. 573–586.

32 Zmíněné (i další níže uvedené) přístupy by se samozřejmě daly alespoň teoreticky aplikovat i na dobové složky policie a tajných služeb – tedy zejména Veřejnou bezpečnost a Státní bezpečnost, poněkod bychom se tím však vzdalovali úžeji vymezené problematice války a militarizace společnosti.

pozůstatků vybraných opuštěných objektů PS v ČR, je bohatá sféra *nápisového folkloru* (autorsky připsatelná zejména nejnižším vrstvám vojáků – tedy vojínům základní služby), která svoji formou a obsahem významně rozšiřuje naše znalosti o novodobých formách psaného folkloru. Na pomezí s dále zmiňovanou rovinou studenoválečné materiality stojí tvorba neoficiálních (a např. prvoplánově vulgárním obsahem opět subverzivních) *upomínkových předmětů* či materializovaný doprovod vojenských rituálů a zvyků (vojenské metry, peníze, tabla). Při výzkumu folkloru silových složek se tudíž jako vhodná jeví jeho konceptualizace typická pro anglosaské prostředí, která termínem *folklor* označuje i artefakty sehrávající důležitou roli v expresivní kultuře.³³

Do sféry možného předmětu folkloristicky zaměřeného výzkumu konečně můžeme započítat i celou řadu specifických rituálů, zvyků a obyčejů vázaných jak obecně na vojenské prostředí, tak na jeho jednotlivé složky. V této rovině se jako extrémně významné jeví komparativní uchopení celého tématu s ohledem na již zmíněný výskyt obdobných jevů na obou stranách železné opony, a to včetně jevů, které stály na neznatelné hranici mezi tolerovanými rituály (přijímání nováčků) a – taktéž v mnoha aspektech až ritualizovanou – šikanou.

2. Symbolika a materialita studené války a železné opony

Studium symbolického vyjadřování a jednání i jejich materiálních projevů či vytváření a naopak percepce obrazů jiných (druhých, nepřátel) patří k nejlustnější specializacím středoevropského národopisu i evropské etnologie jako takové. V moderní době jsou podobné výzkumy, na rozdíl např. od studia tradiční lidové kultury, samozřejmě velice znesnadňovány komplexitou studovaných společností či roztočivými formami diseminace příslušných symbolů. Avšak je to právě prostředí studenoválečné propagandy a soupeření dvou poměrně jasně vymežitelných společensko-politických a ideologických systémů, které nám zde může být ku prospěchu.

Při studiu materiality studené války můžeme narazit především na zmíněné artefakty související s vojenskými rituály a zvykoslovím. Pověštinou neoficiální nebo polooficiální povahu měla u nás dále pestrá škála dvoj- a trojrozměrné výzdoby rot PS a vojenských kasáren, či spontánně vznikajících památníků na druhy padlé (zpravidla nešťastnou náhodou) např. při ostraze státních hranic. Užívané výrazové prostředky a symbolika takových movitých a nemovitých artefaktů má velice blízko k dobovým projevům kutilství a lidového resp. insitního umění. Prolíná se však již v mnoha případech se sférou masivní oficiální propagandy využívající (mimořádně na obou stranách železné opony) doslova klasickou škálu vizuálních

33 GEORGES, R. A. – JONES, M. O.: *Folkloristics. An Introduction*. Bloomington 1995; BABCOCK, B. A.: *Artifact*. In: Bauman, R. (ed.): *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments. A Communications-Centered Handbook*. Oxford 1992, s. 204–216.

i verbálních výrazových prostředků a mechanismy systematického budování kultu hrdinů a zvěřských nepřátel. Některé z hmotných artefaktů studené války žijí svůj druhý „symbolický život“ dodnes.³⁴

Z těchto badatelsky minimálně zpracovaných sfér můžeme upozornit např. na časté využívání motivu strážního psa doprovázejícího strážce hranice, který je nezdánlivě v oficiální propagandě i na úrovni z ní pravděpodobně vycházející aktérské tvorby zobrazován *jiráskovsko-alšovským způsobem* jako Chod.³⁵ Podobně užívané motivy husitské v prostředí ČSLA samozřejmě vybízejí k nezbytnému etnologickému studiu fungování národních mýtů, stereotypů a propagandistických metafor v prostředí formálně podřízenému socialistickému kolektivismu a internacionálistice. Je dost pravděpodobné, že podobným způsobem docházelo k využívání nacionalistických reminiscencí i v jiných státech východního bloku strážících železnou oponu.

Do roviny oficiální propagandy můžeme kromě novinových a knižních textů, plakátů, letáků, instruktážních i uměleckých filmů, výstav, festivit spjatých např. se Dnem pohraniční stráže (11. 7.)³⁶ atd. řadit i mnohé dodnes dochované oficiální památníky a umělecké instalace (na Východě ve své době připomínající hrdinné strážce hranic, na Západě jejich úspěšné i neúspěšné *narušitele*). Po roce 1989 se i na našem území setkáváme s oficiálními a neoficiálními památníky na oběti železné opony, případně připomínkami jejího symbolického pádu a následné likvidace. Pro prostředí západní Evropy (či přesněji řečeno s ohledem na povahu pohraničních zátarasů převážně jen Západního Berlína) bylo charakteristické též využívání zděných a betonových ploch Berlínské zdi k nejrůznějším uměleckým projevům nebo nápisové tvorbě,³⁷ opět uchopitelné i z pozic studia neoficiálního umění a folkloru. Velice pozoruhodným a díky několika publikovaným studiím i odborně dokonale zmapovaným fenoménem byl dobový, zejména západoněmecký, turismus přímo cílící na železnou oponu jako turistickou atrakci. Ten samozřejmě posunoval zejména v 70. a 80. letech 20. století její symbolické reprezentace např. v propagačních turistických brožurách do až nečekaně smířlivé roviny pouhé atrakce a kuriozity.³⁸

34 DRECHSEL, B.: *The Berlin Wall from a visual perspective: comments on the construction of a political media icon*. Visual Communication 9, 2010, s. 3–24; FEVERSHAM, P. – SCHMIDT, L.: *The Berlin Wall Today*. Berlin 1999.

35 A je zcela symptomatické, že z historického pohledu není toto pozoruhodné zacházení se symbolikou psa vůbec tematizováno. Srov. HASIL, S.: *Psi u pohraniční stráže*. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Brno 2015.

36 Svěráznou a detailního studia hodnou synkrezi oficiální propagandy, nacionalistické rétoriky, odborných profesních informací a volnočasového oddechového čtení lze nalézt na stránkách specializovaných armádních a zejména pohraničnických tiskovin – např. časopisu *Pohraničník*.

37 BRUNER, M. S.: *Symbolic Uses of the Berlin Wall 1961–1989*. Communication Quarterly 37, 1989, s. 319–328.

38 Souhrnně ECKERT, A. M.: *Greetings from the Zonal Border. Tourism to the Iron Curtain in West Germany*. Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History 8, 2011, s. 9–36.

Tam, kde pozůstatky železné opony (nebo jiných zařízení podobného charakteru – vojenských základen, bunkrů, úkrytů pro civilní obyvatelstvo i politické špičky apod.) nebyly v 90. letech 20. století ani později odstraněny, se v několika posledních letech setkáváme s jejich systematickou transformací v oficiální místa paměti. V neoficiální rovině (viz níže) takto mohla zejména pro jejich někdejší uživatele fungovat tato zařízení a jejich zbytky již dříve. Nicméně, domnívám se, teprve značný odstup od konce studené války umožnil překonat četné negativní reminiscence a obavy z toho, že podobná muzea a památníky se stanou poutními místy zastánců starých pořádků. Zároveň vcelku akutně hrozilo a hrozí, že tyto relikvy budou skutečně bezzbytku likvidovány a dojde tak ke ztrátě části materiální historické paměti.³⁹

Právě z důvodu zániku řady kdysi stavebně komplikovaných, o těch dočasných ani nemluvě, vojenských objektů a pozůstatků železné opony ve východní i západní Evropě i zámoří se jim jako svébytnému tématu začala jako první – se závažnými metodologickými důsledky – systematicky věnovat archeologie.⁴⁰ A jak se ukazuje, veskrze klasické metody plošných odkryvů kombinované s nedestruktivními průzkumy, využíváním metod dálkového průzkumu země apod. mohou přinášet – a je tomu tak v poslední době i u nás při výzkumu jihozápadních Čech a jižní Moravy – zásadní středoevropsky rezonující poznatky nejen k „velkým“ dějinám budování a proměn vojenské infrastruktury, ale i ke každodennímu životu vojáků i civilistů ve stínu železné opony.⁴¹

Zprvu v západní Evropě, později i v bývalém východním bloku, ČR nevyjímaje, tak docházelo a dochází ke konzervaci vybraných vojenských a civilních objektů, jejich pečlivým rekonstrukcím a dokonce – např. v případě takřka bezzbytku odstraněné Berlínské zdi i veřejně prezentovaným archeologickým odkryvům a rekonstrukci do původní podoby.⁴² Vojenské objekty, aniž by byla samozřejmě

39 Ochranu hmotných památek studené války, vč. detailního přehledu jednotlivých muzeí a projektů rekonstrukce částí železné opony, přináší HUTCHINGS, F.: *Cold Europe. Discovering, Researching and Preserving European Cold War Heritage*. Cottbus 2004. Vzhledem k datu vydání publikace lze předpokládat, že počet podobných projektů se k dnešnímu dni zmnohonásobil. Srov. též SCHMIDT, L. – von PREUSCHEN, H. (eds.): *On Both Sides of the Wall. Preserving Monuments and Sites of the Cold War Era*. Cottbus 2005.

40 Z bohaté literatury srov. především: SCHOFIELD, J. – COCROFT, W. (eds.): *A Fearsome Heritage: Diverse Legacies of the Cold War*. Walnut Creek 2007; BURSTRÖM, M. – GUSTAFSSON, M. – KARLSSON, H.: *World Crisis in Ruin. The Archaeology of the Former Soviet Nuclear Missile Sites in Cuba*. Lindome 2011.

41 RAK, M. – FUNK, L. – VÁŇA, M.: *Vesnice v zajetí železné opony – možnosti archeologického poznání studené války*. AntropoWebzin 3, 2012, s. 241–251; RAK, M. – STARKOVÁ, L. – FUNK, L.: *Relikvy „studené války“ jako součást kulturní historie*. In: Bureš, M. – Šmejda, L. – Šmolíková, M. (eds.): *Veřejná archeologie 5. Příspěvky z konference Archeologie a veřejnost 7/2013*. Praha 2014, s. 42–61.

42 DOLFF-BONEKÄMPER, G.: *The Berlin Wall: An archaeological site in progress*. In: Schofield, J. – Johnson, W. G. – Beck, C. M. (eds.): *Matériel Culture. The archaeology of twentieth-century conflict*. London 2002, s. 236–248.

zastírána jejich mnohdy velice negativní minulost, jsou pak považovány za regulérní historické památky a vztahuje se na ně příslušná legislativa. I zde se pro etnologii, jako disciplínu často pracující s kategoriemi materiálního a nemateriálního kulturního dědictví,⁴³ jednoznačně otevírá široké pole působnosti, neboť např. pro sběr a vyhodnocení konkrétních příběhů, které se k takto chráněným památkám vážou, těžko nalezneme povolanější specialisty.

3. Kolektivní a individuální paměť a identita

Zmíněné příběhy jsou v nejšířším slova smyslu vždy součástí specifické individuální nebo kolektivní paměti a při jejich výzkumu můžeme vycházet z bohatých tradic historického a etnologického výzkumu vyprávění, paměti, vzpomínání a zapominání, budování kolektivních identit atd. Zkrátka jedná se takřka o klasické etnologické téma a paměť příslušníků silových složek, obyvatel pohraničí, osob, kterým se úspěšně i neúspěšně podařilo železnou oponu překonat, a v neposlední řadě i vzpomínky „obyčejných lidí“ na službu v LM nebo vykonávání funkcí Pomocné stráže VB, cvičení civilní obrany, branné závody, hraniční kontroly, základní vojenskou službu a další nepřehlednou škálu situací stále ve velké většině teprve čekají na vyřešení.⁴⁴ Prozatím uskutečněné systematické výzkumy orálně-historické však již dnes můžeme i v našem prostoru považovat za zásadně přínosné, což se týká např. studia paměti příslušníků ČSLA.⁴⁵

Pro bezprostřednější vhléd do nejžhavějších a namnoze opravdu mimořádně krutých událostí studené války v Evropě se pro etnologii jeví být nejnositelnější dvě úzce související témata: písemně nebo audiovizuálně fixovaná paměť a vzpomínky dosud žijících příslušníků PS a paměť a vzpomínky obyvatel míst a regionů ležících v blízkosti někdejší železné opony.⁴⁶ O vojensko-historických, technických

43 BENTON, T.: *Understanding heritage and memory*. Manchester 2010. V našem prostředí srov. souhrnně JANEČEK, P.: *Evropská etnologie a koncept nehmotného kulturního dědictví*. Národopisná revue 25, 2015, s. 273–282.

44 VANĚK, M. (ed.): *Obyčejní lidé...? Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a profesí inteligence*. Praha 2009; VANĚK, M. – KRÁTKÁ, L. (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha 2014.

45 HLAVÁČEK, J.: *Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968*. In: Vaněk, M. – Krátká, L. (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha 2014, s. 73–120; *týž: Narace pražského jara ve vzpomínkách rehabilitovaných příslušníků Československé lidové armády*. Theatrum historiae 9, 2014, s. 79–96.

46 Dílčím vodítkem mohou být opět zahraniční výzkumy. Srov MIHELJ, S.: *Drawing the East-West border: Narratives of modernity and identity in the northeastern Adriatic (1947–1954)*. In: Vowinckel, A. – Payk, M. M. – Lindenberger, T. (eds.): *Cold War Cultures. Perspectives on Eastern and Western European Societies*. Oxford – New York 2012, s. 276–296. V našem prostředí srov. některé kapitoly monografie FATKOVÁ, G. a kol.: *Tachovsko: Krajina v paměti / paměť v krajině*. Plzeň 2014 či

a dalších aspektech fungování železné opony resp. dobové terminologii vojskové ochrany státní hranice, a to vč. detailních líčení nemnoha úspěšných a řady neúspěšných pokusů o přechod hranice, jsme díky pečlivým historickým výzkumům informováni velice přesně.⁴⁷ O každodennosti PS, její služební interakci s místním obyvatelstvem a vice versa o vztahu tohoto obyvatelstva k procesu střežení hranic zásadně limitujícím řadu jinde běžných (např. volnočasových) aktivit i o aktivním podílu tohoto obyvatelstva na střežení hranic v roli pomocníků PS, o soužití starousedlíků – v drtivé většině tzv. novoosídlenců – se stále se rozrůstajícími posádkami pohraničnicků a zejména o tom, co, jak a proč je z těchto událostí konkrétními aktéry vyzdvižováno, připomínáno nebo naopak odsuzováno, nevíme prakticky vůbec nic. Novější výzkumy se soustředily především na specifickou *pohraniční identitu* ve smyslu interetnických vztahů.⁴⁸

Dílčí vodítka a informace nacházející se mezi řádky lze samozřejmě opět hledat v bohaté studnici publikovaných i nepublikovaných etnografických výzkumů tzv. novoosídleneckého pohraničí.⁴⁹ Vzhledem k relativně stále vysokému počtu pamětníků by však více než kde jinde měl ke slovu přijít etnografický výzkum – orientovaný jak biograficky a retrospektivně, tak kupříkladu na vpravdě pozoruhodné mechanismy uchovávaní kolektivní identity někdejších příslušníků PS. Jen letný pohled na četná veřejně dostupná internetová fóra a chaty (typická i pro jiné státy někdejšího východního bloku) i konkrétní zkušenosti s bývalými příslušníky PS sloužícími na Tachovsku nabízí v tomto směru mnohé podněty a evokují nesčetné otázky: Jedná se o skupiny někdejších příslušníků PS s doposud jasně vyhraněným ideologickým viděním světa, které by mohlo vysvětlovat četné rysy nostalgie, elitářství a nahlížení na okolí v duchu hesla: *Jednou pohraničnick, vždycky pohraničnick*? Nebo jsou důvody jejich silné sociální interakce a jejího neustálého upevňování a symbolického i reálného posilování (pořádání pravidelných srazů, obnova památníků zabitých kolegů, sdílení fotografií a memoárů, výroba a distribuce

sociologickou práci zaměřenou na česko-německé vztahy HOUŽVIČKA, V. – NOVOTNÝ, L.: *Otiscky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha 2007.

- 47 A to jak v ČR, tak ostatních relevantních státech. Viz např. KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno 2006; VANĚK, P.: *K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. Sborník Archivu Ministerstva vnitra 2, 2004, s. 183–229; JÍLEK, T. – JÍLKOVÁ, A. a kol.: *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu v letech 1948–1989*. Praha 2006; ROTTMAN, G.: *The Berlin Wall and the Intra-German border 1961–1989*. Oxford 2008.
- 48 ZICH, F.: *Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí. Obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel*. Praha 1996; HEFFNER, K. (ed.): *Historical regions divided by the borders. Cultural heritage and multicultural cities*. Łódź – Opole 2009.
- 49 Vynikající přehled této badatelské specializace předlistopadové etnografie podávají VALÁŠKOVÁ, N. – UHEREK, Z.: *Novoosídlenecké pohraničí*. In: Uherek, Z. (ed.): *Kultura – společnost – tradice II*. Praha 2006, s. 53–109.

upomínkových předmětů s motivikou psů a Chodů odkazující na propagandu 50.–80. let, pravidelné diskuse na četných internetových fórech) jiné? A jaké? Jde o vyhocené rysy komemorace mládí, tendence k vyprávění a vzpomínání na idealizované *staré časy*? A jedná se skutečně o jev masový, nebo je nepoučený pozorovatel zvenčí maten organizačně i jinak aktivní distinktivní menšinou bývalých profesionálních příslušníků vojsk PS? A jaká je pak paměť řadových vojáků? Pro etnologii bezpochyby zcela jedinečné pole k systematickému výzkumu.⁵⁰

4. Problematika krajiny

Z řady často protichůdných důvodů je na celoevropské úrovni výzkum militarizované či pohraniční krajiny patrně nejrozvinutější ze všech zde pojednávaných tematických okruhů studia studené války.⁵¹ Platí to jak pro západní, tak východní Evropu, ČR nevyjímaje. Studium krajiny se přitom orientuje jak na její fyzické (materiální, biologické, prostorové) charakteristiky, tak na její různě konceptualizovanou paměť a vztahy jejích minulých i současných obyvatel a návštěvníků k ní. Zejména krajina hluboce poznamenaná tzv. železnou oponou, násilnými migracemi, depopulací a likvidací sídel či radikální transformací landuse a tedy v sociálním, ekonomickém i symbolickém smyslu skutečně či domněle marginalizovaná je doslova laboratoří nejrůznějších sociálně-geografických, historických, přírodovědných, jazykovědných (zejm. toponomastických) a v neposledních řadě etnologických a antropologických teorií a metod výzkumu.⁵²

Na evropské úrovni se příslušné výzkumy člení do řady rozličných směrů a dílčích specializací: významné je např. geografické studium landuse a prostorových transformací venkovské krajiny,⁵³ podněty tzv. etnologie, antropologie a archeologie hranic a pohraničí,⁵⁴ fenomenologické a antropologické směry ve výzkumu

50 Četné inspirace – byť bohužel nikoliv z etnologických pozic nabízí MIHELJ, S.: *The Persistence of the Past: Memory, Generational Cohorts and the „Iron Curtain“*. Contemporary European history 23, 2014, s. 447–468.

51 PEARSON, C. – COATES, P. – COLE, T. (eds.): *Militarized Landscapes: From Gettysburg to Salisbury Plain*. London 2010.

52 BELL, S. – ALVES, S. – de OLIVEIRA, E. S. – ZUIN, A.: *Migration and Land Use Change in Europe: A Review*. Living Reviews in Landscape Research 4, 2010, online: <http://www.livingreviews.org/lrlr-2010-2> (přistoupeno 24. 8. 2015).

53 Souhrnně a s důrazem na české pohraničí: KUČERA, Z. – KUČEROVÁ, S.: *Historical geography of persistence, destruction and creation: The case of rural landscape transformations in Czechia's resettled borderland*. Historická geografie 38, 2012, s. 165–184; CHROMÝ, P.: *Historickogeografické aspekty vymezování pohraničí jako součást geografické analýzy*. Geografie 105, 2000, s. 63–76.

54 MULLIN, D. (ed.): *Places in Between: The Archaeology of Social, Cultural and Geographical Borders and Borderlands*. Oxford 2011; LOZOVIUK, P. (ed.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnographischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*. Leipzig 2009; READMAN, P. – RADDING, C. – BRYANT, C.: *Introduction: Borderlands in a global perspective*. In: Readman, P. – Radding, C. – Bryant, C. (eds.): *Borderlands in a World History*. New York 2014,

percepce krajiny a místa,⁵⁵ historické a historicko-antropologické studium tzv. krajinné paměti (protínající se s výzkumy symbolických i reálných míst paměti)⁵⁶ a v neposlední řadě koncepty přírodovědecké, resp. ekologické. Do českého prostředí některé z těchto přístupů pronikly již poměrně záhy, jiné zůstávají doposud nevyužity. Recentní práce historických a sociálních geografů nicméně již dnes plodným způsobem korigují některé z historiografických mýtů vzniknuvších u nás v 90. letech 20. století.⁵⁷ Interdisciplinární historicko-archeologicko-etnologický výzkum na Tachovsku, který využitím některých dat částečně navázal na nesmírně cenné národopisné studium novoosídleneckého pohraničí v 70. a 80. letech 20. století,⁵⁸ započal mj. s aplikací vizuálně antropologických a krajinně antropologických přístupů a interpretací.⁵⁹ Ve stejném terénu byl průkopnický ověřen i etnologicky koncipovaný výzkum konstrukce, vyjednávání a mezigenerační transmise krajinné paměti a prezentace pohraničí, resp. pozůstatků železné opony jako kulturního dědictví.⁶⁰

Jak již bylo naznačeno v úvodní části textu, bezesporu nejviditelnějším směrem soudobých evropských výzkumů zaměřených na rozličné formy dědictví studené války je environmentálně historický či krajinně ekologický přístup, resp. přístup obecně ovlivněný přírodovědnými teoriemi marginálních a hraničních ekologických

s. 1–23; DEGER, P.: *Grenzen*. In: de Boer, P. – Duchhardt, H. – Kreis, G. – Schmale, W. (eds.): *Europäische Erinnerungsorte I*. München 2012, s. 247–256. Z etnologického hlediska má pro středoevropské bádání až paradigmatický význam práce EISCH, K.: *Grenze. Eine Ethnographie des bayerisch-böhmischen Grenzraums*. München 1996.

55 Z přebohaté literatury srov.: HIRSCH, E. – O'HANLON, M.: *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford – New York 1995; BENDER, B.: *Time and Landscape*. *Current Anthropology* 43, 2002, s. 103–112; STEWART, P. J. – STRATHERN, A. (eds.): *Landscape, Memory and History: Anthropological Perspectives*. London 2003; BACKHAUS, G. – MURU, J. (eds.): *Tensional Landscapes: The Dynamics of Boundaries and Placements*. Lanham 2003.

56 SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007; HLAVÁČKA, M. – MARÈS, A. – POKORNÁ, M.: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha 2011.

57 KUČERA, Z. – KUČEROVÁ, S.: *Historical geography of persistence, destruction and creation: The case of rural landscape transformations in Czechia's resettled borderland*. *Historická geografie* 38, 2012, s. 165–184.

58 Např. PETRÁŠOVÁ, M.: *Příchod ukrajinských přesídlenců z Rumunska na Tachovsko*. Materiály k problematice novoosídleneckého pohraničí. Sv. 1. Praha 1984, s. 58–61; táž: *Ukrajinci-Rusini v západních Čechách*. Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí – dělnictvo v etnických procesech. Sv. 1. Praha 1985, s. 111–128.

59 SVĚTLÍK, R. – PAUKNEROVÁ, K.: *Dětský svět v zapadlé vesnici na konci Čech*. In: Soukupová, B. – Nosková, H. – Bednařík, P. (eds.): *Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity I*. Praha 2013, s. 155–164; FATKOVÁ, G. a kol.: *Tachovsko: Krajina v paměti / paměť v krajině*. Plzeň 2014; SVĚTLÍK, R.: *Výzkum percepce krajiny za použití vizuálních metod*. Bakalářská diplomová práce. Západočeská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra antropologie. Plzeň 2013.

60 PAUKNEROVÁ, K. – WOITSCH, J.: *Educational trails as landscape memory agents in the West Bohemian border region*. In: Zückert, M. – Hein-Kircher, H. (Hg.): *Migration and Landscape Transformation. Changes in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th Century*. Göttingen 2016, s. 175–202.

nik. Ty povětšinou pracují s – opakovaně příkře kritizovanou⁶¹ – představou železné opony, konfliktních zón a vojenských cvičišť jako svérázných a pro evropskou biodiverzitu zásadně přínosných chráněných území sui generis.⁶² Dané enklávy, nejviditelněji reprezentované tzv. zeleným pásem Evropy (European Green Belt), který od polárních oblastí až do středomoří kopíruje někdejší železnou oponu, mají v někdy poněkud upřílišně podobě reprezentovat pravý opak dřívější evropské bipolarity – tedy společný zájem na uchování přírodního bohatství. Zde si samozřejmě nelze neodpustit poznámku, že pro etnology může být spíše než hledání jakýchsi environmentálních benefitů studené války zajímavé kritické sledování procesu vyjednávání či v nejšířším smyslu sociální konstrukce těchto nových ekologických identit sjednocené Evropy.

Závěr

Jak jsme si na několika vybraných příkladech ukázali, etnologické studium studené války otevírá pro náš obor doposud netušené možnosti a rozsáhlé a prozatím povětšinou neorané badatelské pole. Konkrétních témat a materiálu se nabízí opravdu nepřeberné množství a bohužel většinou leží ladem. Zároveň je nutno připomenout, že etnologický výzkum studené války i u nás probíhal a probíhá většinou jaksi mimochodem nebo bez reflektování důležitého faktu, že je zkoumána extrémně militarizovaná každodennost. Etnologii studené války ale v žádném případě nesmíme chápat jako nějaký za každou cenu nově a „rádobymoderně“ propagovaný obor. Tím není a být nemůže, termín studená válka zde spíše odkazuje k určitému časovému, prostorovému a tematickému rozhraní určité badatelské orientace. Může se nepochybně jednat o dílčí produktivní specializaci současné evropské etnologie propojující její starší tradice s recentními směry, může se jednat o specializaci s mimořádným komparativním potenciálem, specializaci výrazně a produktivně interdisciplinární. A může jít koneckonců i o specializaci pomáhající vysvětlit některé současné události – tedy např. stavbu hraničních plotů a mechanismy vojensko-policejní ochrany hranic (a vnímání těchto jevů) v Evropě, na Blízkém východě nebo v USA.

Etnologové mohou ve zkoumání studené války s velkým úspěchem uplatnit a využít základní epistemologické charakteristiky disciplíny (resp. klasického

61 Srov. zdrcující kritiku konceptu zeleného pruhu Evropy a dalších podobných přístupů COATES, P.: *Borderland, No-Man's Land, Nature's Wonderland: Troubled Humanity and Untroubled Earth*. *Environment and History* 20, 2014, s. 499–516. Poněkud smířlivěji se vyjadřuje ECKERT, A. M.: *No man's landscapes*. *The Berlin Journal* 20, 2011, s. 33–35.

62 ENGELS, B. a kol.: *Perspectives of the Green Belt. Chances for an Ecological Network from the Barents Sea to the Adriatic Sea? Proceedings of the International Conference*. Bonn 2003; TERRY, A. – ULLRICH, K. – RIECKEN, U.: *The Green Belt of Europe: From Vision to Reality*. Gland 2006; BUFON, M. – MINGHI, J.: *The Upper Adriatic borderland: From conflict to harmony*. *GeoJournal* 52, 2000, s. 119–127. Viz též materiály dostupné na <http://www.europeangreenbelt.org>.

národopisu) ve střední Evropě, tedy zejména unikátní cit pro materialitu a historicitu zkoumaných jevů a schopnost brilantní dokumentace a analýzy folklorních útvarů nejrůznějšího typu. Etnologové mohou i u nás navazovat na četné starší publikované i nepublikované výzkumy, přičemž kupříkladu někdejší systematické studium tzv. novoosídleneckého pohraničí k tomu nabízí skvělá východiska. Ve své době se etnografické a folkloristické výzkumy novoosídlenců samozřejmě (v důsledku jasných tematických a teoreticko-metodologických preferencí i mocensko-ideologických vlivů) např. fenoménu železné opony nemohly věnovat. Avšak sesbíraný materiál nabízí i četná data ukazující na specifickou každodennost v dosídlených oblastech, z nichž podstatná část se nacházela v hraničním a pohraničním pásmu postaveném pod kontrolu armády a vojsk PS. A s těmi už lze dále efektivně pracovat.

Budoucí etnologické výzkumy studené války u nás, které, doufejme, budou stále častější, mohou dále navázat na řadu velkých zahraničních, resp. mezinárodních projektů, v rámci kterých je např. železná opona zkoumána nejen v rovině materiální, ale i symbolické či paměťové. Příslušné projekty zároveň až ikonicky charakterizuje důraz na interdisciplinaritu, která, přiznejme si, naši etnologii občas schází. Při výzkumu studené války se ale etnologové mohou úspěšně konfrontovat nejen s historiky různého zaměření, ale např. i archeology či dokonce ekology a biology.

V neposlední řadě má výzkum studené války a železné opony značný potenciál zaujmout širší odbornou i laickou veřejnost. Společenská poptávka po poznání mechanismů vývoje středoevropské společnosti (ale i kultury, životního prostředí, umění atd.) ve 2. polovině 20. století je extrémní a nepochybná a výsledky podobně zaměřených výzkumů rezonující a široce diskutované. To nabízí četné výhody, počínaje pragmatickým fundraiserským kalkulem s tématy, která jsou „in“, a konče možností důrazně upozornit na přínos a význam evropské etnologie v soudobém spektru vědeckých oborů. Ovšem i rizika jsou nemalá – jak i v našem prostředí ukazují některé vyhocené debaty historiků o moderně zaměřených textech o době tzv. normalizace, síla některých dogmat a stereotypů je enormní.⁶³ A nebezpečí, že i přísně vědecká analýza poukazující na každodenní normalitu života kupříkladu milicionářů nebo dokonce vojáků PS (kteří jsou v rámci dominantního žurnalistického diskurzu líčeni jako principiálně deviantní společenství se zálibou v zabíjení tzv. *narušitelů*) narazí na vlnu nesouhlasu, je možné. Záleží samozřejmě na nás, etnologích, jak si s těmito výzvami poradíme. Tento příspěvek můžeme, snad, považovat za první nesmělý krok k jejich systematické konceptualizaci.

63 Některé debaty se i čtvrtstoletí od konce studené války nesou v duchu ostudné studenoválečné rétoriky. Srov. např. „recenzi“ PLACÁK, P.: *Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí*. Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 7, 2013, s. 123–128 na práci PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha 2011, která představuje v naší historiografii paradigmatickou revoluci v uchopení dějin totalitního Československa. Ke stejné publikaci srov. i rozsáhlou a již věcnou diskusi PAUER, J. – POSPÍŠIL, F. – CAJTHAML, P. – MÜCKE, P.: *Nad knihou Michala Pullmanna. Diskuse*. Dějiny – teorie – kritika 9, 2012, s. 281–296.

Literatura

- BABCOCK, B. A.: *Artifact*. In: Bauman, R. (ed.): *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments. A Communications-Centered Handbook*. Oxford 1992, s. 204–216.
- BACKHAUS, G. – MURU, J. (eds.): *Tensional Landscapes: The Dynamics of Boundaries and Placements*. Lanham 2003.
- BAŠTA, J.: *Lidové milice: 1948–1969. Nelegální armáda Komunistické strany Československa*. Praha 2013.
- BELL, S. – ALVES, S. – de OLIVEIRA, E. S. – ZUIN, A.: *Migration and Land Use Change in Europe: A Review*. *Living Reviews in Landscape Research* 4, 2010, online: <http://www.livingreviews.org/lrlr-2010-2> (přistoupeno 24. 8. 2015).
- BENDER, B.: *Time and Landscape*. *Current Anthropology* 43, 2002, s. 103–112.
- BENTON, T.: *Understanding heritage and memory*. Manchester 2010.
- BOHANNAN, P. (ed): *Law and Warfare. Studies in the Anthropology of Conflict*. New York 1967.
- BROWNING, CH. R.: *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a konečné řešení v Polsku*. Praha 2002.
- BRUNER, M. S.: *Symbolic Uses of the Berlin Wall 1961–1989*. *Communication Quarterly* 37, 1989, s. 319–328.
- BUFON, M. – MINGHI, J.: *The Upper Adriatic borderland: From conflict to harmony*. *GeoJournal* 52, 2000, s. 119–127.
- BURIANOVÁ, M.: *Móda v ulicích Protektorátu*. Praha 2013.
- BURSTRÖM, M. – GUSTAFSSON, M. – KARLSSON, H.: *World Crisis in Ruin. The Archaeology of the Former Soviet Nuclear Missile Sites in Cuba*. Lindome 2011.
- CAJTHAML, P.: *Public relations pro Státní bezpečnost. Bezpečnostní propaganda v letech 1968–1971*. *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 6, 2009, s. 191–241.
- COATES, P.: *Borderland, No-Man's Land, Nature's Wonderland: Troubled Humanity and Untroubled Earth*. *Environment and History* 20, 2014, s. 499–516.
- COCROFT, W. D.: *Cold War: Building for Nuclear Confrontation (1946–1989)*. Swindon 2003.
- COCROFT, W. D.: *The Cold War – What to preserve and why*. *Conservation bulletin* Issue 44, 2003, s. 40–42.
- DAUGSTAD, K. – GRYTLI, E.: *How to study and manage a multihistoric landscape*. *Norsk Geografisk Tidsskrift* 53, 1999, s. 85–92.
- DEGER, P.: *Grenzen*. In: de Boer, P. – Duchhardt, H. – Kreis, G. – Schmale, W. (eds.): *Europäische Erinnerungsorte 1*. München 2012, s. 247–256.
- DOLFF-BONEKÄMPER, G.: *The Berlin Wall: An archaeological site in progress*. In: Schofield, J. – Johnson, W. G. – Beck, C. M. (eds.) *Matériel Culture. The archaeology of twentieth-century conflict*. London 2002, s. 236–248.

- DRECHSEL, B.: *The Berlin Wall from a visual perspective: comments on the construction of a political media icon*. Visual Communication 9, 2010, s. 3–24.
- DRULÁK, P.: *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha 2009.
- DUBÁNEK, M. – LAKOSIL, J. – MINAŘÍK, P.: *Utajená obrana železné opony. Československé opevnění 1945–1964*. Praha 2011.
- ECKERT, A. M.: *Greetings from the Zonal Border. Tourism to the Iron Curtain in West Germany*. Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History 8, 2011, s. 9–36.
- ECKERT, A. M.: *No man's landscapes*. The Berlin Journal 20, 2011, s. 33–35.
- EISCH, K.: *Grenze. Eine Ethnographie des bayerisch-böhmischen Grenzraums*. München 1996.
- ENGELS, B. a kol.: *Perspectives of the Green Belt. Chances for an Ecological Network from the Barents Sea to the Adriatic Sea? Proceedings of the International Conference*. Bonn 2003.
- FATKOVÁ, G. a kol.: *Tachovsko: Krajina v paměti / paměť v krajině*. Plzeň 2014.
- FEVERSHAM, P. – SCHMIDT, L.: *The Berlin Wall Today*. Berlin 1999.
- FORBES, N. – PAGE, R. – PÉREZ, G. (eds.): *Europe's Deadliest Century: Perspectives on 20th century conflict heritage*. Swindon 2009.
- FUKUYAMA, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha 2002.
- GADDIS, J. L.: *Studená válka*. Praha 2006.
- GEORGES, R. A. – JONES, M. O.: *Folkloristics. An Introduction*. Bloomington 1995.
- HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Praha 2002.
- HÁJEK, P.: *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha 2008.
- HARRISON, R. – SCHOFIELD, J.: *After Modernity: Archaeological Approaches to the Contemporary Past*. Oxford 2010.
- HASIL, S.: *Psi u pohraniční strážě*. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Brno 2015.
- HEFFNER, K. (ed.): *Historical regions divided by the borders. Cultural heritage and multicultural cities*. Łódź – Opole 2009.
- HIRSCH, E. – O'HANLON, M.: *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford – New York 1995.
- HLAVÁČEK, J.: *Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968*. In: Vaněk, M. – Krátká, L. (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha 2014, s. 73–120.

- HLAVÁČEK, J.: *Narace pražského jara ve vzpomínkách rehabilitovaných příslušníků Československé lidové armády*. *Theatrum historiae* 9, 2014, s. 79–96.
- HLAVAČKA, M. – MARÈS, A. – POKORNÁ, M.: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha 2011.
- HOUŽVIČKA, V. – NOVOTNÝ, L.: *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha 2007.
- HUNTINGTON, S. P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.
- HUTCHINGS, F.: *Cold Europe. Discovering, Researching and Preserving European Cold War Heritage*. Cottbus 2004.
- CHROMÝ, P.: *Historickogeografické aspekty vymezování pohraničí jako součást geografické analýzy*. *Geografie* 105, 2000, s. 63–76.
- CHYLÍNSKA, D.: *Formy ekspozycji i udostępnienia turystycznego obiektów militarno-wojskowych z czasów II wojny światowej. Rozwiązania polskie a praktyka europejska*. *Folia Turistica* 17, 2006, s. 77–97.
- CHYLÍNSKA, D.: *Trudne dziedzictwo – cmentarze poniemieckie w krajobrazie kulturowym Dolnego Śląska*. *Architektura krajobrazu* 1, 2007, s. 31–39.
- JÍLEK, T. – JÍLKOVÁ, A. a kol.: *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu v letech 1948–1989*. Praha 2006.
- KNAPÍK, J. – FRANC, M. a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967. (I. –II.)*. Praha 2011.
- KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno 2006.
- KUČERA, Z. – KUČEROVÁ, S.: *Historical geography of persistence, destruction and creation: The case of rural landscape transformations in Czechia's resettled borderland*. *Historická geografie* 38, 2012, s. 165–184.
- LEFFLER, M. P. – WESTAD, O. A.: *The Cambridge History of the Cold War (I.–III.)*. Cambridge 2012.
- LIPPMANN, W.: *The Cold War*. New York 1947.
- LOZOVIUK, P. (ed.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnographischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*. Leipzig 2009.
- LUŇÁK, P.: *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997.
- McWILLIAMS, A.: *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*. Stockholm 2013.
- MIHELJ, S.: *Drawing the East-West border: Narratives of modernity and identity in the northeastern Adriatic (1947–1954)*. In: Vowinckel, A. – Payk, M. M. – Lindenberger, T. (eds.): *Cold War Cultures. Perspectives on Eastern and Western European Societies*. Oxford – New York 2012, s. 276–296.

- MIHELJ, S.: *The Persistence of the Past: Memory, Generational Cohorts and the „Iron Curtain“*. Contemporary European history 23, 2014, s. 447–468.
- MIKŠÍČEK, P. a kol.: *Zmizelá Sudety / Das verschwundene Sudetenland*. Domažlice 2006.
- MULLIN, D. (ed.): *Places in Between: The Archaeology of Social, Cultural and Geographical Borders and Borderlands*. Oxford 2011.
- NÁLEVKA, V.: *Studená válka*. Praha 2003.
- NEKVAPIL, J.: *K dnešnímu stavu vojenského slangu*. Naše řeč 62, 1979, s. 130–141.
- ORWELL, G.: *You and the Atomic Bomb*. Tribune 19. 10. 1945.
- PADEVĚT, J.: *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé*. Praha 2013.
- PALIVODOVÁ, E.: *Obrazy nepřátel. Vnější nepřátelé v československé komunistické propagandě v letech 1948–1956*. HOP. Historie – Otázky – Problémy 4, 2012, s. 39–53.
- PAUER, J. – POSPÍŠIL, F. – CAJTHAML, P. – MŮCKE, P.: *Nad knihou Michala Pullmanna*. Diskuse. Dějiny – teorie – kritika 9, 2012, s. 281–296.
- PAUKNEROVÁ, K. – WOITSCH, J.: *Educational trails as landscape memory agents in the West Bohemian border region*. In: Zückert, M. – Hein-Kircher, H. (Hg.): *Migration and Landscape Transformation. Changes in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th Century*. Göttingen 2016, s. 175–202.
- PEARSON, C. – COATES, P. – COLE, T. (eds.): *Militarized Landscapes: From Gettysburg to Salisbury Plain*. London 2010.
- PEŇÁZ, P.: *Poznámky k češtině ve vojenském prostředí*. Naše řeč 70, 1987, s. 131–132.
- PEŠEK, J.: *Ludové milície na Slovensku 1948–1989*. In: *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha 2006, s. 573–586.
- PETRÁŠOVÁ, M.: *Příchod ukrajinských přesídlenců z Rumunska na Tachovsko*. In: *Materiály k problematice novoosídleneckého pohraničí. Sv. 1*. Praha 1984, s. 58–61.
- PETRÁŠOVÁ, M.: *Ukrajinci-Rusíni v západních Čechách*. In: *Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí – dělnictvo v etnických procesech. Sv. 1*. Praha 1985, s. 111–128.
- PLACÁK, P.: *Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí*. Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 7, 2013, s. 123–128.
- PRICE, D. H.: *Anthropological Intelligence: The Deployment and Neglect of American Anthropology in the Second World War*. Durham – London 2008.
- PRICE, D. H.: *How the CIA and Pentagon Harnessed Anthropological Research during the Second World War and Cold War with Little Critical Notice*. Journal of Anthropological Research 67, 2011, s. 333–356.
- PULEC, M.: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006.

- PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha 2011.
- RAK, M. – FUNK, L. – VÁŇA, M.: *Vesnice v zajetí železné opony – možnosti archeologického poznání studené války*. AntropoWebzin 3, 2012, s. 241–251.
- RAK, M. – STARKOVÁ, L. – FUNK, L.: *Relikty „studené války“ jako součást kulturní historie*. In: Bureš, M. – Šmejda, L. – Šmolíková, M. (eds.): *Veřejná archeologie 5. Příspěvky z konference Archeologie a veřejnost 7/2013*. Praha 2014, s. 42–61.
- READMAN, P. – RADDING, C. – BRYANT, C.: *Introduction: Borderlands in a global perspective*. In: Readman, P. – Radding, C. – Bryant, C. (eds.): *Borderlands in a World History*. New York 2014, s. 1–23.
- ROTTMAN, G.: *The Berlin Wall and the Intra-German border 1961–1989*. Oxford 2008.
- ŘÍHA, M. (ed.): *Proměny sudetské krajiny jako poselství dalším generacím*. Praha 2008.
- SEIDL, T. – CHROMÝ, P.: *Environmental conservation in military training areas – source of spatial conflicts?* Europa XXI 21, 2010, s. 103–115.
- SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007.
- SCHMIDT, L. – von PREUSCHEN, H. (eds.): *On Both Sides of the Wall. Preserving Monuments and Sites of the Cold War Era*. Cottbus 2005.
- SCHOFIELD, J.: *Combat Archaeology. Material Culture and Modern Conflict*. London 2005.
- SCHOFIELD, J. – COCROFT, W. (eds.): *A Fearsome Heritage: Diverse Legacies of the Cold War*. Walnut Creek 2007.
- SCHOFIELD, J. – KLAUSMEIER, A. – PURBRICK, L. (eds.): *Re-mapping the Field: New Approaches in Conflict Archaeology*. Berlin 2006.
- SCHOLL-SCHNEIDER, S. – SCHNEIDER, M. – SPURNÝ, M. (eds.): *Sudetské příběhy: vyhnanci, starousedlíci, osídlenci*. Praha 2010.
- SPURNÝ, M. (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Praha 2006.
- STEWART, P. J. – STRATHERN, A. (eds.): *Landscape, Memory and History: Anthropological Perspectives*. London 2003.
- Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986.
- SVĚTLÍK, R.: *Výzkum percepce krajiny za použití vizuálních metod*. Bakalářská diplomová práce. Západočeská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra antropologie. Plzeň 2013.
- SVĚTLÍK, R. – PAUKNEROVÁ, K.: *Dětský svět v zapadlé vesnici na konci Čech*. In: Soukupová, B. – Nosková, H. – Bednařík, P. (eds.): *Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity I*. Praha 2013, s. 155–164.
- ŠVAŘIČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*. Dějiny – teorie – kritika 2, 2007, s. 232–255.

- TERRY, A. – ULLRICH, K. – RIECKEN, U.: *The Green Belt of Europe: From Vision to Reality*. Gland 2006.
- TOMEK, P. – PEJČOCH, I.: *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991*. Cheb 2015.
- VALÁŠKOVÁ, N. – UHEREK, Z.: *Novoosídlenecké pohraničí*. In: Uherek, Z. (ed.): *Kultura – společnost – tradice II*. Praha 2006, s. 53–109.
- VANĚK, M. (ed.): *Obyčejní lidé...? Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a profesí inteligence*. Praha 2009.
- VANĚK, M. – KRÁTKÁ, L. (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha 2014.
- VANĚK, P.: *K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. Sborník Archivu Ministerstva vnitra 2, 2004, s. 183–229.
- VOWINCKEL, A. – PAYK, M. M. – LINDENBERGER, T. (eds.): *Cold War Cultures. Perspectives on Eastern and Western European Societies*. Oxford – New York 2012.
- VOTRUBA, A.: *Kultura vojáků základní služby*. In: Janeček, P. (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha 2011, s. 39–64.
- WESTAD, O. A.: *The Cold War and the international history of the twentieth century*. In: Leffler, M. P. – Westad, O. A. (eds.): *The Cambridge History of the Cold War I. Origins*. Cambridge 2012, s. 1–19.
- WRIGHT, P.: *Iron Curtain: from Stage to Cold War*. Oxford 2007.
- ZICH, F.: *Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí. Obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel*. Praha 1996.

Summary

Cold War Ethnology in the Czech Republic: Themes, Approaches, Methods

Even though the Cold War did not spill over into a real armed confrontation, some features of its development as well as consequences, felt up to now, can be compared with “real” war conflicts. Ethnologists in a number of European countries pay attention to the Cold War, for example through the research on collective and individual memory bound to the course of the War; they study the life of local communities strongly affected by the War; they explore the narrativity relating to the Cold War; also approaches in terms of anthropology of landscape are very strong. The Cold War was not understood as a relevant ethnological theme in the Czech Republic after 1989, and for this reason, the research on it has been “governed” either by different enthusiastic, semi-amateur or directly activistic fellowships, or the research itself has developed under the wings of other disciplines (especially

archaeology and history). The theoretical-methodological contribution introduces possible bases for the ethnological research into the Cold War in the Czech Republic, draws attention to the running researches and mainly sketches the basic thematic circles the future research could deal with.

Key words:

Cold War – Iron Curtain – borders – theory and methodology – landscape – memory – folklore – heritage – history of ethnology

V hospodě za světové války

PhDr. Karel Altman, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 BRNO
karel.altman@iach.cz

Velká čili světová válka, posléze (když ji od konce 30. let 20. století doplnila ona následující, ještě strašnější) označovaná jako I. světová válka, výrazně poznamenala nejen takzvané velké dějiny lidstva, ale s agresivitou sobě vlastní vtrhla také do sféry každodennosti obyvatel válčících a nepochybně i právě neválčících států. Tak tomu bylo také v českých zemích a bylo by jistě podivné, kdyby se tento konflikt vyhnul právě *krčmennému* prostředí, tedy hostinským zařízením rozličného typu, jež jsou odedávna jakýmsi mikrokosmem soudobého dění, což jistě neplatí pouze o podnicích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Můžeme zde předeslat, že tomu tak skutečně bylo. Ovšem z hlediska materiálního či sociálního ani sféra pohostinství nikdy nebyla zcela homogenní, naopak se vždy vyznačovala heterogenitou funkcí, účelů, služeb atd. Proto i velká dějinná událost, jakou byla světová válka, ovlivnila chod či samu existenci rozličných hostinských podniků různě a do značné míry i dosti diferencovaně.

Sama mobilizace zastihla mnohé obyvatele českých zemí (a jistě nejen je) právě v hostinských zařízeních. K jejímu vyhlášení došlo v neděli 26. 7. 1914, tedy v den, kdy městští i vesničtí lidé (pochopitelně především muži) často mířili do hostinských zařízení. Jindy tematicky velmi pestré hospodské debaty tentokrát rázem ovládlo téma války, jak zachycuje například svědectví z obce Bušovice na Rokycansku, zaznamenané v tamější obecní kronice: „*V obou hospodách bylo živo, a mluvily se „pravé vojenské řeči“, jak jim to vykreslíme apod. Každý měl hrdinství plná ústa, zvláště když každý se domníval, že ráno půjde do kasáren, předloží vojenskou knížku, oni ji prohlédnou, zapíší a pak se zas půjde domů. Všeobecně se myslelo, že vojna dlouho trvati nebude. A že to bude jen pro postrach.*“¹

Právě v neděli 26. 7., na kterou toho roku připadl svátek svaté Anny, se v mnoha místech konaly taneční zábavy, pořádané v hostinských zařízeních. Zpráva o mobilizaci tak mohla zaznít přímo uprostřed tanečního reje. Tak tomu bylo například v Cekově na Rokycansku, kde byla pořádána pouťová veselice v hostinci Václava Svobody. „*Odpoledne, když byla zábava v nejlepším, přijel náhle automobil do vsi a zamířil k starostovi Josefu Heroldovi, čp. 22. Zanedlouho nato vyhlášeny byly mobilizační vyhlášky u starosty a na hasičské kolně. V malé chvíli byly mobilizační*

1 *Kronika obce Bušovice. I. díl.* Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*. S. 1. s. d., s. 40.

vyhlášky obleženy a účastníci taneční zábavy rovněž spěchali k vyhláškám. Hned bylo po veselí a zábavě, a ti, kteří zůstali ještě v hospodě, učinili tak spíše proto, aby zapudili hrozné myšlenky, než-li aby se obveselili,“ dokládá zápis v již citované obecní kronice.²

Obdobná situace nastala onoho dne v nedalekých Cheznovicích, kde byla pořádána taneční zábava (pochopitelně zvaná anenská) v hostinci U Antošů, kterou navštívilo značné množství místních občanů. Také na ně mělo vyhlášení mobilizace značný účinek: „Po dojití této zprávy nastalo vzrušení a přerušeni zábavy.“³ Prakticky stejný průběh měla toho dne taneční zábava v Mirošově: „U Kozlerů byla odpoledne muzika. Když ke čtvrté hodině odpolední přijel úředník z hejtmanství v Rokycanech a dal pověsiti vyhlášky, bylo po veselici.“⁴

V Kladrubech se toho dne konala taneční zábava v hostinci U Hůrků, jehož majitel byl současně starostou. Když do městečka přijel kočár a posel se ptal po obecním úřadě, dostalo se zúčastněným informace takřkajíc z první ruky. V Kronice obce Kladruby je patřičný zápis: „Nelze popsati rozechvěni lidu, když posel od okresního hejtmanství z Rokycan přišel do sálu, kde se tančilo, a hlásil starostovi, že jest vyhlášena válka, současně i mobilizace, odevzdal starostovi nařízení a šel vylepovati plakáty.“⁵

Námětem krčemných hovorů se obratem pochopitelně stal nadcházející válečný konflikt, o němž jistě jen malý počet debatérů tušil, že se stane světovým a že bude trvat celou řadu let.⁶ Jistě na základě zkušeností s předchozími válečnými konflikty, ať už se týkaly přímo Rakousko-Uherska, nebo úplně jiných států, převládla tehdy i v českých hostinských disputacích představa nepřilíš dlouhého, teritoriálně limitovaného střetnutí. Také předešlý kronikářský zápis pokračuje slovy: „Ihned veselá nálada ustala, každý smuten usedl a začalo se mluvit o válce. Dohadovalo se, jak a kdy asi skončí. Kasík Rudolf řekl: „Než budou švestkové knedlíky, jsme doma.“

2 Kronika obce Cekov. I. díl. Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 44 a 46.

3 Kronika obce Cheznovic. I. díl. Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 56.

4 Kronika obce Mirošova. I. díl. Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 74.

5 Kronika obce Kladruby. Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 66.

6 Charakteristika výchozích představ o nadcházejícím válečném konfliktu je dodneška předmětem zjevných sporů. Můžeme souhlasit s obecným konstatováním českého internetového zdroje, jenž konstatuje: „Atentát na Františka Ferdinanda d'Este následně spustil rychlý sled událostí vedoucích k vypuknutí světové války [...] Původní představa o bleskové válce se však během následujících několika měsíců rozplynula a nadšení z války vystřídal existenční obavy.“ Ovšem již následující tvrzení budí jistě rozpaky, neboť naše vlastní poznatky mu dosti odporují: „Atentát vzbudil na mezinárodním poli vlnu sympatií k Rakousko-Uhersku. Velká část populace v monarchii i mimo ni se proto z vyhlášení války Srbsku radovala a chápala ji za trestnou výpravu vůči jakési podivné zemi na Balkáně.“ Viz heslo *První světová válka* zpřístupněné na otevřené webové encyklopedii Wikipedie. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/První%3%AD_sv%C4%9Btov%C3%A1_1_v%C3%A1lka (přistoupeno 26. 4. 2016).

*Belšán Jan z Vojenic jemu odpovídá, nevím, ale myslím, že budeme rádi, když to bude do vánoc...*⁷

Ještě krátce po mobilizaci, kdy povolání muži dorazili do kasáren, ale zatím nebyli posláni na frontu, byla situace líčena jako téměř idylická. Posádková města byla přeplněna vojáky, kteří v době osobního volna mířili přirozeně do místních hostinských zařízení. Zápis v kronice Bušovic zní: „*V Rokycanech jako sídle posádky [...] bylo živo, jak ani jinak nemohlo býti. Nebylo místa, kasárny nestačily. Zabrały se školy, gymnázium, sokolovna, dělal se soupis a část po části odjížděla. V kasárnách bylo živo, ve městě živo, hostince byly plné a šenkýři měli bohaté žně. Masa bylo při menáži tolik, že ho nikdo nechťel, komisárek se všude povaloval a tabáku bylo taktěž ažaž dost.*“⁸

Obecně však platilo, že s vypuknutím války a s mobilizací v hostinských podnicích především záhy výrazně ubylo návštěvníků, neboť četní stálí čili kmenoví hosté stejně jako hosté pouze potenciální, nahodilí byli mobilizováni a odvedeni na některou z front či na některé z bitevních polí, která naštěstí zůstala vně hranic českých zemí. Avšak současně byli též odvedeni mnozí provozovatelé hostinských podniků, pochopitelně nejen hospodští, hostinští a čišníci z lidových hostinských zařízení, ale úplně stejně také podnikatelé z honosnějších podniků – restauratěři, vinárníci, kavárníci a hoteliéři a také obsluhující muži z řad jejich personálu, čišníci, sklepníci, kuchaři a další profese.

Vyhledávání hostinců (ať už pravidelné či nahodilé) však zjevně omezili i muži, kteří zůstali ve svých domovech, a to nepochybně v důsledku rychlého zhoršení životní úrovně velké části společenského spektra. Už v prosinci roku 1914 tyto skutečnosti stroze, leč pregnantně vyjádřili zainteresovaní pozorovatelé na stránkách stavovského listu českých hostinských a restauratérů v odpovědi na otázku: *Jak je nyní v hostincích, hotelích, v kavárnách a vinárnách? „Jádro hostí je na bojišti a s nimi namnoze i hostinský. Kdo zůstal doma a někdy do hostince chodil, nyní si nadobro odvyká.*“⁹

Od samého počátku války začaly výrazně stoupat ceny zejména základních potravin, což zásadně ovlivnilo každodenní život právě v hostinských podnicích. Návštěvy v těchto provozech omezily snad všechny vrstvy obyvatel ve městech i v prostředí vesnic, zřejmě nejzoufalejší situace byla na továrních předměstích. „*Ve čtvrtích, obydlených hlavně dělnou třídou, je v hostincích zcela pusto. Lid nemá práce, nemá peněz ani na živobytí, neřku-li na pivo,*“ rovněž uvádí výše citovaná stať.¹⁰

7 *Kronika obce Kladruby*. Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 66.

8 *Kronika obce Bušovice. 1. díl*. Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 40.

9 *Hostimil* 31, 1914, s. 436.

10 *Tamtéž*.

Avšak neméně drasticky byla líčena například situace v kavárnách, které ve své většině patřily k podnikům vyšší úrovně a byly vyhledávány příslušníky zámožnějších vrstev. Předchozí líčení pokračuje slovy: „*V kavárnách se nyní večer svítí, aby bylo vidět – kavárnu. Číšníkům a pikolům dá mnohem více starostí ukázat, že něco dělají, nežli jindy, aby obsloužili hosty. Pobíhají po prázdných salonech bez účelu. Kavárník se ovšem ani neukáže, poněvadž by mu bylo trapno v nitru. Přijede-li ojedinelý host a pikola hlásí do kuchyně „černou“, rozléhá se to místnostmi až strašidelně.*“¹¹

Již v prvních dnech války byly citelným úbytkem hostů značně postiženy hotely jako ubytovací zařízení nejen tuzemské klientely, ale zvláště cizinců, neboť pohyb osob ze zahraničí byl výrazně limitován. Už na podzim roku 1914 psal pražský deník *Národní listy* o situaci v hotelích nejen v Čechách, ale také na Moravě, přičemž konstatoval, že „*ze všech živností hoteliéři za nynějšího válečného stavu nejkrutěji jsou postiženi. Cizinecký ruch naprosto přestal a z venkovských příchozích málo kdo zavítá do hotelu prvního neb druhého řádu [...] V mnohých hotelích byl personál na nejmenší míru zredukován a ten, co zbyl, z valné části rád slouží pouze za stravu.*“¹²

Vysloveně existenčně byly postiženy i výletní restaurace na předměstích měst a v příměstských letoviscích a také ty z vesnických hostinců, v nichž významnou součástí pravidelné klientely byli výletníci a turisté, kteří sem směřovali právě z městských a velkoměstských center. Také tato zařízení začala postrádat obvyklé návštěvníky i zavedené stálé hosty, neboť jimi byli před válkou z valné části muži, kteří nyní byli mobilizováni, jiní se pak potýkali s hmotnými problémy, jež se snažili překonat mimo jiné i na úkor relaxace v tomto prostředí, která začala být považována za přílišný luxus. Stejně tak mohlo zbytky obvyklých návštěvníků tohoto typu hostinských zařízení odrazovat i zhoršení zásobování, zejména pivem a jinými nápoji, vyráběnými průmyslově, tedy nikoli přímo ve venkovském prostředí. Na začátku roku 1916 upozorňoval na tuto skutečnost stavovský list hostinských, kde bylo konstatováno: „*Za doby přítomné hostince na našem venkově nemohou arcit' vyhověti ani neprimitivnějším požadavkům turistů, pokud jde o ukojení potřeb tělesných. Turista znaven zapadne do hostince a rád by jedl a pil. Namnoze nedostane ani jídla ani nápoje.*“¹³

V prvních letech války zatím nebyl tak zoufalý nedostatek ostatních potravin. Ještě na konci roku 1916 v některých restauracích proto podávali pivo pouze k jídlu. V populární pražské restauraci *U Bumbříčka* deklarovali tuto podmínku dokonce svérázně rýmujícím se sloganem, nadepsaným na jídelním lístku: „*Ten kdo večerí,*

11 *Tamtéž.*

12 Citováno dle *Hostinské listy* 18, 1914, č. 18–19, s. 6.

13 *Hostimil* 33, 1916, s. 181.

dvě piva obdrží.“¹⁴ Tento vázaný prodej byl zřejmě úřady mlčky tolerován, ne však hosty, kteří žádali pouze pivo, nikoli jídlo, a toto omezení se stalo podnětem k řadě konfliktů.

Tak jako jiné potraviny a další nezbytné životní potřeby zásadně podražilo i pivo, které v českých zemích vždy představovalo nejdůležitější opojný nápoj podávaný ve většině hostinských zařízení. Stalo se tak v důsledku drastického omezení výroby tohoto nápoje v pivovarech; mluvílo se doslova o „*pivní kalamitě*“. Výroba piva začala stagnovat, neboť pivovarům nebylo válečným hospodářstvím přiděleno patřičné množství ječmene, z něhož se vyrábí slad. Pivovary poté omezovaly výrobu (zhruba na pouhých 20%) a ušlé zisky se snažily kompenzovat právě zvýšením ceny svých výrobků. Zdražení piva výrobcí bylo samo o sobě citelné, ale současně se zde děly různé nepravosti. Například když od 1. 1. 1916 pivovar ve Zbraslavi u Prahy zvýšil cenu piva hostinským o pět haléřů na litru, hostinští zdražili také, ale o celých dvanáct haléřů, takže prodávali litr piva místo za 40 za 52 haléřů.¹⁵

Nadto pivo coby nejvíce konzumovaný nápoj v hostinských podnicích v českých zemích přestalo být samozřejmostí. Postupně se stále více zkracovala doba, kdy je bylo možné v hostincích dostat; pivo bylo možno zakoupit pouze v určitou denní dobu a posléze jenom v některé dny v týdnu. Tento proces postupoval v různých místech dosti rychle. Už na konci roku 1916 bylo v brněnských Hostinských listech konstatováno, že „*pivo se sice ještě varí, avšak v tak nepatrném množství, že mnoho hostinských na venkově i v okresních městech moravských je většinu dní bez piva.*“¹⁶

Jako další příklad můžeme uvést třeba situaci v jižních Čechách, kde byl nedostatek piva znát přinejmenším už na konci roku 1915, a to i v samotných Českých Budějovicích, tehdy sídle dvou velkých pivovarů, jež kromě toho mělo v sousedství další velké a renomované knížecí schwarzenberské pivovary v Třeboni a Protičině. Už tehdy se v budějovických hostincích začínalo s výčepem piva většinou až od páté či šesté hodiny večerní, ve dne se pivo neprodávalo. Večer sice dostávali alespoň stálí hosté svou obvyklou dávku, byť občas poněkud zredukovanou, avšak někdy nezbylo ani na ně. Kupříkladu v neděli před posledním výročním trhem (10. 12. 1915) ve většině hostinců a restaurací se na kmenové hosty dostalo jen po dvou až třech sklenicích piva v důsledku návalu cizích návštěvníků. Ti se ovšem museli spokojit pouze s jedním půllitrem chmeloviny a někde nedostali ani ten, což s mimořádnou pregnantností svědčí o exkluzivitě postavení stálých – tj. pravidelných a častých či dokonce denních hostů v rámci *krčmenné* komunity, jež ovšem muselo být garantováno především uvědomělými postoji tamějších *ganymedů*, vděčných pánů či nájemců onoho konkrétního podniku stejně jako obsluhujícího personálu.¹⁷

14 Hostimil 34, 1917, s. 81.

15 Srov. Hostimil 33, 1916, s. 103–104.

16 Hostinské listy 21, 1917, č. 1, s. 5.

17 Srov. Hostimil 33, 1916, s. 31.

Také pivovar knížete Karla Auersperga ve Vlašimi přerušil už v prosinci roku 1916 výrobu a hostinští, kteří od něho odebírali pivo, je už záhy vůbec nedostali. Hostinští, kteří odebírali pivo z pivovaru v Benešově, dostávali už na začátku roku 1917 pouhých šest až osm hektolitřů piva měsíčně. Velkopopovický pivovar v té době dodával svým hostincům deset procent obvyklého množství, tedy čtyři až šest hektolitřů piva měsíčně. Což bylo vskutku zanedbatelné množství.¹⁸

Tento nad jiné palčivý problém se snažily úřady řešit oficiálními nařízeními, omezujícími délku otvácí doby v hostinských podnicích, kde bylo pivo na čepu; povolen byl výčep pouze ve večerních hodinách, zpravidla od šesti či sedmi hodin odpoledne po dobu dvou hodin. Limitován byl i výčep piva přes ulici na jeden litr. Záhy se přestalo čepovat po všechny dny v týdnu. Ovšem byla zde patrná jistá benevolence, termíny výčepu při omezených dodávkách piva si zařídil každý hostinský podle svého uvážení na základě zkušeností z vlastního provozu podniku. Někteří točili v neděli a ve středu, jiní ve čtvrtek. V ostatní dny byly hostince uzavřeny.

Jak je patrné, poněkud improvizovaný charakter a spíše nepříliš úspěšný výsledek měly pokusy o záměnu druhů nabízených opojných nápojů, byla-li vůbec možná. Tak třeba ti *ganyvédové*, kteří se snažili nahradit pivo vínem, jež bylo v některých oblastech dostupnější, neuspěli, neboť – jak bylo konstatováno – „*drahého vína obecenstvo nepije*“.¹⁹

V důsledku drastických poměrů v zásobování hostinských podniků nejdůležitějším opojným nápojem v českém prostoru nastala úplná honba za pivem. Zejména měšťtí pivomilové ve večerních hodinách obcházeli hostinské podniky a snažili se najít hostinec, v němž ještě bylo pivo na čepu, byť v limitovaném množství. Tuto situaci zachycuje barvitě líčení z přelomu let 1916 a 1917: „*Večer jak večer je viděti, jak lidé běhají se džbánky od hostince k hostinci, pátrající, kde by pivo dostali. Ovšem marné namáhání. Obdrží je pouze ve dny hostinskými stanovené, a to ne ještě všickni, ježto rozpočet na večer je vždy malý. Komicky působí, když se potkají dva, kteří také tu sklenku rádi. Z daleka se už navzájem táží: „Kde se dnes točí?“*“²⁰

Přinejmenším na počátku roku 1917 nastal v hostinských podnicích doslova boj o pivo, který značně zkomplikoval život v těchto zařízeních a znesnadnil úlohu nejen hostinským a výčepníkům, ale v neméně míře i obsluze, která načepovaná piva rozdělovala mezi hosty. Docházelo k různým drastickým výjevům, jak to dokládá i barvitě líčení situace v pražských pivovarských pivnicích, kde se v té době už také čepovalo pouze některé dny v týdnu a kde měly číšnice – jak se psalo – „*kapitálně pernou úlohu*“: „*Když nesou do místnosti sklenice s pivem, hosté se na ně vrhají a perou se s nimi. Někteří neurvalí nedočkavci zatnou číšnici nehty do zápěstí, aby ji přinutili sklenici pustit. Číšnice si po směně (obchodě) ukazují ruce plné modřin.*“

18 Srov. Hostimil 34, 1917, s. 63.

19 *Tamtéž*.

20 *Tamtéž*.

Ale ti vynalézavější a ovšem bezskrupulóznější pivomilové pro získání sklenice s pivem dokázali vymyslet i záluďnější způsoby, jež nezůstaly nevyličený v odborném tisku: „*Jsou také hosté, kteří vyskočí k číšnici, jež přináší pivo, a vrazí prsty do sklenic, aby si je zajistili; mají totiž za to, že nikdo nebude pít pivo, v němž si jiný omočil ruce.*“ Ovšem také další krčmenní vykukové se uchýlovali k různým úskokům, bedlivě reflektovaným tehdejšími odborníky: „*Zdaří-li se některému potměšilci, že uloví sklenici, ačkoliv má na stole dosud plnou, schovává si ji pod lavici. A nese-li číšnice nové pivo, křičí, že on je na řadě a vychvacuje jí sklenici z rukou.*“ Anonymní autor stati publikované ve stavovském časopisu uzavřel své líčení strohým konstatováním: „*Poměry opravdu nechutné.*“²¹

Některé pivovary nejen omezovaly výrobu, ale zcela zavíraly provoz. Tím bylo ohroženo zejména fungování hostinských podniků, které od nich odebíraly pivo. V roce 1917 byl uzavřen i pivovar U Primasů na Václavském náměstí v Praze, jenž v té době ovšem už patřil k velkým továrním provozům a také přímo ve svých prostorách provozoval vyhlášenou pivnici. Jak vskutku těžkou ranou pro tamější stálé hosty bylo uzavření tohoto podniku, o tom svědčila mimo jiné i pozoruhodná skutečnost, že podrobné články líčící dojemné dopití zbytku zásob tohoto pivovaru byly otištěny v celé řadě listů, například v časopisu Obchodní obzor, zabývající se poněkud jinou problematikou. Pivovarská pivnice U Primasů tehdy navíc byla jedním z mála „*útočišť milovníků dobré slzy*“ z celé Prahy, a tak není divu, že konzumaci posledních sklenic věhlasného primasovského tehdy doprovázel úplný obřad. Když měl 24. září zmíněného roku pivovar definitivně zavřít svou bránu, vytočilo se toho večera v jeho pivnici všech zbývajících šestnáct hektolitrů piva, to jest plné tři tisíce dvě stě půllitrů, za pouhé tři hodiny – až byly sklepy dočista prázdné.

Podle tvrzení nejmenovaného kronikáře byl proto poslední večer u Primasů nadmíru záduďčivý, věrní ctitelé primasovského si přihýbali jen zvolna, obřadně, mnohé oči byly zaroseny a v zahradě se dokonce sedělo po tmě. Zatímco jindy bývalo u Primasů velmi rušno, tentokrát se tesklivě mlčelo. Každý nový přísun sklenic totiž přibližoval ono neodvratné rozloučení a hosté ze samého zármutku neměli v sobě už ani tolik energie, aby se o sklenice rvali, jak jindy v oněch časech, nýbrž s rezignací ponechávali vše osudu. Když pak ulehla devátá hodina večerní a v sudech nezbylo jediné kapky, členové starých sousedských společností, kteří po léta chodili k Primasům denně a v časech války aspoň dvakrát týdně, protože častěji se tu netočilo, loučili se trpkými slovy, při nichž se jim hrdlo svíralo žalem. Za chvíli bylo v pivnici černo, pusto a přišerně smutno. „*Jak by nebylo! Umřelo pivečko! A bylo chudák tak dobré – až do poslední krůpěje ...!*“ vyjádřil svou účast neznámý ctitel onoho primasovského nektaru.²²

Právě důsledky nedostatku piva byly často líčeny velmi drasticky na stránkách odborných listů hostinských a restaurátérů. Zvláště byly srovnávány poměry

21 *Tamtéž*, s. 196.

22 Srov. ALTMAN, K.: *Zlatá doba štamgastů pražských hospod*. Brno 2003, s. 100–101.

současné s těmi před válkou, čemuž nedokázala zabránit ani tehdejší cenzura. Tak v roce 1917 upozorňovali hostinští odborníci, že dva nejdůležitější měsíce v roce pro zdar hostinského podnikání – květen a červen – onoho léta přinesly všechny podmínky pro rozkvět *krčemných* živností, ovšem v důsledku nedostatku základních potravin, zejména piva, ale i jiných opojných nápojů bylo tentokrát v jejich provozech „*smutno a žalostno*“: „*V zahradách a zahrádkách sedí tu a tam mrzutý starý mládenec při obyčejné sodovce. Jindy tam bývalo hlučno, host na hostovi, dámy i páni v bílých úborech. Kapela hrála, číšníci se prohýbali pod náklady napěněných sklenic, z kuchyně vanuly dráždivě vůně nejrozmanitějších pečení, jídelní listky hýřily bohatstvím jídel. V zahrádkách intimnějších při šestém pivě ladila se hrdla ke zpěvu [...] Sen, pouhý sen! Jak se liší od skutečnosti! Od přítomnosti! Lidé žízňají a nemají než vodu. Nenasytění, vodou zastuzeni truchle uléhají. A ráno se probouzejí jako do mrákot, bez naděje, bez jakéhokoliv vznětu. Čeká na ně jen starost, jak sehnat suché, nezáživné sousto tak zvaného chleba. Všickni – hostinští i nehostinští – potácíme se jako na hřbitově, anebo spíš jako v domě, v němž leží nebožtík. Někdo umřel! Někdo velmi důležitý! Pivo! A s ním zemřelo téměř všechno: radost, klid, spokojenost – i zdraví. Ano – i zdraví!*“²³

V této zoufalé situaci se pivo začalo vyrábět z rozličných náhradních surovin. V zápisu roku 1917 v Kronice obce Hrádek na Rokycansku se uvádí: „*Pivo vaří z pýru a z jetele.*“²⁴ Obdobně tomu bylo v nedaleké obci Volduchy. V obecní kronice stojí zápis, vztahující se k červenci roku 1917: „*Není pivo v hostincích. Lidé si vaří pokoutně pivo dle různých receptů, hlavně ze řepy. Tato domácí výroba je přísně stihána a trestána.*“²⁵ Také v Kronice města Rokycan v zápisu z roku 1918 stojí doslova: „*V hostincích bývá prázdnno, nemají piva, jen v některých jednou za týden čepuje se pivo, litr piva nechutného, vařeného snad z pýru za 1 korunu 60 haléřů.*“²⁶

Stejně jako u piva byl záhy (nejpozději v roce 1917) pocítován nedostatek lihu a cukru, v jehož důsledku výrazně podražily lihoviny, pokud vůbec byly k dostání, týkalo se to rumu, punče, likérů. Zřetelně se zvýšily ceny kávy a ještě více čaje, cikorka se nedala získat vůbec.²⁷

Zoufalý nedostatek potravin a jejich mnohonásobně vyšší ceny oproti předválečnému stavu se projeví i ve změnách stravování v hostincích; především byl zásadně zredukován sortiment nabízených pokrmů. O to více se začala vařit polévka, ale pouze zapražený vývar z kostí. Polévky, jako byla dršťková, bramborová, fazolová, čočková, téměř vymizely z nabídky, neboť na trhu nebyly patřičné suroviny.²⁸

23 Hostimil 34, 1917, s. 196.

24 *Kronika obce Hrádek. 1. díl.* Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 55.

25 *Kronika obce Volduchy. 1. díl.* Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 102.

26 *Kronika města Rokycan.* Citováno dle CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 20.

27 Hostimil 34, 1917, s. 385.

28 *Tamtéž*, s. 229.

Důsledkem nedostatku základního občerstvení – včetně opojných nápojů – byl i černý obchod s ním, tedy šmelina. Hostinští byli například podezříváni, že zásoby zatajují, aby je mohli prodat později za výhodnější cenu, čemuž se tito vehementně bránili na stránkách svých stavovských listů. V nich však sami upozorňovali na některé konkrétní případy, kdy se šmelinou provinil někdo z jiné branže. Tak na začátku roku 1917 zveřejnili zprávu o tom, že ve sklepích akciového pivovaru v Nuslích bylo objeveno „*velkolepé skladiště vína*“, kterého tam policie zajistila sedm tisíc hektolitřů; víno bylo zabaveno.²⁹

Válka do značné míry poznamenala i samo prostředí hostinských podniků. Už poměrně záhy, přinejmenším od roku 1916, se projevil nedostatek petroleje, mnohde ještě používaného k osvětlování místností i prostranství. Jeho deficit citelně zasáhl živnosti provozované ve večerních a nočních hodinách, které neměly zavedeno světlo plynové či elektrické. Tato „kalamita“ postihla zejména hostince v malých městech a na vesnicích, hostinští museli večer svítit svíčkami (ale i těch byl nedostatek) anebo dokonce louči. „*Jde-li se nebo jede-li se teď za večerních hodin vesnicí, všude tma tmoucí. Po osvětlených oknech hostince nikde potuchy,*“ sdělovali své dojmy hostinští odborníci, aby uzavřeli své líčení sarkastickým konstatováním: „*Hostinský si nyní nemůže stěžovat, že se dost nevyspí.*“³⁰

Změny nastaly i ve vybavení a výzdobě hostinských podniků; například nápisy v nich i v jiných veřejných místnostech, samo označení hostinců a kaváren, stejně jako jejich štíty v ruštině, angličtině nebo francouzštině nebyly už záhy (nejpozději na začátku roku 1915) trpěny. Kde takové nápisy byly, musely být odstraněny.³¹ Rozličná válečná opatření se v hostinském prostředí projevila skutečně nejrůznějším způsobem. Například když byla v dubnu roku 1918 prováděna opětovná rekvizice kovů, museli provozovatelé hostinců i kaváren odevzdat i všechny kovové věšáky.³²

Restrikce a všechny nedostatky, jež s sebou přinesla světová válka a vnesla je i do hostinského světa, byly citelně reflektovány nejen lidmi, kterým hostince sloužily, ale zejména těmi, kteří na ně byli odkázáni existenčně, tedy hostinskými, kavárníky, restaurátéry a ostatními specializovanými odborníky a stejně tak jejich personálem. Jak je zjevné z různých dokumentů a nejprůkazněji z odborného periodického tisku, v prvním období světové války, zhruba do konce roku 1915, byla patrná snaha o jisté porozumění současným zhoršujícím se životním podmínkám i ztíženým okolnostem provozování hostinské živnosti. Což bylo dáno nejspíše vírou v brzké ukončení válečného konfliktu. Například když bylo ještě koncem roku 1916 zakázáno pořádat v hostinských podnicích vepřové hody, reagovali hostinští odborníci ve svém listu rezignovaným konstatováním: „*Zákaz je to přirozený*

29 *Tamtéž*, s. 196.

30 *Hostimil* 33, 1916, s. 388.

31 *Hostimil* 32, 1915, s. 290.

32 *Hostimil* 35, 1918, s. 132–133.

*a samozřejmý. Takové vepřové hody se opravdu nehodí do pravidelného života nynějšího, jehož hlavní zásadou je spořit potravinami. Za dob minulých si hostinští vepřovými hody pomáhali k odbytu piva. Nyní není potřeba tomu uměle napomáhat. Pívečka je málo a bude ho čím dál méně.*³³

Ovšem s tím, jak se světový konflikt prodlužoval, této tolerance postupně ubývalo a přinejmenším od konce roku 1916 až do konce války je zřetelná narůstající kritika konkrétních důsledků válečného konfliktu. A to nejen těch nejdrastičtějších následků v podobě úmrtí či trvalé invalidity mnoha hostinských a příslušníků příbuzných odvětví stejně jako dalších bližních (na předním místě četných kmenových hostů), ale také vůči celému spektru restrikcí každodenní sféry *krčmenného* života. Tato proměna se projevovala nárůstem kritických statí, zacílených na realistické vyličení útrap života v zázemí, zejména v hostinství samém.

Hostinští odborníci považovali (nejpozději v roce 1917) současný stav hostinských podniků za vysloveně alarmující. Dokázali pozorně reflektovat tehdejší situaci v zařízeních, která se jich bezprostředně dotýkala, neboť citelně restringovala či přímo totálně ničila jejich živnosti. Znalci si byli velmi dobře vědomi i pocitů své klientely, a proto je dokázali výstižně formulovat: „*Obecenstvu se naprosto nelíbí chudoba jídelních lístků a přímo kde koho pobuřuje, že nelze dnes v hostinci nalézt takorča ničeho z toho, co tam jindy tak dobře působilo na tělo i na duši. Zkrátka – dnešní hostince nejsou ani stínem hostinců někdejších. A to dráždí, dopaluje, hněvá. Vytratil se život z hostinců, zmizela útočiště, jimiž bývaly našim společenstvem místnosti hostinské,*“ bilancovali v polovině roku 1917. A stejně tak bezpečně rozpoznali příčiny onoho rozčarování, panujícího v řadách jejich stabilizované klientely, čím byl způsoben všeobecný rozvrat: „*Tím, že v hostincích není piva. Všecko, všecičko by bylo jinačí, kdyby se dostala v hostinci kdykoliv sklenice piva. Už tím by byl zajištěn hostincům dřívější ráz osvěžujícího společenského soustředování. Bez piva není náš hostinec hostincem.*“³⁴

Hostinští odborníci citlivě vnímali i změny mezilidských vztahů, jež byly – alespoň dle jejich mínění – přímým důsledkem současného zhoršení životních podmínek, včetně dramatických dopadů na každodenní život v hostinských zařízeních, a také úbytek sil obyvatel v důsledku nedostatku piva. Například už v polovině roku 1917 publikovali ve svém časopisu stať s poněkud drastickým názvem *Lidé se navzájem nepoznávají*, v níž byl vyličen údajný jev, jež podle jejich mínění zasluhoval, aby byl zaznamenán jako dokument tehdejší „*strašlivé doby*“. Proměna mezilidských vztahů zde byla vyličená následujícími slovy: „*Dobří známi, přátelé a druhové, kteří před časy sedávali u téhož stolu v útulné hospůdce, teď se potkají na ulici a zmateně na sebe hledí. Nepoznávají se. Že jsme všickni nápadně zhubli, není nic divného. Ale co překvapuje, je naprosto změněný výraz obličejů. Tváře*

33 Hostimil 33, 1916, s. 388.

34 Hostimil 34, 1917, s. 259.

*zvadlé, oči pohaslé, na čele předivo tenkých vrásek. Tázali jsme se lékařů, co tomu říkají. Inu – pivo se nepije! V tom vězí vše.*³⁵

Některá hostinská zařízení v českých zemích, tedy v hlubokém zázemí, byla válečnou vřavou, jež se odehrávala kdesi daleko, výrazně poznamenána ještě i jinak, totiž když se stala sídly ošetřoven raněných vojáků, ať už částečně, nebo dokonce zcela. K tomu účelu byl například již v září roku 1914 zajištěn městskou radou v Blatné sál tamního hostince U Bílého lva. Stravování zajišťovala hostinská Marie Šeflová, financováno bylo obcí.³⁶ Ani tato restaurace se však nevyhnula náhlé domovní prohlídce, a to už 12. listopadu téhož roku 1914, neboť její nájemce Josef Šefl, manžel zmíněné Marie Šeflové, jako šikovatel 28. domobraneckého pluku byl den předtím v Krakově zatčen a obviněn z velezrady, urážky panovníka, pobuřování mužstva a veřejnosti.³⁷ V prosinci onoho roku pak náměstek starosty města Blatná vydal vysvědčení zachovalosti Josefa Šefla – zřejmě na žádost vyšetřujících vojenských orgánů –, v němž se mimo jiné pravilo: „*Obecní úřad města Blatné, téhož okresu v království Českém, tímto dosvědčuje, že pan Josef Šefl, roku 1878 narozený, ženatý, do Přešína, okres Plzeň příslušný, nyní hostinský v Blatné, se za svého dřívějšího pobytu (u rodičů) i za posledního pobytu (od roku 1911) jako samostatný hostinský v Blatné řádně choval a pokud zde známo jest úplně zachovalý. Pan Josef Šefl jest znám jako snaživý, úslužný a pořádný živnostník, jenž pro svoji ochotu a přesnost byl v kruzích zejména živnostenských velmi vážen a u svých hostů a obyvatelstva oblíben. Jen jediná neblahá okolnost musí se uvést, že totiž po dlouhé době náhle v ojedinělých případech po větším požití alkoholu stával se popudlivým, nerozvázným a takřka nepřičetným, že i své nejdůvěrnější přátele a své nejlepší denní hosty ze svého hostince v okamžitém návalu vypudil. Ve chvíli takového vzrušení nevážil nikdy bohužel slov a nebylo takřka možno s ním vyjít. Jakmile však pomínulo vzrušení a nabyl zase chladné mysli, litoval úplně změněn, žádal za prominutí a stával se zase ochotným a úslužným restaurátorem.*“³⁸

V prosinci téhož roku a pak i v letech následujících sloužil sál téhož hostince U Bílého lva jako místo prohlídek a odvodů domobranců z celého politického okresu Blatná.³⁹

Široké vrstvy obyvatel, kteří byli tak či onak spjati s hostinským prostředím, jistě zažívaly v čase války četné útrapy, tak barvitě líčené v rozličných pramenech. Nebylo by však jistě objektivní, kdybychom nekonstatovali také skutečnost, že i v oněch bídných rocích hostinská zařízení rozličného typu dle svých možností i nadále sloužila společenskému životu. Přes všechna traumata se lidé v českých,

35 *Tamtéž*, s. 228.

36 VRÁNA, M.: *Z pamětí města Blatné. 1914–1933*. Blatná 1935, s. 32.

37 *Tamtéž*, s. 34.

38 *Tamtéž*, s. 36–37.

39 *Tamtéž*, s. 37.

moravských i slezských hostincích i tehdy scházeli, komunikovali spolu, bavili se, vzájemně se sblížovali i sdružovali. I za války se mnohde hrála divadelní představení, byť leckdy (zejména v počátcích války) jako součást oficiálních oslav, například u příležitosti narozenin císaře.⁴⁰

Přestože v hostinských podnicích bylo v té době značně omezeno politizování, neboť bylo přísně zakázáno a také kontrolováno, i tak se některé podniky staly místy konspirace proti stávajícímu mocnářství. Pro ilustraci můžeme uvést alespoň jeden doklad z moravské metropole.

V letech světové války se ve vinárně Obchodní záduhy na Velkém náměstí (dnes náměstí Svobody) v Brně utvořila z místních hostů stolní společnost poněkud svérázného druhu; byla totiž prakticky ilegální politickou organizací. Nazývala se Revoluční stůl českých důstojníků a do dějin vstoupila zejména tím, že připravovala po vojenské stránce státní převrat v Brně. Skutečně pak představitelé této společnosti v říjnu roku 1918 vystoupili s veřejným projevem, kterým vypověděli Rakousko-Uhersku poslušnost. Originální znění onoho projevu pak po dlouhá léta viselo zarámováno ve vinárně jako zvlášť cenná relikvie.⁴¹

Na restauraci brněnského hotelu Slavia vzpomínal v souvislosti s tehdejší českým odbojem Jan Máša, významný moravský národohospodář, ještě i dále: „*Tam scházivali jsme se denně: šéfredaktor Heinrich, spisovatel Mahen, moje maličkost, dále jiní a jiní. Když přijeli z vojny známi, hledali nás tam a tam se probíraly denně události, jež jsme z „Maffie“ a odjinud se dovidali. Zpravoval jsem pány spolurevolucionáře zase o všelijakých kouscích státní správy, o různých poradách a jejich obsahu. Mezi nás vždy zavítal nebožtík Vlastimil Tusar, který vždy přišel promluvit a povzbuzovat, a objevil se mezi námi také mnohokrát dr. Bohumír Šmeral, který ovšem tehdy nebyl ještě komunista, a velmi rozumně hovořil, často se nám zdálo, až rakušácky. [...] Také jiní poslanci a politikové vyhledávali náš stůl, když přišli do Brna. Kdo chtěl se něčeho trochu dovědět, ten obyčejně mezi nás spěchal. Ke cti všem budiž řečeno, že zachovávali potřebné mlčení o věcech, které nebyly určeny pro širší veřejnost – a tak se jistě stalo, že nás jednou policie všechny nepostavila pod stálý dozor. Náš revoluční konvektikl se ovšem neudržel v celém svém rozsahu až do konce, protože válka se i u něho hlásila o svá práva. Zavolali nám také na vojnu šéfredaktora Heinricha, jehož jsem na cestu vystrojil dobrými suchými salámy a také pak za ním do jeho garnisony poslal. Vřele mi za to děkoval. Přiznám, že ten konvektikl byl velmi přátelský a že jistě všichni naň rádi vzpomínáme, i když jsme se později jaksi politicky rozběhli od sebe. Měli jsme vždy nové zprávy a mohli také zase Maffii povědět, co od nás v Brně a na Moravě vědět měla. Zvláště zprávy*

40 V Blatné u Bílého lva zahrála dne 18. srpna roku 1915 u příležitosti 85. narozenin císaře Františka Josefa I. slavnostní představení pod protektorátem městské rady v městě dleci divadelní Tuttrova společnost. VRÁNA, M.: *Z paměti města Blatné. 1914–1933*, c. d., s. 48.

41 Moravské noviny 58, 1937, č. 279 (nestránkováno).

*z ciziny o prezidentu Masarykovi jistě nám byly vítány, protože naše veřejnost byla úmyslně falešně o naší zahraniční akci informována.*⁴²

Nikoli nevýznamnou roli sehrála hostinská zařízení i přímo při vyhlášení státní samostatnosti 28. října 1918 či následujícího dne, a to nejen ve velkých městech, ale také v menších lokalitách a dokonce i na vesnicích. Tak tomu bylo například i v Cheznovicích na Rokycansku, jak to dokládá tamější obecní kronika. V obci se tábor lidu s výzvami k prohlášení české samostatnosti (pořádaný Dělnickou tělocvičnou jednotou) konal už 14. října onoho roku o druhé hodině odpolední. Průvod došel k hostinci U Antošů, kde vyslechl projev soustružníka Jana Humla, jenž promluvil z okna podniku na téma Protest proti vývozu potravin a prohlášení české samostatnosti. Dne 29. října pak byl znovu uspořádán průvod obcí s hudbou, „*jehož se zúčastnilo veškeré obyvatelstvo*“. Průvod byl opět zakončen před hostincem U Antošů, z jehož okna promluvili ke shromážděným občané Jan Šlapák a již zmíněný Jan Huml. První z nich přečetl prohlášení státní samostatnosti, jak zaznělo den předtím v Praze, a druhý vzpomněl nejen všechny padlé vojáky, i ty, kteří byli ještě na frontách anebo v zajetí.⁴³

Hostinské prostory byly místy, kde se státní samostatnost přímo vyhlášovala. Příkladem může posloužit obec Liblín ve středních Čechách, kam zpráva o prohlášení československé samostatnosti došla 29. října prostřednictvím telegramu Národního výboru. Poté nastaly spontánní oslavy na náměstí ozdobeném světelnými lampiony a elektrickými žárovkami, nechybělo hřmění výstřelů z hmoždířů a zpěv hymny Kde domov můj a písní, zejména slavnostní Hej Slované. Po skončení zpěvů odebrali se Liblínští do hostince Václava Žikeše, zvaného U Zámku, kde starosta obce Jaroslav Spěváček přečetl úřední prohlášení naší samostatnosti. „*Po tomto přečtení za všeobecného pohnutí [...] slavnost sice skončena, ale občanstvo setrvalo v přátelské zábavě dlouho do noci.*“⁴⁴

Jak je patrné z předchozího líčení, strasti I. světové války výrazně poznamenaly i prostředí většinou natolik příjemné, vstřícné a přívětivé, jako je právě to *krčmenné*. Značně ovlivnily chod hostinských podniků rozmanitých typů, a tudíž poznamenaly volný čas prakticky všech vrstev obyvatel českých zemí a samozřejmě nejen jich. Válka výrazně restringovala služby, které hostinská zařízení skýtala jak nahodilým návštěvníkům, tak stabilní klientele stálých, tj. častých a pravidelných hostů, přičemž nejpálčivějším nepochybně byl drastický úbytek základního občerstvení, zejména piva, ale i jiných opojných nápojů stejně jako dalšího občerstvení. V důsledku rozličných omezení provozu hostinských podniků pak válka existenčně ohrozila četné provozovatele a majitele těchto živností, jejichž podnikání stále více ztrácelo smysl,

42 MÁŠA, J.: *Momentky z války*. Brno 1930, s. 42–43.

43 Srov. *Kronika obce Cheznovic. 1. díl*. Citováno dle CIRONIC, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 58.

44 *Kronika obce Liblín. 2. díl*. Citováno dle CIRONIC, P.: *První světová válka a Rokycansko*, c. d., s. 72.

aby v mnoha případech zcela ustalo. Utrpěl i společenský život, jehož byly hostince přirozenými středisky, neboť tíživá atmosféra válečných let rozhodně nepřispívala k patřičnému duševnímu rozpoložení návštěvníků ani pořadatelů zábav a nadto se i zde projevil citelný úbytek v řadách těch, již byli obvykle zainteresováni na zdejších zábavách a kratochvilích. Přechetní z nich místo poklidného posezení a pobavení ve svém oblíbeném hostinci, pivnici, restauraci, vinárně či kavárně nelidsky trpěli na frontách i na bitevních polích, odkud se zdaleka ne všichni vrátili domů.

Tištěné prameny

Hostimil 31–35, 1914–1918.
Hostinské listy 18–21, 1914–1917.
Moravské noviny 58, 1937, č. 279.

Literatura

ALTMAN, K.: *Zlatá doba štamgastů pražských hospod*. Brno 2003.
CIRONIS, P.: *První světová válka a Rokycansko*. S. I. s. d.
MÁŠA, J.: *Momentky z války*. Brno 1930.
VRÁNA, M.: *Z paměti města Blatné. 1914–1933*. Blatná 1935.

Elektronické zdroje

První světová válka – *Wikipedie*. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/První_světová_válka (přistoupeno 26. 4. 2016).

Summary

In a Pub During the World War

The First World War marked not only the “great” history, but it also entered the everyday lives of the inhabitants in the states at war; that means also in the Czech lands. It did not steer clear of pubs of different kinds. The war sorrows influenced the operation of hospitality establishments to a large extent. The war noticeably restricted the services the hospitality establishments delivered to accidental visitors as well as to regular clients, whereby the drastic decrease in basic refreshments, especially beer and other intoxicating beverages, as well as other kinds of refreshment was undoubtedly the most acute problem. As a consequence of various

restrictions in hospitality establishments operation, the war conflict endangered the existence of many operators and owners of such firms whose business lost its sense and ceased to exist in many cases. The war also marked the leisure time of wide layers of inhabitants, and the social life suffered as a consequence of the stifling atmosphere as well, as the pubs and inns were natural centres of social life. In addition, a considerable decrease in the number of those who usually were involved in local entertainments and pastimes made itself felt. Although politicizing was considerably restricted at pubs and inns at that time, because it was strictly forbidden and checked, some establishments became a place of conspiracy against the existing monarchy. Pubs played an important role on the occasion of the declaration of independence in October 1918.

Key words:

World War I – pubs – consumerism – everyday reality – social life

Národopisná výstava československá v kontexte bádania ľudovej architektúry na Slovensku v druhej polovici 19. storočia

Mgr. Zuzana Štancelová

Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánske námestie 19, 01 001 ŽILINA
zuzana.stancelova@pamiatky.gov.sk

Vnímanie slovenskej ľudovej architektúry a stav jej výskumu v druhej polovici 19. storočia je odrazom politickej a spoločenskej situácie v Uhorsku. Slovensko bolo v tomto období súčasťou uhorského štátu, ktorý razil líniu jednotného uhorského národa. Po páde Bachovho absolutizmu v roku 1861 nastalo uvoľnenie politickej situácie, čo využilo slovenské národné hnutie, aby sformovalo memorandum slovenského národa s požiadavkou vytvorenia tzv. slovenského okolia. V nasledujúcich rokoch boli založené tri slovenské gymnázia a Matica slovenská ako kultúrna inštitúcia zameraná na kultúrnu a vedeckú činnosť, umenie, literatúru a slovenský jazyk¹. Počiatočné úspechy vo formovaní slovenskej identity boli po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 vystriedané reštrikčnými opatreniami zo strany uhorskej vlády, okrem iného aj zatvorením gymnázií a Matice slovenskej. Zrušenie spomenutých slovenských inštitúcií malo za následok stratu vznikajúcej vedeckej platformy, ktorá by umožňovala sústrediť a stanoviť vedecké okruhy bádania slovenskej histórie, kultúry a spoločnosti. Túto úlohu následne prebrali, avšak v malom rozsahu, slovenské periodiká² a jednotlivci zoskupení v Turčianskom svätom Martine ako centra slovenskej národnosti. Slovenská etnografia sa do Národopisnej výstavy československej zameriava na iné oblasti bádania než ľudové staviteľstvo. Centrom pozornosti etnografických článkov a výskumov koncom 19. storočia je človek s jeho materiálnou a najmä duchovnou kultúrou predstavenou zvykmi a poverami.³ Okruh bádania sa obmedzuje na dokumentovanie zanikajúcich ústnych podaní, detských hier, zvykov a obyčajov. Štúdie týkajúce sa ľudovej architektúry v periodikách vôbec nenájdeme. Tento stav môžeme

1 Matica slovenská bola založená v roku 1863, gymnázium v Revúcej a Martine v roku 1867 a v Kláštore pod Znievom v roku 1869.

2 Časopis *Slovenské pohľady* a *Národné noviny*.

3 Príspevky sú publikované najmä v zborníku a *Časopise Museálnej slovenskej spoločnosti*. V roku 1893 bola založená v Turčianskom svätom Martine Muzeálna slovenská spoločnosť (aktívna od roku 1895), ktorá od roku 1896 začala vydávať zborník a od roku 1898 *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*. Hoci vo svojich stanovách si dala za cieľ dokumentovať všetky materiálne a duchovné prejavy slovenského ľudu a okrem iného zbierať „*nákresy a plány domov a rozličných hospodárskych stavísk, ako i celých miest a obcí s ulicami*“, články venujúce sa slovenskej ľudovej architektúre sa objavujú až od roku 1911.

prisudzovať nemennosti slovenských dedín a pretrvávania archaických foriem bývania, čím nevznikla potreba výskumu v tejto oblasti.

Táto teória by sa dala podložiť na príklade slovenských výšiviek a čipiek. Úroveň ich prevedenia vzbudila nielen pozornosť na mnohých výstavách (Moskva 1867, Viedeň 1873), ale i záujem o ich zdokumentovanie a záchranu.⁴ Obava zo zániku tradičných lokálnych techník vyšívania podporila odborný zber výšiviek a čipiek a zároveň aj ich výskum. Vo svojich spomienkach spisovateľ a etnograf Jozef Ľudovít Holuby píše: „*Návšteva týchto pánov znamenite pôsobila u tunajšieho ľudu na zachovanie národného kroja. Už sa počínali povážlivo odhadzovať čisté, biele vyšívané rúcha a kadejakými lacnými barchantami nahradzovať...*“⁵ Spomínaní dvaja páni boli profesor Josef Šíma a Jan Koula z Prahy, ktorí často navštevovali Slovensko so záujmom o slovenské výšivky a kroje.⁶ Jan Koula zohral neskôr dôležitú úlohu, vyplývajúcu z poznania slovenského regiónu, pri odporúčaní pripraviť ukážku čičmianskeho gazdovstva do výstavnej dediny na Národopisnej výstave československej.

Kontrast medzi jednoduchým bývaním a bohatou odevnou kultúrou zvyšoval záujem bádateľov viac o technicky a umelecky náročnejšiu ručnú prácu vznikajúcu v chudobných podmienkach. Výstižne to popísal František Kretz v cestopisnom článku *Na Valašskú Belú* z roku 1906: „*Domy jsou jako v Porubě: dřevěné, většinou bez kominů, všecko chatrné, neúhledné, nábytok a nářadí je pod okapem, aby se v jizbě nezačadilo. Dnes je všude zameteno, lidé jsou svátečné oblečeni – je neděle [...] Náhdera a pívabnost kroje hned zdaleka poutala naši pozornost [...] Idylický kraj. Krojově i zvykově neporušený, že si prejete, aby tak hodně dlouho zůstalo.*“⁷

Práve vďaka ľudovým výšivkám sa začala postupne upriamovať pozornosť aj na slovenskú ľudovú architektúru. Prvým impulzom sa stala výstava slovenských výšiviek zorganizovaná spolkom slovenských žien Živena v roku 1887 v Martine. Na výstave sa prvýkrát, aj keď okrajovo, venovala pozornosť tradičnému staviteľstvu. Zásľuhu na tom mala vstupná veža do výstavného areálu navrhnutá architektom Blažejom Felixom Bullom. Výstava sa konala v dome miestneho národovca Viliama Paulíny Tótha a pre zväčšenie výstavného priestoru sa postavil drevený pavilón s vežou, ktorá tvorila reprezentatívny nástupný priestor do areálu. Nákras veže bol

4 MINTALOVÁ-ZUBERCOVÁ, Z.: *Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2. polovice 19. a 1. polovice 20. storočia*. Etnografia 52, 2011, s. 94.

5 HOLUBY, J. Ľ.: *O mojich stykoch s Čechmi v období predvojnovom*. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1168/Holuby_O-mojich-styoch-s-Cechmi-v-obdobi-predvojnovom/1 (prístupeno 10. 5. 2016).

6 Josef Šíma vydal na základe ciest po Slovensku dielo *Slovenské vyšívání* s kolorovanými obrazmi a sériu listových papierov a obálok s vytlačenými obrazmi kolorovaných výšiviek. Jan Koula kupoval výšivky pre pražské mestské a pre národopisné múzeum v Prahe a mal nezastupiteľnú úlohu pri výskume ľudového kroja. Svoje poznatky zhrnul do prednášky *O kroji lidu slovenského* v Rudolfinu v roku 1890.

7 KRETZ, F.: *Na Valašskú Belú*. Český lid 15, 1906, č.1, s. 15.

Budova výstavy slovenských výšiviek so „slovenskou bránou“. Felix Bulla: Slovenské pohľady č. 6, 1887, s. 129.

zverejnený v Slovenských pohľadoch, vďaka čomu poznáme jej podobu.⁸

Prevedenie veže bolo inšpirované ľudovou drevenou architektúrou Oravy. Architekt Blažej Bulla navrhol 20 metrov vysokú vežu drevenej konštrukcie ukončenú typickým oravským štítom s podlomenicou a polkružím. Plocha štítu bola riešená klasovitým ukladaním dosiek (slncový motív), ktorý bol zopakovaný aj na štíte menšej vežičky vystupujúceho arkiera z prvého poschodia. Na pavlačovom arkieri, nazývanom slovenská brána, sa objavili ozdobné

prvky oravských dreveníc ako sú točené stĺpiky, oblúky a striešky. Stvárnenie veže s použitím slovenského motívu oceňovali slovenské Národné noviny ako aj zahraničná tlač: „*Je to iste po prvý raz, že použili sa ľudové ornamenty pri stavisku, slúžiť majúcemu cieľom nie utilitárnym ale ideálnym.*“⁹

Práve použitím ozdobných ľudových prvkov poukázal Blažej Bulla na rozmanitosť a detaily zrubovej architektúry. Iste tomu predchádzalo aj štúdium základných znakov ľudového staviteľstva, líšiace sa v jednotlivých regiónoch Slovenska. Z uvedeného vnímame Blažeja Bullu ako priekopníka vo využití ľudových architektonických prvkov pri projektovaní nových stavieb. Jedným z návštevníkov výstavy bol mladý Dušan Jurkovič, ktorého slovenská veža ovplyvnila až do tej miery, že sa v nasledujúcom období zamerlal na výskum ľudovej architektúry, ktorá sa v rámci jeho neskoršej architektonickej praxe stala jeho zásadným inšpiračným zdrojom.¹⁰

Výstava slovenských výšiviek aj napriek úspechu samotného výstavného areálu neprispela k bližšiemu skúmaniu slovenského tradičného staviteľstva. Etnografia v tomto období ostáva zameraná na ľudový odev, textilie a slovesnosť. Architektúra je len súčasťou prostredia, ktorej sa skúmané oblasti dotýkajú. Príkladom sú práce národopisca a fotografa Pavla Socháňa, ktorý od roku 1893 dokumentoval ľudové výšivky, kroje a zvyky. Architektúra zachytená na jeho fotografiách dokresľuje popisovanú problematiku, ale nie je centrom jeho pozornosti. Stáva sa len súčasťou umeleckej fotografie, ktorá vyjadruje atmosféru snímanej scény bez prvotného záujmu o objekt ako taký. Podobne je to aj v príspevku Antona Bieleka o Kysuciach v zborníku *Tovaryšstvo* z roku 1891, kde sa objavila snímka typickej chalupy

8 *Slovenské pohľady* VII, 1887, č. 6, s. 129.

9 *Národné noviny* XVIII, č. 80, 12. júla 1887, s.1.

10 Po absolvovaní školy pôsobil ako praktík u Blažeja Bullu v Martine a neskôr prešiel do ateliéru Michala Urbánka vo Vsetíne, kde okrem iného študoval miestne staviteľstvo.

z Čadce. Fotografia zrubovej obytnej stavby s charakteristickým latkovým štítom nenadväzuje na textovú časť, ale len ilustruje popisovaný región. Ako skonštatoval Pavol Blaho v článku *Ludové stavby slovenské a valašské* z roku 1900, „vtedy nevlámal si na Morave a na Slovensku ľudových stavieb temer nik. Štúdia prof. Kouly a kresby Prouskove v Českom lide neznalo na Slovensku ani 50 ľudí.“¹¹

Významným miestom podporujúcim národopisné príspevky zo Slovenska a ďalšou možnosťou propagovať slovenské ľudové umenie sa stal od svojho založenia v roku 1891 časopis *Český lid* s redaktorom Čeňkom Zíbrtom.¹² Zmena v postoji k ľudovej architektúre Slovenska prišla v súvislosti s prípravami a samotnou prezentáciou ľudových stavieb na Národopisnej výstave československej, ktorá sa stala zásadným impulzom pre dokumentáciu ľudovej architektúry a upriamila pozornosť na tradičné staviteľstvo Slovenska. Slovenská ľudová architektúra bola na výstave zastúpená modelmi chalúp a tromi objektmi situovanými vo výstavnej dedine. Modely chalúp popísal Samuel S. Smetana v časopise *Obzor*, predstavovali oblasť púchovskej doliny, Bardejova, Jasenovej, salaš z Párnice s celým vnútorným usporiadaním a časťou košiaru a Bohúňovu plť z Bieleho Potoka pri Ružomberku. Výber objektov dokumentoval zrubovú architektúru karpatskej oblasti severného Slovenska. Strecha modelov sa dala odklopiť, čím sa ukázala dispozícia objektu s interiérovým zariadením.¹³

Vo výstavnej dedine boli postavené kópie troch objektov predstavujúce chalupu kopaničiarsku, oravskú a čičmianske gazdovstvo. Hoci kopaničiarska chalupa reprezentovala moravsko-uhorské pohraničie, bola skôr vnímaná ako obydlie uhorských Slovákov. Jej riešenie popísal Lubor Niederle v katalógu Národopisnej výstavy československej na základe terénnych poznatkov.¹⁴

Oravská chalupa bola ako jediná postavená vo výstavnej dedine tesármi pochádzajúcimi z danej oblasti.¹⁵ Jej stavbu mal na starosti Dušan Jurkovič pôsobiaci v tomto čase v architektonickom ateliéri Michala Urbánka vo Vsetíne, ktorý sa podieľal pri prípravách výstavnej dediny. Oravská chalupa mala pôvodne predstaviť základné znaky oravskej architektúry, vyznačujúce sa charakteristickou ornamentikou. Ako sám Jurkovič uviedol, oravskí tesári si prácu zjednodušili a miesto charakteristického stvárnenia oravského zrubového domu postavili jednoduchý zrubový dom obdĺžnikového pôdorysu krytý dreveným šindľom s odôvodnením, že sa to tak

11 BLAHO, P.: *Ludové stavby slovenské a valašské*. Hlas 3, 1900, č. 5, s. 9.

12 O význame Českého lidu pre slovenský národopis viac v článku Jána Mjartana: *Počiatky „Českého lidu“ a slovenský národopis*. *Český lid* 53, 1966, s. 251–259.

13 SMETANA, S.: *Prechádzka po národopisnej výstave československej v Prahe*. *Obzor* VII., 1895, č. 8, s. 115.

14 KAFKA, J.: *Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce*. Praha 1895, s. 118.

15 Na stropnom tráme v izbe bolo uvedené: *Oravská chalupa z pomoci Pána Boha vystavená pre národopisnú výstavu československú v Prahe skrz Jána Farbáka a Ludvika Šuleka L. P. 1895, dňa 27. února*.

u nich doma robí.¹⁶ Dispozične bol dom trojdielny štvorpriestorový so vstupným pitvorom, ktorý v zadnej časti prechádzal do kuchyne a z ktorého bola prístupná izba a komora. V katalógu Národopisnej výstavy československej popísal Dušan Jurkovič základné znaky oravskej architektúry, ktoré neboli demonštrované priamo na stavbe, ako aj pôvodné zariadenie jednotlivých miestností. Jednalo sa o zdobné záhlavia trámov, vyrezávané obloženia okien a dverí, vysokú podlomenicu s ustúpepným štítom a ukončenú hálkou, ozdobné spodné rady šindľov na streche ad.

Predstavenie čičmianskeho gazdovstva návštevníkom výstavy, ako som už vyššie spomínala, sa uskutočnilo z podnetu profesora Jana Kouly. Ako znalec slovenského ľudového umenia si popri svojom okruhu bádania všímal aj prostredie, v ktorom vznikalo. Na rázovitú lokalitu Čičmian upozornil odbornú verejnosť počas svojej prednášky o ľudovom kroji v Rudolfinu. Na základe jeho podnetu zadal pražský prípravný výbor Dušanovi Jurkovičovi pripraviť na výstavu ukážku čičmianskeho gazdovstva – tzv. záduhy. Bola to forma rodinného spoločenstva (veľkorodiny), v ktorej sa podľa dedičského práva majetok rodiny nedelil a rozšírená rodina spoločne hospodárila a bývala. Ešte v tomto období bolo možné nájsť v Čičmanoch rodiny žijúce týmto archaickým spôsobom bývania a hospodárenia. Rozšírené rodiny mali v priemere okolo 10 členov (vyskytla sa aj rodina so 40 členmi, ale išlo skôr o výnimku), z čoho vyplynula potreba ďalších obytných priestorov v dome slúžiacich na prespávanie. Obytné domy si zachovali typické usporiadanie miestností na prízemí, pričom v podkroví boli vytvorené ďalšie komory.¹⁷ Dušan Jurkovič bol poctený dôverou, ktorú dostal od pražského prípravného výboru na spracovanie a postavenie slovenskej záduhy.¹⁸ Do Čičmian sa dostal v zime roku 1894 a počas 6 dní, ktoré tu strávil, študoval čičmiansky dom, jeho konštrukciu, vnútorné zariadenie ako aj výzdobné stavebné prvky.¹⁹ Hoci v spomínanom liste uvádza miesto bývania u grófa Kaunitza, napokon pár dní strávil v miestnej židovskej krčme a neskôr tajne prespával u lesníka. Za objekt svojho záujmu, ktorý bol predstavený aj na Národopisnej výstave, si zvolil tzv. Joklov dom (nazývaný aj Bachna) na Joklovom grunte. Bol to poschodový zrubový dom situovaný na hornom konci obce. Domnievam sa, že výber Joklovho domu spomedzi ostatných poschodových domov nebol náhodný. V Čičmanoch sa považoval za najkrajší dom, čomu určite prispelo aj jeho situovanie na svahu v blízkosti zhromažďovacieho priestoru, čo pôsobilo majestátnym dojmom. Podľa vročenia na stropnom tráme v izbe pochádzal dom

16 KAFKA, J.: *Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce*, c. d., s. 117.

17 Existencia záduhy v Čičmanoch sa v začiatkoch etnografického výskumu a v čase Jurkovičovho bádania preceňovala. Často bola zamieňaná s ďalšou formou bývania v Čičmanoch tzv. spoločníkov. Jednotlivé rodiny – spoločníci nemali možnosť sa rezidenčne osamostatniť a boli tak nútené zotrvať v spoločnom obydli s ďalšími rodinami. Aj v tomto prípade sa nepristupovalo k dispozičnej či funkčnej úprave prízemných miestností.

18 BOŘUTOVÁ, D.: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava 2010, s. 25.

19 ŽÁKAVEC, F.: *Dílo Dušana Jurkoviče*. Praha 1929, s. 28.

Čičmianske gazdovstvo na Národopisnej výstave československej. Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave.

z roku 1714.²⁰ Dom obývala majetnejšia rodina Joklovcov, čo však nebolo z riešenia interiéru a najmä vnútorného zariadenia zrejmé. Dispozične dom pozostával so vstupného priechodzieho pitvora, z ktorého sa vstupovalo do prednej izby a dvoch bočných komôr. Z pitvora viedli schody na prvé poschodie do horného pitvora, z ktorého boli prístupné štyri komory. V kúte izby sa nachádzala pec s otvoreným ohniskom, dym sa voľne rozplýval po miestnosti a z tohto dôvodu bolo zbytočné umiestňovať do miestnosti honosnejší nábytok, ktorý by sa unikajúcim dymom znehodnotil. Pavlač prechádzala po dvorovej strane domu a bola prístupná z horného pitvora. Umelecko-remeselné a výtvarné prvky sa prejavili na zábradlí a stĺpikoch pavlače a na vonkajších stenách vymalované vápenným ornamentálnym dekorom. Dušan Jurkovič vykonal na mieste všetky potrebné nákresy a zakúpil vnútorné zariadenie a kroje. Na základe jeho nákresov postavili tesári v Prahe dom s maštalami a včelínom.

Pôvodne mala byť súčasťou dvora aj stodola, ale od toho sa z finančných dôvodov napokon ustúpilo. Pre ilustrovanie každodenného života boli v izbe umiestnené figuríny, ktoré zároveň prezentovali tradičný kroj. Podľa spomienok synovca Dušana Jurkoviča dom obývala ku koncu výstavy priamo rodina z Čičmian, ktorú previedol Jurkovič načierno cez uhorskú hranicu.²¹

20 PRAŽÁK, V.: *K problematice malby srubových domů v Čičmánech. Ludové stavitelstvo a bývanie na Slovensku*. Bratislava 1963, s. 15.

21 BOŘUTOVÁ, D.: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*, c. d., s. 25.

Čičmany. 1906, foto E. Málek, archiv Obce Čičmany.

Úspech čičmianskeho gazdovstva s jeho archaickou formou obydľia upriamil pozornosť na Slovensko ako neprebádanú národopisnú lokalitu. Sám Dušan Jurkovič pokračoval v štúdiách slovenského ľudového staviteľstva, ktoré zavŕšil vydaním 14 zošitov súboru *Práce lidu našeho* vydávané v rokoch 1905–1912. Na reprodukciách zobrazil typické stavby jednotlivých regiónov Slovenska s ich charakteristickými znakmi.

Vplyvom Národopisej výstavy československej prichádzajú začiatkom 20. storočia na Slovensko českí fotografi a etnografi (napríklad Emanuel Málek, František Kretz, Otakar Vavroušek, Karel Chotek ad.). Ich prínos pri dokumentovaní dnes už zaniknutých ľudových stavieb v rôznych častiach Slovenska je neoceniteľný. Príkladom sú Čičmany, ktoré po propagácii na výstave sa stali známou a často navštevovanou národopisnou lokalitou. Ich bohatý architektonický fond bol postupne od roku 1907 ničený požiarmi. Emanuel Málek v roku 1906 a Otakar Vavroušek v roku 1919 fotograficky zdokumentovali strednú a najmä dolnú časť obce, ktoré požiarmi (1907, 1921) zásadne zmenili svoj charakter s nenávratným zánikom rôznych stavebných typov.

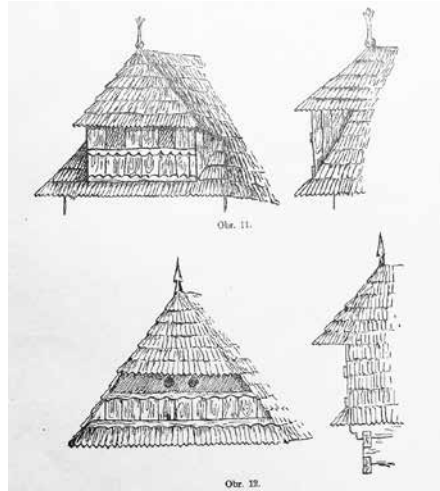
V prípade slovenského výskumu ľudovej architektúry je tento proces po výstave pozvoľný. V roku 1905 vydal Karol Anton Medvecký oceňovanú monografiu *Detva*. V obsiahlom diele venuje miestnemu staviteľstvu kapitolu *Stavby a jejich vnitorné zariadenie*. V predmetnej stati rozoberá usadlosť v *Detve*, pričom odvodzuje jej pôvod od hornorakúskych Nemcov. Všíma si rozdielnosť pôdorysu usadlosti priamo v meste, v doline a na lazoch. Následne popisuje interiér izby s jej jednoduchým inventárom a na základe rozprávania pamätníka aj stavbu domu, čím získame

obraz o typickom bývaní v regióne. Je na škodu, že súčasťou kapitoly nie sú nákresy alebo fotografie.

V roku 1911 člen Museálnej slovenskej spoločnosti Jána Petrikovitch v zborníku Museálnej slovenskej spoločnosti publikoval článok o ľudovej architektúre v Turci.²² V úvode konštatuje zánik *miestneho štýlu* spôsobený novými vplyvmi šírenými železnicou, obchodom a vysta-hovalectvom. Podľa Jána Petrikovitcha je čistý celistvý slovenský sedliacky dom v Turci už celkom neznámy. Vo svojich nákresoch podrobne uvádza typológiu štítov, výzorníkov, brán, atď. nachádzajúcich sa v Turci. Aj keď v tomto období už nenašiel charakteristický turčiansky dom, výskumom jednotlivých objektov v celom regióne sa snažil vytvoriť kre-sebnú databázu typických konštrukčných a ozdobných prvkov.

Postupný nárast nadšencov o hmotnú a nehmotnú kultúru Slovenska podnietil zakladanie múzeí a múzejných spolkov, čím sa postupne začala systematická dokumentácia ľudovej stavebnej kultúry. Príkladom je Liptovské múzeum v Ružomberku, ktoré založila skupina nadšencov okolo Artúra a Júliusa Kúrthiovcov zoskupených v Liptovskej muzeálnej spoločnosti v roku 1912. V inventárnom denníku fotografii múzea sa od jeho založenia nachádzajú fotografie dokumentujúce ľudovú architektúru Liptova.

Národopisná výstava československá sa stala prelomovým medzníkom v ponímaní ľudovej architektúry s cieľom zdokumentovať variabilitu a rôznorodosť jednotlivých stavebných typov. Postupný zánik stavebných foriem zapríčinenými či už vonkajšími vplyvmi alebo požiarimi ešte viac upriamil pozornosť slovenskej a českej odbornej verejnosti (Rudolf Bednárík, Ján Mjartan, Vilém Pražák, Karel Chotek ad.) na slovenskú ľudovú architektúru. Za pozornosť stojí návrh zriadenia živého múzea v roku 1931, ktoré malo zabezpečiť prezentáciu regionálnych špecifik spôsobu života na Slovensku a moravskom Slovácku. Projekt v martinskej lokalite Opleto, inšpirovaný škandidávskymi múzeami v prírode, sa z dôvodu nejednoznačnosti odbornej verejnosti na predložený návrh napokon neuskutočnil.²³

Nákresy štítov domov na Turci. Jána Petrikovitch, Sborník slovenskej muzeálnej spoločnosti 16, 1911, s. 45.

22 PETRIKOVICH, J.: *Prostonárodné stavby slovenského ľudu v Turci*. Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 16, 1911, s. 38–48, 98–115.

23 Návrh počítal s vytvorením rekreačno-komerčného areálu, v ktorom objekty mali byť obývané

Súčasnosť je pre ľudovú architektúru zaťažkavacou skúškou, pretože je čoraz obtiažnejšie zachovať jej prejavy in situ a prezentovať tak miestnu stavebnú tradíciu. Je na mieste aj prostredníctvom odkazu národopisnej výstavy propagovať ľudovú architektúru jednotlivých regiónov a podnecovať jej záchranu.

Literatúra

BIELEK, A.: *Kysuce. Tovaryšstvo*. Ružomberok 1893.

BOŘUTOVÁ, D.: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava 2010.

KAFKA, J.: *Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce*. Praha 1895.

OČKOVÁ, K.: *Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode*. Múzeum 60, č. 2, 2014, s. 8–12.

Stanovy Museálnej slovenskej spoločnosti. Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti 1, 1896, s. 97–103.

ŽÁKAVEC, F.: *Dílo Dušana Jurkoviče*. Praha 1929.

Summary

The Czechoslavic Ethnographic Exhibition in the Context of the Study of Vernacular Architecture in Slovakia in the Second Half of the 19th Century

As for the Slovakian history, the second half of the 19th century saw efforts for acknowledgement of the Slovakian folk that lived in Upper Hungary. The always stronger policy of magyarization was not favourable to the expressions from the Slovakian ethnic group which could disrupt the political line of the Hungarian nation. As a result of this, cultural and social activities were limited, which brought about a weak support to the scientific work focused on Slovakian ethnography. Ethnographic papers from that period focused on the documentation of Slovakian embroideries and lace and the research into folk literature. Vernacular architecture was outside this research. The reversal came only in connection with the Czechoslavic Ethnographic Exhibition in Prague in 1895 where traditional architecture of Slovakia was presented through models and three buildings in the exhibition village. The great response among the wide and professional public (especially the presentation of a farmstead from Čičmany) drew attention to Slovakia as an unresearched ethnographic territory. The Czechoslavic Ethnographic Exhibition was the first important

pôvodnými obyvateľmi. Viac viz OČKOVÁ, K.: *Vznik a budovanie celoslovenského múzea v prírode*. Múzeum 60, č. 2, 2014, s. 8–9.

impulse for the documentation of and research into vernacular architecture in Slovakia, which started developing fully in the 1930s.

Key words:

vernacular architecture – embroideries – Czechoslovak Ethnographic Exhibition
– village of Čičmany – Dušan Jurkovič

Poslední dřevěné stodoly v Moravské bráně

Mgr. Radek Bryol

Vlašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm,
Palackého 147, 756 61 ROŽNOV POD RADHOŠTĚM
bryol@vmp.cz

Etnografický region Haná zasahuje dochovanými projevy lidové kultury do bezprostředního podhůří Karpat, do oblasti jihozápadní části Moravské brány, kterou v širším slova smyslu vnímáme jako prostor pahorkatin a sníženin mezi Jeseníky a Karpaty. V teritoriu Moravské brány najdeme dosud obce s dochovaným urbanismem. Hmota usedlostí a spíše výjimečně drobné detaily fasád připomínají charakter sídel formovaných tradičním způsobem života před polovinou 20. století. Právě v podhorské oblasti jihozápadní Moravské brány se až do současnosti zachovaly některé stavební projevy charakteristické dříve na širším teritoriu spjatém s Hanou. Vlastivědní pracovníci ani národopisci se v minulosti stavební tradici v oblasti Moravské brány příliš nevěnovali. Popisy místního stavitelství jsou dostupné podle invence autora spíše jen v místopisných svazcích edice *Vlastivěda moravská*, v nichž se pisatelé o hospodářských stavbách zmiňují výjimečně.¹

Starší dochovanou tradici dřevěných staveb v Moravské bráně přitom v terénu dosud zastupuje několik usedlostí s roubeným jádrem a zejména poslední příklady roubených a rámových stodol, ohrožených zpravidla fyzickým zánikem.

Stodoly v Moravské bráně v literatuře a ikonografii

Primární funkce stodoly v různém stavebním provedení, tedy prostoru k ručnímu výmlatu obilí, místo k jeho uložení před mlácením a k deponování slámy po vymlácení, byly vždy spjaty se zemědělským hospodařením. V souvislosti se studiem polygonálních stodol se důkladným rozbořením pramenů zabýval etnograf Emanuel Baláš, který analyzoval mnohé informace přesahující evropské prostředí od prehistorických dob. Pro naše území podle přímých zpráv uvedl zmínky o stodolách od 13. století, kterým přirozeně předcházely jednodušší stavby oborohů a různých přístřešků doložených z ikonografie. Ze středověku je k dispozici řada písemných i archeologických dokladů, z kterých však zpravidla přesnou podobu těchto hospodářských staveb nezjistíme.

1 BRYOL, R.: *Obraz lidového stavitelství Moravské brány ve vlastivědné a národopisné literatuře*. Národopisný věstník XXXII (74), 2015, Supplementum, s. 2–16. Další drobné informace o lidovém stavitelství v oblasti najdeme ve školních a obecních kronikách, které pro tento účel nebyly dosud zpracovány.

Až přelom 15. a 16. století přináší bližší informace o stodolách rámových či v západních zemích hrázděných ve známém členění s mlatem a dvěma přístodůlkky. Do 16. století zařadil E. Baláš dvě dochované stodoly v jižních Čechách.² Z poloviny 17. století a následujících desetiletí již pocházejí známé polygonální stodoly uchované v našich muzeích v přírodě (Muzeum lidových staveb v Kouřimi, Soubor lidových staveb Vysočina, Muzeum vesnických staveb středního Povltaví Vysoký Chlumec) i na původním místě. V dalších obdobích recentních dokladů přibývá.

Ze zkoumaného regionu máme k dispozici několik drobných zpráv o objektech označovaných jako stodoly, které se týkají až období časného novověku. Pozoruhodná stavba stála v Černotíně na Hranicku, kde „... v čísle 50. ve staré stodole, která stavbou velice se liší od ostatních, lze čísti na jednom trámě nápis 1583.“³ V navazující zahradě za usedlostí je dodnes v místě stodoly neobvyklý úskok parcely, ale o zvláštním objektu už místní nic nevědí. V Bohuslávkách u Lipníka byla podle tradice u č. p. 33, snad v zahradě za dvorem, stodola připomínající datací a nápisem švédské tažení v 1. polovině 17. století.⁴ Střídmé informace vztahující se k okolí Valašského Meziříčí uvedl rovněž regionální historik a duchovní Eduard Domlivil. V roce 1645 stála stodola při selském gruntu v Křivém⁵, roku 1633 při gruntu v Krhové, kdy „Jan Liška vymínil sobě komory dvě a chlév, přístodolek,“ a k roku 1646 zmínil autor také zahrádku za stodolou ve Veselé.⁶

Na veduté části Horních Moštěnic pocházející pravděpodobně z 1. poloviny 18. století stojí stodola vyšší konstrukce s vraty a dvěma přístodůlkky s valbovou střechou v zahradě usedlosti. Podle textury kresby se může jednat o roubenou případně rámovou stavbu s vodorovným bedněním. Stěny vyplétané můžeme vyloučit, protože pletené ploty jsou na veduté kresleny jinak. U dalších usedlostí stodoly v zahradách nejsou, přestože celý obraz oplývá mnoha detaily.⁷ Rovněž na veduté Holešova nejspíše z 18. století jsou v místech dnešní ulice Dlažánky tři stodoly s naznačenou roubenou konstrukcí. Vrata na nich mírně přesahují nad okap přístodůlků, proto je krytina nad vjezdem zvýšena.⁸ Také veduta hospodářského dvora v Holešově přináší

2 BALÁŠ, E.: *K problému vzniku a výboje stodoly se zvláštním zřetelem k polygonálním stodolám v Českých zemích*. Český lid 57, 1970, č. 1, s. 5–7.

3 BARTOVSKÝ, V.: *Hranický okres*. Brno 1909, s. 154.

4 LANGER, J.: *Příspěvek k poznání geneze čtyřbokého dvora na Kravařsku*. In: Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve dnech 17. a 18. října 1984 ve Svobodných Hamrech. Pardubice 1986, s. 14.

5 Dnes Podleší u Valašského Meziříčí.

6 DOMLUVIL, E.: *Obrazy ze života rolnického na Valašku od XVI. do XIX. století*. Meziříčí nad Bečvou 1900, s. 40, 47.

7 Moravský zemský archiv v Brně, Sbirka map a plánů, Horní Moštěnice – pohled na kostel a statky, nedatováno (asi 1. polovina 18. století), sign. 1340. Citováno z: <http://veduty.bach.cz/veduty/> (přistoupeno 25. 5. 2015).

8 Archiv města Brna, V 3 Knihovna Mítrovského 1400–1900 (1956), Sbirka vedut D. J. I. Hoffera, Holešov – celkový pohled, nahoře uprostřed pečeť města, nedatováno, sign. A 260, číslo 15/37. Citováno z: <http://veduty.bach.cz/veduty/> (přistoupeno 25. 5. 2015).

Indikační skica obce Skalička (okres Přerov) z roku 1830. Za převážně zděnými usedlostmi jsou dřevěné stodoly a někde také menší výminkářské stodůlky, patrné jsou komunikace ze dvorů do záhumení. Vlevo nahoře vedle zámecké zahrady je č. p. 3 se dvěma dosud dochovanými stodolami. Převzato z: Moravský zemský archiv v Brně, Stablní katastr – indikační skici, <http://www.mza.cz/indikacniskici/>.

informace k dobovým stavebním konstrukcím. V pozadí jsou vidět chalupy s doškovými valbovými střechami a s komíny vytaženými nad střechu a dvory jsou hrazeny pleteným plotem s krytými brankami, nechybí vahadlová studna. Na okraji je také stodola pravděpodobně zděné pilířové konstrukce s vodorovnou dřevěnou výplní. Střechu má valbového krovu ze stupňovitě kladených došků.⁹

Poměry v hanáckých Záhlinicích u Hulína zachytil ve svých textech pokrokový hospodář, vlastivědný pracovník a politik František Skopalík, který uvedl i vzácné informace o stodolách: „*Původně bývaly stodoly uprostřed zahrad, jak to ještě na mapě roku 1770 vidíme [...] Stodoly staré vypadaly dosti primitivně; tak jako u kolny, spočívala i u stodol celá vazba jen na sochách v zemi upevněných, mezi nimiž sroubení jen ze žerdí neb hůlek; vrata taky jen z hůlek vypletená mívali, v předešlém století a zvláště v druhé polovici jeho, dělali sroubení z tesaného dřeva a sochy do silných dubových podval upevňovali. Když čím dál tím víc hor ubývalo, dělali sroubení namísto z tesaného dřeva z jedlových desek, a namísto dubových sloupů*

⁹ Soukromá sbírka, Holešov – hospodářské budovy holešovského panství z cyklu devíti akvarelů zachycujících zámek, zámeckou zahradu, hospodářské budovy a předměstí, kolem roku 1810, autor neznámý. V Muzeu Novojičínka v Novém Jičíně je uchována veduta města z roku 1729, kde jsou rovněž zobrazeny dřevěné stodoly a střechy jsou zde sedlové.

Stodola usedlosti č. p. 17 v Radotíně z podélně púlených jedlových srubnic kácených v letech 1807–1808, jeden přístodúlek a mlat jsou využívány, druhý přístodúlek bez střechy chátrá. 2015, foto Radek Bryol.

stavěli taky tak zvané piliře z cihel vepřáků [...] Teprv v druhé polovici tohoto století upuštěno od stavby dřevěných stodol a stavěny jsou z tvrdé látky, kamene a pálených cihel, s břidlicovou krytou. “¹⁰ Podrobné pojednání o usedlosti ve Vítonicích na moravském Záhoří najdeme v člancích Františka Píkrýla, o stodole však napsal stručně: „V zahradě stála stodola postavená ze srubů jedlových neb lípových, jen podešva byla dubová. Mlat je z upěchované hlíny, po stranách jsou óploty, za nimi přístodúlký a nad ním patro.“ Dále se vyjadřuje také k mláčení obilí.¹¹

Nejpreciznější studii o stavitelství na Hané sepsal olomoucký pracovník památkové péče Josef Kšír, který k Hané řadil též oblast jihozápadní Moravské brány.¹² Samostatnou objemnou část věnoval právě stodolám, u nichž zpracoval typologii podle materiálu, konstrukce, členění, průjezdnosti a dalších kritérií. U staveb si všiml mnohých konstrukčních detailů a principů. Zabýval se genezí stodol v širším kontextu, ale zachytil také jejich život na sklonku tradičního zemědělství v polovině 20. století. Několik roubených a rámových stodol dokumentoval nebo zmínil také přímo v Moravské bráně, v Oseku, Bohuslávkách, Loučce u Lipníka, Jezernici,

10 SKOPALÍK, F.: *Památky obce Záhlavice*. In: Bělíková, V. (ed.): *Proměny hanácké vesnice*. Sborník příspěvků z IX. odborné konference v Kroměříži. Kroměříž 2003, s. 134–135.

11 PÍKRÝL, F.: *O selském příbytku na Záhoří a živobyti v něm*. Záhořská kronika 5, 1909, č. 2, s. 10.

12 KŠÍR, J.: *Lidové stavitelství na Hané. Stodoly*. Československá etnografie 9, 1961, s. 135–176, 222–256.

Horních Těšicích, v oblasti, kde byly podle autora díky blízkosti k dřevěnému stavitelství v Karpatech dřevěné stavby více dochované. Také politik a zemědělský specialista Ludvík Kameníček se v drobném článku věnoval starobylým stodolám na teritoriu horní Hané.¹³ Důležitým pramenem je dokumentace objektů lidového stavitelství studenty architektury pod vedením profesora brněnské techniky Antonína Kuriala, kteří nevynechali alespoň v základním pojednání také roubené a rámové stodoly v obcích Moravské brány.¹⁴

Novověká podoba stodol v Moravské bráně

Na základě představených pramenů se můžeme pokusit popsat alespoň novověkou podobu stodol ve sledované oblasti. Jako zcela funkční doznívání archaických tradic přežívala až do 19. století kůlová konstrukce s vyplétanými nebo v drážce loženými dřevěnými stěnami, jak čteme u Františka Skopalíka a máme doloženo v jiných regionech. Delší trvání měly tyto principy přirozeně u kůlen a jednoduchých přístřešků.¹⁵ Paralelně se užívala konstrukce roubená, která byla podle mnohých pramenů naprosto běžným způsobem stavby u obytných i hospodářských objektů, avšak u stodol v oblasti byla ikonograficky i hmotně doložena až od 18. století.¹⁶ Na základě poznání konstrukce stodoly ve Skaličce č. p. 3 i analogií z jiných oblastí můžeme tvrdit, že budování roubených stodol bylo v oblasti běžné už od raného novověku. Josef Kšíř analyzoval rovněž potřebu náradí k různým způsobům opracování a konstrukčním spojům. Proto považoval rámovou konstrukci

13 KAMENÍČEK, L.: *Starohanácké stodoly. Příspěvek k dějinám selského stavitelství*. Český lid 3, 1948, s. 32–34.

14 Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, Kurialův archiv, sign. KR; sign. PR: Jezernice, Kladníky, Radotín, Soběchleby, Loučka u Lipníka, Podhoří, Hlinsko pod Hostýnem, Chomýž; vně Moravské brány také Bařice, Bezměrov, Velké Těšany, Prusínky, Předměstí.

15 V některých moravských regionech doloženo až do recentní doby v podobě oborohů, různě používaných pletených konstrukcí na jižním Valašsku, Moravských Kopicích, Slovácku. Srov. PAVELČÍK, J.: *Hlinsko: Hradisko lidu bádenské kultury*. Olomouc 2001, s. 17–21. O kůlnách napsal KŠÍŘ, J.: *Lidové stavitelství na Hané*. Československá ethnografie 6, 1958, s. 263–267, kde autor sice připomíná dřevěné kůlny, ale podrobněji nerozebírá konstrukční řešení a vztah kůlů, sloupů případně prahů.

16 Provedená dendrochronologická analýza staveb v oblasti Moravské brány datuje nejstarší druhotně použité prvky roubených staveb do 16. a 17. století a realizaci celých staveb roubením do 2. poloviny 18. a 1. poloviny 19. století. Roubené obytné domy ze 16. století na přilehlém Kravařsku připomíná WEIGL, S.: *Das alte Kuhländler Bauerhaus und seine Veränderungen bis neuer Zeit*. Zeitschrift für österreichische Volkskunde 9, 1903, s. 114–124. Za zmínku stojí také památka na komoru – *sroubek* z usedlosti č. p. 13 ve Spálově – dveře s datací 1595 – viz VÁŘEKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura*. Encyklopedie. Praha 2007, s. 34–35. V Babicích u Kelče za usedlosti č. p. 7 v pozůstatku kamenné pilířové stodoly zůstalo několik shodných podélně půlených přitesaných trámů, z nichž jeden byl kácen v zimě 1717/1718. Chybějící stopy po kolíkách nesoucích původně omítku mohou nasvědčovat, že se jednalo o hospodářskou stavbu, snad roubeného předchůdce dochovaného torza mladší stodoly pilířové.

s deštěním za více užívanou od 2. poloviny 18. století jako náhradu roubení především z důvodu úspory dřeva. Tento způsob přirozeně existoval i dříve, jak potvrdil též František Skopalík zmínkou o sochách osazených v prahu. Konstrukční variabilitu stodol můžeme potvrdit, vnímáme-li vývoj od konstrukce kúlové přes sloupovou k rámové při vložení spodního prahu.¹⁷ Nic nám tedy nebrání považovat také rámové stodoly za běžně užívané ve sledované oblasti již během raného novověku. Jen výplně ploch mezi nosnou konstrukcí špely od využití jednoduchých pletených či štípaných a různých bidlových výplní k řezaným deskám. Vždyť ještě na stodůlkách v Zámorskách a v Lešné vyplňují rám stodoly drobná hrubě opracovaná bidla. Většina dochovaných staveb v oblasti je tedy roubených. Některé tvoří rámová konstrukce na vodorovných prazích se šikmými vzpěrami, kde vodorovné deskové nebo bidlové výplně stěn jsou zasazeny do drážek ve sloupcích. Podle dosavadních zjištění byly větší roubené stodoly stavěny do 20. let 19. století. Především v okrajových podhorských částech regionu se ze dřeva stavělo během celého 19. století.

Historické prameny k vývoji prostoru k mlácení a uložení obilí analyzoval také etnolog Ludvík Kunz. Jako nejstarší fázi mlatu uvedl srovnaný, odtravněný a udusaný prostor pod širým nebem ohrazený ze dvou stran chrastinou a otevřený ve směru nejčastějších větrů k provívání. Podle Kunzových výzkumů sloužilo humno také ke konání besed a tanečních zábav. Velmi podrobně popsal autor také zhotovení a údržbu plochy mlatu. Jako starší způsob uložení slámy uváděl různé typy stohů, které se v některých oblastech dochovaly do současnosti.¹⁸ Je tedy pravděpodobné, že ještě v 18. století existovalo vedle techniky stohování paralelně ukládání v různých stavebních podobách stodol, jak doložil také Josef Kšíř.¹⁹ Kolem roku 1830 už měla stodoly většina selských usedlostí v oblasti.²⁰

Poslední dřevěné stodoly v Moravské bráně

Jedněmi z posledních pozůstatků dřevěného stavitelství v prostředí Moravské brány jsou tedy chátrající roubené stodoly. Zvláště pozoruhodné je jejich konstrukční řešení. Kromě dvoustranně bočně přitesaných nebo netesaných srubnic jsou použity také podélně půlené netesané trámy. Tento způsob je Jiřím Langrem považován za relikv starší evropské tradice. Dochované stavby s užitím půlených kuláčů najdeme také v severozápadním podhůří Moravskoslezských Beskyd a dále v karpatských regionech Slovenska, Ukrajiny či Rumunska a rovněž v Polsku, kde je kromě horského prostředí dochována například v nížinném Slezsku. Archetypálnost

17 LANGER, J.: *Lidové stavby v Evropě*. Praha 2010, s. 44–48.

18 KUNZ, L.: *Osedlý rolník*. Rožnov pod Radhoštěm 2006, s. 91–101; týž: *Humno*. In: Běliková, V. (ed.): *Proměny hanácké vesnice*. Sborník příspěvků z IX. odborné konference v Kroměříži. Kroměříž 2003, s. 92–123.

19 KŠÍŘ, J.: *Lidové stavitelství na Haně. Stodoly*, c. d., s. 238, 247.

20 Například v Klokočí nemají podle mapování v Indikačních skicích stodolu všechny selské usedlosti.

této konstrukce může dosvědčovat také její přítomnost na stavbách v Norsku nebo Švýcarsku. Na území Valaška se půlené srubnice dochovaly výrazněji jen na stěnách tzv. Vaškovy hospody z počátku 17. století, transferované do Valašského muzea v přírodě z rožnovského náměstí. Půlené trámy připomněl také Josef Kšíř na stavbách hanáckých.²¹ Úvaha nad důvodem uplatnění této konstrukce směřuje také v Moravské bráně ke vztahu se starší stavitelskou tradicí, protože půlení doprovází další charakteristické detaily jako v jiných regionech – vnější oblina trámů je zpravidla ponechána, nárožní spoje mají často přesazené zhlaví a setkáme se také s vnitřními zámky. Svou roli v přežívání půlených srubnic v Moravské bráně až do počátku 19. století měla pravděpodobně také úspora dřeva.

K situování stodol a jejich vztahu k usedlosti se nejpodrobněji vyjádřil opět Josef Kšíř. Za nejstarší polohu stavby s funkcí stodoly je považována zadní část dvora. Zpřisňující se protipožární opatření od poloviny 18. století měly určitý vliv také na stavbu stodol, přičemž byly odsouvány dále do zahrad s různou vzdáleností od dvora. V oblasti sledované části Moravské brány se jedná o jejich nejčastější polohu. Řád hašení ohně (Požární řád pro markrabství moravské a vévodství slezské), který vydal roku 1787 Josef II., přímo určoval, že stodoly mají stát opodál obytných stavení.²² Užití nespalných zděných štítů mezi stodolami dovolilo jejich výstavbu na samém konci zahrad v jednodolých řadách, způsobem známým hlavně na vlastní Hané, ale také v některých obcích Moravské brány.²³ Ve sledovaném prostoru se při studiu mapových podkladů i současné situace setkáme se všemi uvedenými fázemi situování stodol, které přicházely v různých obdobích. Během 20. století se spolu se změnou stavebních materiálů, užitím nespalných krytin i modernizací výmlatu obilí, funkce stodoly navracela v některých obcích zpět k moderně budovaným dvorům.

Důležitým komponentem záhumenních cest a také blízkostí stodol bývaly, a v některých obcích dosud jsou, stromy, jejichž výsadbu přímo nařizovala již první protipožární opatření.²⁴ Jinde neobvyklé stromořadí uvidíme v Loučce u Lipníka, kde je celá návětrná západní strana záhumení vysázena lípami a kaštaný a jako solitéry najdeme i mohutné duby. Stodolu za č. p. 14 v Oprostovicích obklopují urostlé duby a menší javory, v Žákovicích stály dříve za humny veliké topoly proti bleskům, dnešní jasaný a lípy jsou už mladší. Přirozenou součástí zahrad byly stromy ovocné, v zadních partiích hlavně ořechy.

21 LANGER, J.: *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov pod Radhoštěm 1997, s. 59, 60. KŠÍŘ, J.: *Lidové stavitelství na Hané*, c. d., s. 350–351. Stěny z půlených trámů má např. statek č. p. 10 ve Velkém Týnci s doloženým dynným otvorem, fotografie publikována ve výše uvedené studii Josefa Kšířa na straně 343. Srov. také KŠÍŘ, J.: *Lidové stavitelství na Hané. Stodoly*, c. d., s. 162, 238.

22 NITRA, J.: *Oheň a lidé v českých zemích do roku 1895*. Nové Město nad Metují 2010, s. 43, 44. CEKOTA, V.: *Příspěvky k dějinám požární ochrany okresu Přerov*. Praha 1991, s. 25.

23 Na samém okraji teritoria se jedná např. o Rymice, městečko Krásno u Valašského Meziříčí.

24 Výsadba vysokokmenů – ořechů nebo lip kolem stodoly podle josefinského nařízení z roku 1787.

Rámová stodůlka výminku přistavěná k velké roubené stodole v Oprostovicích č. p. 14, stavby jsou obklopené mohutnými stromy. 2014, foto Radek Bryol.

Naprostá většina zpráv o dřevěných stavbách v Moravské bráně je spojena s informací o jejich značném stáří a hrozícím zániku, jak shrnul Josef Kšíř: „*Dřevěných stodol na Hané je dnes velmi nepatrný počet, nejméně se zachovalo srubových stodol, stodol s konstrukcí rámovou se sloupky je sice větší počet, ale jejich počet se zmenšuje každým rokem a zvláště v nynější době nového společného hospodářství rapidně ubývají, neboť vlastní účel stodol zanikl a stodoly se mohou na statku postrádat.*“²⁵ O to překvapivější je po padesáti letech od tohoto tvrzení poznání současného terénního výzkumu v lokalitách Moravské brány, kde poslední rezidua roubeného stavitelství dosud nacházíme.

Zvláště zaujme, že se dochovaly stodoly různého charakteru. Zpravidla najdeme různě velké selské stodoly s mlatem a dvěma přístodůlky nebo jejich torza. Neobvyklou adaptací s využitím srubové konstrukce s dostavbou pilířů z pálených cihel, kdy vznikly dva mlaty a tři přístodůlky, je stavba v Býškovcích č. p. 33. Malé samostatné roubené stodůlky náležící výminku stojí dosud v Loukově č. p. 40, Osíčku-Příkazích č. p. 85, Dolních Těšicích č. p. 15 a Skaličce č. p. 3. V Oprostovicích č. p. 14 byla k mohutné roubené stodole z poloviny 20. let 19. století přistavena o několik roků později malá výminkářská stodůlka. Ani u velké stavby býškovické nelze vyloučit, že stodola gruntu a výminku byla sdružena pod jednu střechu. K usedlostem menšího rozsahu náležely stavbičky s mlatem a jedním přístodůlkem,

²⁵ KŠÍŘ, J.: *Lidové stavitelství na Hané. Stodoly*, c. d., s. 160.

kteří se dochovaly například v Dolních Nětčicích č. p. 42, Miloticích nad Bečvou č. p. 28 a Jarcové č. p. 56. V Zámorskách č. p. 37 a v Lešně č. p. 76 je miniaturní část stodoly přímo propojena s obytným traktem usedlosti.

Relativně příznivé podmínky pro zemědělství přinášely obyvatelům možnosti k modernizacím obydlí i hospodářství. Přestože bylo v Moravské bráně původně charakteristickým stavebním materiálem dřevo, v současnosti najdeme v celé oblasti jen poslední příklady této starší stavební tradice ve srovnání s přilehlým Valašskem, kde zůstalo využití dřeva ve stavitelství živé i ve 20. století, a určitou kontinuitu cítíme v různě zdařilých podobách dodnes. Vliv na ústup uplatnění dřevěných konstrukcí v Moravské bráně nemělo jen zlepšování ekonomické situace, ale důležitým faktorem se již od dob třicetileté války stával právě nedostatek dřeva v Pomoraví, jak už čteme u Františka Skopalíka a jak na základě hlubší analýzy zdůraznil také Jiří Langer.²⁶

V mnohých obcích dodnes nacházíme dochované reprezentanty mladších pilířových nebo celozděných stodol z nepálených cihel.²⁷ Častější k vidění jsou však v současnosti cihly pálené, ruční i průmyslové. V místech s dostupným kamenem se také pro konstrukce stodol použil tento materiál v různých podobách.²⁸

Vzácně dochované roubené a rámové stodoly v Moravské bráně mají společný osud. Již v polovině 20. století se podle uvedených pramenů jednalo o stavby zastaralé s určitými konstrukčními problémy. Na všech objevených dožívajících stodolách je patrná různá míra adaptace ve srovnání s předpokládaným původním stavem, mnohé jsou zachovány jen jako torza. Doškovou krytinu všude nahrazovala těžší nespálná střeška v některých případech již v 1. polovině 20. století. S tímto zásahem souvisela nutnost zesílení krovu, přičemž mezi původní krokve buď přidali další páry nových krokví, nebo také pro zvětšení objemu celou stavbu zvýšili o další srubové věnce, na něž byla osazena nová hambálková soustava. Další možností bylo osazení zcela nové rámové konstrukce krovu na původní srub nebo nadstavbu. Prostor mlatu mohl být i po zániku soukromého hospodaření využíván pro uskladnění zemědělských strojů a nářadí. Potřeba nového využití přístodůlků otevřených z mlatu různě velkým otvorem nebo přes bedněnou *oplotu* způsobila další nutnost adaptace. Dělicí bednění bylo demontováno nebo přerušeno, velikost okna zvětšována hlavně svisle, aby byl prostor přístodůlku přístupný pro uložení různých věcí – stavebního materiálu, topiva či mechanizace. Jen některé stavby, kde například skládají seno nebo odložili zřídka potřebný materiál, se obešly bez drastických vyřezání srubu nebo zrušení přepážky.

Za zmínku stojí ještě vztah majitelů ke stavbám a znalosti o nich. Velké stáří vyvozuje zpravidla ze špatného stavu dřeva a podle samotné roubené konstrukce,

26 LANGER, J. a kol.: *Beskydy. Stavby a život v nich*. Třinec 2011, s. 16; týž: *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*, c. d., s. 101–110, 123–138.

27 Např. Hlinsko, Lhota u Lipníka, Dolní Nětčice aj.

28 Např. Babice, Choryně, Brusné, Jankovice, Kladeruby, Černotín, Podhoří, Bohuslávky.

kteřá již bývá v obci výjimečná. Některé stavby ještě slouží k dočasnému uložení materiálu, ale péče o ně takřka neprobíhá a jsou určeny k zániku. Minimum stodol má opravenou střechu²⁹ a majitel tedy počítá s dalším využíváním. Jen nejstarší vlastníci ještě zavzpomínají na původní zemědělské užití stodoly, přípravu mlatu, ruční mláčení, ukládání obilí a slámy a také údržbu stavby konanou tradičními způsoby.³⁰

Stodola usedlosti č. p. 3 ve Skaličce

Na základě poznanych skutečností se jako zcela unikátní jeví roubená stodola za č. p. 3 v obci Skalička u Hranic na Moravě. Starou zděnou obytnou část souvisejícího statku majitel nedávno zbouřil. Původní spolumajitelé žijí ještě v modernizovaném paralelním traktu původního výminku, který s ubouraným domem spojuje krytý průjezd do zahrady – *kolňa*. K usedlosti jako původnímu fojtství náleželo nejvíce půdy ve Skaličce – 90 měřic. Před združstevněním chovali *páru* koní, sedm

Rámová stodůlka výminku a roubená stodola za zadním traktem statku č. p. 3 ve Skaličce, stodůlka výminku stojí kolmo k roubené stodole oddělené úzkým průchodem. 2015, foto Radek Bryol.

29 Dolní Nětčice, Dolní Těšice, Jarcová u Valašského Meziříčí, Skalička č. p. 3 (stodůlka výminku).

30 Např. v Žákovicích č. p. 16 vzpomínal otec majitele pan Valenta na využití přístodůlků pro jednotlivé druhy obilnin, opravy střechy místním doškářem. V Miloticích č. p. 27 u rámové stodůlky vzpomněl respondent, jak otec opravoval doškovou krytinu; v Bezuchově č. p. 56 pamatuje informátor stodolu v současném stavu krytou cementovou taškou, ale vzpomněl mláčení cepy.

Roubená stodola a rámová stodůlka ze dvora za usedlostí č. p. 3. 2015, foto Radek Bryol.

dojných krav a mladý jatečný dobytek, „*koze, barany, mašíky*“ a drůbež. Na pomoc byly služebné *divky*.

Velká roubená stodola se nepříliš obvykle orientuje rovnoběžně s obytnými trakty, tedy kolmo k ose obce. K ní ještě s mírným odstupem pro průchod přiléhá menší rámová konstrukce výminkářské *stodůlky* a společně se srubem tvoří urbanistický celek jinde již v regionu nedochovaný. Srub stodoly je výjimečný především dendrochronologickým datováním prvků, z nichž některé byly káceny v roce 1555/1556, další mnohé 1570/1571, jiné při pravděpodobné přestavbě 1783/1784 a později. Pozoruhodná je také masivnost půlených srubnic silných až 40 cm. Pamětníka Richarda Vinklárka, narozeného roku 1932, který z usedlosti pocházel, velmi zaujala tato dřevěná konstrukce, zvláště velmi přesné podélné půlení značně dlouhých, skoro osmi metrových trámů. O neobvyklém stáří se však v ústní tradici nedochovaly zprávy.

Stavba je založena na mělké kamenné podezdívce. V mládí respondentů proběhly drobné úpravy, přičemž se celé sruby nadzvedly a pod ně byly vloženy betonové tvárnice. *Přístodůlky* jsou celoroubené stejných šířek a o 0,5 m rozdílných délek, proto byly nazývány *malý* a *velký*. Plochu mlatu – *humna* původně uzavírala z obou stran dvoukřídlá vrata svlakové konstrukce otvíraná na dřevěných točnicích, z nichž jedny se ještě v torzu zachovaly. Jejich nosná konstrukce je bedněna širokými prkny kolem 37 cm, na spojení jsou užity dřevěné kolíky a kované hřebíky. Nad mlatem je pozůstatek vyvýšené konstrukce *patra*, kde do horních srubnic nad okny jsou začepovány kolmo svisle kratší trámký nesoucí podélné stropnice pro

Pohled ze západního přístodůlku přes okno do mlatu, dubový sloupek okna je dendrochronologicky datován 1569–1570, výše je použita starší podkrokevnice datovaná 1752, vnitřní rovné strany půlených trámů jsou směřovány vně srubu. 2015, foto Radek Bryol.

patro, které bylo původně zadeštěno. Dva způsoby opracování a rozměry krokví napovídají, že stavebník zdvojnásobil krokve pro těžší krytinu. To doložil i pamětník informací, že kolem poloviny 20. století byla původně došková střecha po úpravách krovu překryta pálenou taškou. Do té doby otec informátora (Richard 1896–1972) střechu popravoval podstrkováním došků, které si sám vyrobil z rezné slámy. Došky byly též na stodůlce, kde byly nahrazeny cementovou taškou. Štít směřující do záhumní je bedněný ze svislých desek šířky až 38 cm ložených na sraz k sobě, protějščí štít před několika lety spadl a od té doby se stav většího přístodůlku zhoršuje.

Svědectví pamětníka také osvětluje původní funkce stodoly. Obilí se do přístodůlků skládalo od hliněné podlahy spodními konci – *řitama* ke stěnám.³¹ Jak se zaskládala okna, podávalo se nad stěnami takřka po hřeben – *kaľenicu*.³² Cepy se mlátilo až přes zimu ve dvou, třech, nejlépe čtyřech, zřídka pěti mlatecích už jen doplňkově na slámu pro náhradní došek, na povísla – *provisla*, nebo se „*cpaly stružochy*“. Údržbu mlatu si respondent nijak nevybavil.

Na straně za stodolou směrem ode dvora byl umístěn žentour. Roztáčely jej 1 až 2 koně, které *ogar* poháněl. Hřidel vedla kanálkem k vratům stodoly, kde se

31 Srov. KUNZ, L.: *Osedlý rolník*, c. d., s. 101.

32 Podle toho se i v jiných obcích doposud říká i keramickým hřebenáčům *kaleničáky*, původní detail na doškové krytině si pamětník nevybavil. Srov. pojem *kalenica* v díle: VÁŘEKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura. Encyklopedie*, c. d., s. 105.

z řemenice napojoval řemen k pohonu. Původně měli jen menší mlátičku, *fukarovat* se muselo zvlášť. Později majitelé koupili od firmy Josefa Sousedíka ze Vsetína elektrický motor, který utáhl novější mlátičku *šestadvacítku* i lis najednou. To už také s pomocí výfukové řezačky mlátivali s bratrem Antonínem, zatímco rodiče přiváželi obilí z pole. Zanedlouho však přišla kolektivizace.

Mezi dosud poznanými roubenými stavbami v oblasti jihozápadní Moravské brány se jedná o objekt jak s mimořádně starými užitými prvky, zachovalý bez zásadních adaptací ve své prostorové i konstrukční celistvosti. Velký počet prvků datovaných druhou polovinou 16. století nasvědčuje výstavbě srubů stodoly již v tomto období. Rekonstrukci srubu a krovu můžeme zařadit do 2. poloviny 80. let 18. století a později probíhaly další drobné úpravy.

Projevy lokální stavební tradice ve Skaličce popsal také pamětník Vítězslav Příkryl (narozen 1920), pedagog, přírodovědec a vlastivědný pracovník. V době jeho mládí bylo v obci ještě několik roubených stodol. Stodolu za č. p. 3 objevil až před několika lety s velkým překvapením náhodou při návštěvě Richarda Vinklárka. Všiml si také podélného půlení trámů, které údajně ostatní sruby v dědině neměly. Podle svých slov vyvinul určité úsilí o zachování stavby na obecním úřadě a informoval PhDr. Jiřího Lapáčka, ředitele Státního okresního archivu v Přerově.

Došková střecha byla kromě hospodářských staveb v obci podle pamětníků jediná na roubené Podešvově chalupě pod školou asi do konce II. světové války. Na stodolách dožívaly střechy šindelové, na které se přímo přibíjela břidlice – *šifř*. Hřebíky však uhnívaly a břidlicí desky (šifry) padaly, proto se již před polovinou 20. století začaly dělat střechy nové.³³ Richard Vinklárek mimo jiné upozornil na břidlicovou střechu jejich výminku, kterou musel po každém větru opravovat holí. „*Kerý byl vyjetý, tak sem podstrčil!*“ Pálená keramická taška se dovážela z Hranic a taška betonová od firmy Čoček z Drahotuš.³⁴ U mnohých stodol byly *rajčul'e* (na *rajčuli*) s žentoury, ty se začaly postupně rušit po elektrifikaci na konci 20. let 20. století. Lokomobilu měli ve dvoře Kamenci, i tu si někteří sedláci půjčovali. Části stodoly se podle V. Příkryla nazývaly *mlatevňa*, *mlat*, *humno*, *přístodůlek*, pojem *oplota*, *oploteň* pamětník nezná. Ani mladší stodoly za mnohými usedlostmi ve Skaličce už nestojí. Dochovalo se několik pilířových, zděných z pálených, méně z nepálených cihel.

Dispozice a konstrukce roubené stodoly ve Skaličce za č. p. 3 odpovídá podobě stodol známé z Moravské brány a také z jihovýchodní Hané. Uvedená výjimečnost v kontextu známých roubených staveb na celé Moravě jsou pádným důvodem k úvaze o zachování a budoucnosti této stavby. Rekonstrukce a využití in-situ není v souladu s možnostmi a plány majitele, proto se nejeví jako scestná myšlenka na transfer stavby jako zcela běžné metody záchrany ohrožených památek.

33 Josef Kšír o tomto konstrukčním problému neinformoval, naopak zdůraznil velkou trvanlivost břidlicích střech. KŠÍR, J.: *Lidové stavitelství na Hané. Stodoly*, c. d., s. 155.

34 LAPÁČEK, J.: *Historie a současnost podnikání na Přerovsku a Hranicku*. Žehušice 2009.

Specifická funkce stodoly předurčuje tuto stavbu k původnímu využití jako hospodářského objektu s prezentací zemědělského hospodaření, uložení plodin, uschování a ukázkou zemědělských strojů, případně výstavy spjaté se zemědělským hospodařením.³⁵ V této souvislosti se nabízelo například využití v Souboru lidových staveb v Rymicích jako doplnění hospodářského zázemí selské usedlosti č. p. 14 na návsi. Značná velikost stodoly se však nevejde na šířku parcely, připočteme-li nutné protipožární vzdálenosti. V Rymicích by ale bylo možné situování některé menší selské stodoly na zadní okraj uvedeného dvora. Toto umístění sice neodpovídá dokumentovanému stavu konkrétního statku, kde byla již v roce 1830 stodola postavena podle modernějšího principu až na konci zahrady u záhumenní cesty. Stavby stodol blízko za dvory nebo v zahradách však vidíme jak přímo na indikační skice Rymic, tak v ostatních přilehlých vesnicích Pravčice, Bořenovice, Količín, Roštín, Třebětice a tento princip sledujeme takřka v celé oblasti Moravské brány.³⁶ S ohledem na dosud poznáný obecný vývoj stodoly na Hané a v Moravské bráně má tedy navržené situování stodoly opodstatnění, což je navíc v souladu s prostorovými možnostmi muzea.

Další projednávanou příležitostí je transfer stodoly ze Skaličky do Příkazu u Olomouce, kde při Národním památkovém ústavu pracuje menší muzeum v přírodě zvané *Hanácké skanzen*. Za expoziční usedlostí č. p. 54 následuje zahrada, ze které se dají navštívit kromě stodoly přímo náležející statku další tři podélně průjezdné špaletové stodoly z nepálených cihel, příslušející původně sousedním gruntům. Některé z pozemků mezi stávajícími stodolami jsou však volné, neboť stavby na nich už zanikly. Proto se nabízí umístění konstrukce srubové pro představení charakteristického stavu stodol v obci, doložené jako spalné stavby ještě na indikační skice z roku 1834.³⁷

Po prvních seznámeních se skaličskou stodolou nelze vyloučit stav roubených částí stavby jako nevyužitelný k dalším úvahám o budoucnosti stavby. Západní přístodůlek je poznamenán poslední roky chybějící střechou. Na něm by mnohé prvky potřebovaly protézování, které by při použití plátování bylo v souladu jak s tradičními způsoby náhrady, které můžeme dosud na stavbách sledovat, tak se současnými postupy náhrady dřevěných konstrukcí. V případě půlených srubnic by mělo být dbáno na jejich charakter. Východní přístodůlek, relativně dobře dosud krytý, má stav mnohem lepší. Poškozené jsou u celé stavby také spodní prahové věnce, běžně vyměňované již během života staveb, tak při jejich památkové ochraně. Využitelná se jeví také značná část krovu složená z krokví menších profilů. Výměna střešních

35 Připomeňme alespoň působivou expozici podélně průjezdných stodol ve vesnické památkové rezervaci Příkazy u Olomouce.

36 Moravský zemský archiv v Brně, Stablní katastr – indikační skici. Citováno z: <http://www.mza.cz/indikacniskici/> (přistoupeno 5. 12. 2015).

37 *Tamtéž*. Srov. KŠÍR, J.: *Lidové stavitelství na Hané. Stodoly*, c. d., s. 135–176, 222–256.

latí a prvků bednění štítu je s ohleduplností zcela přirozená s využitím zvláště širokých původních štítových desek.

Problematické je časové zařazení tvaru střechy a krytiny, původně nejspíše valbové doškové střechy, kterou dosvědčují kromě analogií také šikmá sedla na podkrokovnicích. V současnosti zachycená střecha sedlová s pálenou taškou se nevymyká poslední fázi tradičního zemědělského užití stodol zvláště v podhorské oblasti. Se střechou valbovou by však korespondovala spíše došková krytina. S přihlédnutím ke zmenšení nákladů na rekonstrukci po případném transferu, k zachovalosti bednění štítu i krokví se i střecha sedlová jeví jako optimální řešení.

Závěrem

Jak dokládá nejnovější terénní výzkum v oblasti, s posledními roubenými stavbami v Moravské bráně odchází starobylá tradice uplatnění dřeva v lidovém stavitelství v nížinných teritoriích Moravy. Mohutné chátrající sruby v zahradách bývalých selských usedlostí jsou takřka jejich posledními doklady. Jistě si zaslouží alespoň odborný zájem, nejsou-li v současné společnosti využitelné. V případě šťastné souhry okolností mohou být obohacením pro blížká muzea v přírodě.³⁸

Prameny

Archiv města Brna, V 3 Knihovna Mitrovského 1400–1900 (1956), Sbíрка vedut D.

J. I. Hoffera, Holešov – celkový pohled, nahoře uprostřed pečeť města, nedatováno, sign. 260, číslo 15/37. Citováno z: <http://veduty.bach.cz/veduty/> (přístupeno 25. 5. 2015).

Moravský zemský archiv v Brně, Sbíрка map a plánů, Horní Moštěnice – pohled na kostel a statky, nedatováno (asi 1. polovina 18. století), sign. 1340. Citováno z: <http://veduty.bach.cz/veduty/> (přístupeno 25. 5. 2015).

Moravský zemský archiv v Brně, Stabilní katastr – indikační skici. Citováno z: <http://www.mza.cz/indikacniskici/> (přístupeno 5. 12. 2015).

38 V době redakčního zpracování tohoto textu se uskutečňují další aktivity spjaté se stodolou ve Skaličce: Průzkum stavby pracovníky Centra excelence Telč Ústavu teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, mistrem Tesařem Davidem Stejskalem a zástupci Mendelovy univerzity v Brně – zejména trasologie opracování dřevěných prvků, stav poškození a úvahy o možnostech rekonstrukce stavby a sanace prvků. Dále proběhl postřík proti dřevokazným škůdcům a prosvětlení od náletových dřevin, dále provizorní překrytí a oprava střechy. Budoucí umístění stodoly je problematické pro neaktivní postoj ze strany Národního památkového ústavu komplikovanými možnostmi uložení ve Valašském muzeu v přírodě. Související aktivity probíhají v rámci činnosti Metodického centra pro muzea v přírodě financovaným z Ministerstva kultury ČR.

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, Kuriálův archiv, signatura KR; signatura PR.
Soukromá sbírka, Holešov – hospodářské budovy holešovského panství z cyklu devíti akvarelů zachycujících zámek, zámeckou zahradu, hospodářské budovy a předměstí, kolem roku 1810, autor neznámý.

Literatura

- BARTOVSKÝ, V.: *Hranický okres*. Brno 1909.
- BALÁŠ, E.: *K problému vzniku a výboje stodoly se zvláštním zřetelem k polygonálním stodolám v Českých zemích*. Český lid 57, 1970, č. 1, s. 5–15.
- BĚLÍKOVÁ, V. (ed.): *Proměny hanácké vesnice. Sborník příspěvků z IX. odborné konference v Kroměříži*. Kroměříž 2003.
- BRYOL, R.: *Obráz lidového stavitelství Moravské brány ve vlastivědné a národopisné literatuře*. Národopisný věstník XXXII (74), 2015, Supplementum, s. 2–16.
- DOMLUVIL, E.: *Obrazy ze života rolnického na Valašsku od XVI. do XIX. století*. Meziříčí nad Bečvou 1900.
- KAMENÍČEK, L.: *Starohanácké stodoly. Příspěvek k dějinám selského stavitelství*. Český lid 3, 1948, s. 32–34.
- KŠÍR, J.: *Lidové stavitelství na Hané*. Československá ethnografie 6, 1958, s. 237–269, 361–379.
- KŠÍR, J.: *Lidové stavitelství na Hané. Stodoly*. Československá ethnografie 9, 1961, s. 135–176, 222–256.
- KUNZ, L.: *Osedlý rolník*. Rožnov pod Radhoštěm 2006.
- LANGER, J.: *Příspěvek k poznání geneze čtyřbokého dvora na Kravařsku*. In: Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve dnech 17. a 18. října 1984 ve Svobodných Hamrech. Pardubice 1986, s. 10–24.
- LANGER, J.: *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov pod Radhoštěm 1997.
- LANGER, J. a kol.: *Beskydy. Stavby a život v nich*. Třinec 2011.
- LAPÁČEK, J.: *Historie a současnost podnikání na Přerovsku a Hranicku*. Žehušice 2009.
- PAVELČÍK, J.: *Hlinsko: Hradisko lidu bádenské kultury*. Olomouc 2001.
- PŘIKRYL, F.: *O selském příbytku na Záhoří a živobytí v něm*. Záhorská kronika 5, 1909, č. 2, s. 9–13.
- VAREKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha 2007.

Summary

Last Wooden Barns in the Moravian Gate Region

The study is focused territorially on the region of Moravian Gate that covers the foothills of the Beskids, the Hostýnské and the Oderské Hills. In this region, only few examples of wooden vernacular architecture have survived to date, among them timbered barns are the most remarkable buildings. Dendrochronological dating proved that the preserved buildings had been built mainly at the turn of the 19th century. The timbered barn in Skalička near Hranice comes from the second half of the 16th century. As early as from the second half of the 19th century, these originally wooden buildings were rebuilt to the bricked ones, as the entire farmstead was. Another reason for disappearing of wooden barn was that private farming began to vanish in the mid-20th century. The discovered wooden barns are usually used as storage rooms for different materials. Many of them have survived in fragments and their owners are not interested in safeguarding them. Contemplations about the preservation of some of these ancient buildings are justified.

Key words:

Moravian Gate – vernacular architecture – ethnographic research – timber framing – barn

Současné renovace vinohradnických staveb ve vybraných sklepních areálech Znojemska¹

Mgr. Eliška Leisserová

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
A. Nováka 1, 602 00 BRNO
343517@mail.muni.cz

Úvod

Cílem této studie je zhodnocení procesu současných renovací vinohradnických staveb nacházejících se v rámci sklepních areálů ve dvou obcích Znojemska: Božicích a Hrušovanech nad Jevišovkou. Pozornost je zaměřena také na vliv osobnosti malovínaře na prováděné úpravy. Tato studie představuje sondu do problematiky obnovy vinohradnických staveb dvou zkoumaných obcí a neklade si za cíl zhodnotit stav veškerých sklepních areálů Znojemska.

Vymezení zkoumaného teritoria

Vymezit oblast Znojemska vzhledem k rajonizaci Moravy a jejím etnografickým regionům není jednoduché, leží totiž na pomezí dvou národopisných oblastí. První oblast, Podhorácko, (někdy označované jako Horácké Dolsko) patřilo k oblastem s trvalým českým osídlením.² Druhá oblast, Podyjí, oproti tomu bylo již od 13. století kolonizováno německým etnikem a až do konce II. světové války patřilo k regionům s převažujícím obyvatelstvem německé národnosti. Obě vybrané obce, jak Božice, tak Hrušovany nad Jevišovkou, se řadily již od 13. století k oblastem s německy mluvící majoritou.

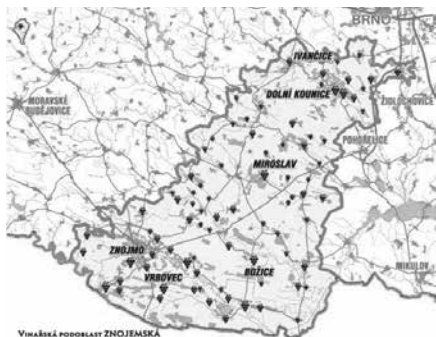
Tato specifická část regionu disponovala svojí etnografickou skupinou nazývanou exoetnonymem *Thyaner*, případně *deutsche Österreicher*, skupina sama sebe označovala endoetnonymem *Südmährer*.³ Až v důsledku dějinných zvratů ve 20. století se začalo používat označení *sudetskí Němci*,⁴ a to pro všechny německy mluvící

1 Tato studie čerpá z vlastní magisterské diplomové práce s názvem *Malovínaři a jejich podíl na revitalizaci vinařské kultury na Znojemsku. Případová studie*, která byla obhájena v roce 2015 na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a navazuje na dosavadní výzkum ohledně vinařské kultury na Znojemsku.

2 MAČUDA, J.: *Tradiční strava na Znojemsku a v dolnorakouském příhraničí*. Znojmo 2015, s. 5.

3 JEŘÁBEK, R.: *Etnické a etnografické oblasti*. In: Jančář, J. a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 10. Strážnice – Brno 2000*, s. 11.

4 Tento výraz je značně rozporuplný. Až v souvislosti s nacistickou propagandou se stal plošně užívaným, a to kvůli Sudetendeutsche Partei ve 30. letech 20. století.

Znojemská vinařská podoblast s vyznačenými obcemi Božice a Hrušovany nad Jevišovkou. 2015, foto E. Leisserová.

pro současné novoosídlenecké Znojemsko typická absence lokální vinařské tradice.

Také zkoumané Božice a Hrušovany nad Jevišovkou patří k obcím, ve kterých po II. světové válce proběhlo vysídlení německého etnika. Tato skutečnost zpřetrhala kontinuitu lokální vinařské kultury. Do zdejších lokalit přicházeli novoosídlenci z různých koutů Moravy a Slezska a reemigranti ze zahraničí, například z Rumunska, kde neměli k pěstování révy vinné vhodné podmínky, ani žádný vztah. Revitalizaci vinařské kultury je možné ve vybraných vinařských obcích sledovat až po roce 2000, kdy mimo jiné dochází k zakládání vinařských spolků a renovaci vinohradnických staveb.

Definice pojmu malovinař

Do dnešní doby neexistuje ustálené pojmosloví pro tento lexém a status malovinaře je zaměňován za drobného pěstitele, zahrádkáře či mikrovináře. Malovinaři patří ke specifické subkultuře, která tvoří opozici vůči vinařskému průmyslu. Přitom malovinař je již od roku 2006 definován dle zákona jako „*vinohradník čili pěstitel a zároveň vinař, který pěstuje hrozny révy vinné na registrované nebo neregistrované vinici o výměře nejvýše 20 arů a vyrábí z těchto hroznů víno v množství nepřevyšujícím 2000 litrů.*“⁶

Z výše uvedené citace vyplývá, že výroba vína na rozdíl od vinaře není pro malovinaře hlavním zdrojem obživy. Většinou se jedná o volnočasovou aktivitu, která nenabízí stabilní formu přivýdělků. Dalším specifikem malovinařů je osvobození od placení

obyvatele v českých zemích. Výraz *sudetoněmecký* poprvé použil spisovatel Franz Jesser (1870–1954). Nejednalo se ovšem o historicky nebo etnograficky vymezený termín. Sám F. Jesser se k tomu vyjádřil následovně: „*Tento termín jsem použil již v roce 1904 [...] Nikdo jej ale dlouho potom nepoužíval, v rozhlase, nebo ve vládě.*“⁵

Dále lze na Znojemsko pohlížet jako na region známý svou vinařskou tradicí, která byla, jak je již uvedeno v úvodu této studie, zpřetrhána. Jedním z hlavních faktorů bylo vysídlení původního obyvatelstva po roce 1945. Oproti jiným vinařským podoblastem na Moravě je

5 HERR, A.: *Aus den Erinnerungen Dr. Franz Jessers*. Stifter-Jahrbuch 3, 1953, s. 55.

6 Viz § 37 odst. 4 zákona č. 321/2004 Sb., o vinohradnictví a vinařství a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o vinohradnictví a vinařství). Viz *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010–2016 (přistoupeno 9. 5. 2016). Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-321#p37-4> a KOUDELKA, Z.: *Malovinaři a Evropská unie*. Vinařský obzor 9, 2006, s. 404.

daní z prodeje vína. V ideálním případě malovinař obhospodařuje vlastní vinici, ze které vyrábí vlastní víno (vinohradník a vinař/sklepmistr v jedné osobě), avšak ve skutečnosti u něho převládá pouze jedna z těchto dvou činností, především výroba vína.

Malovinaři mohou stát například v opozici k velkým vinařským firmám, kterým jde v první řadě o ekonomický zisk. Malovinaři se od těchto vinařských firem liší faktem, že vyrábí víno jen pro svou vlastní spotřebu.

Spolky mají na celém území Moravy dlouhou tradici. Jedná se o organizaci, která dobrovolně sdružuje skupinu osob se stejnými zájmy a funguje na základě stanov dle předem definovaného programu.⁷ V obou obcích byly zájmové vinařské spolky založeny až na počátku 21. století, konkrétně po roce 2000. Předtím se místní v žádném podobném spolku nesdružovali. Malovinaři se v obou obcích aktivně podílejí na činnosti této organizace. V obci Božice vznikl spolek s názvem Družstvo božických vinařů, jenž je specifický tím, že obhospodařuje viniční trať s názvem Pustina, rozprostírající se na božickém a hrádeckém katastru.⁸ Dohromady se jedná o 16 hektarů obdělávané plochy, které má v pronájmu nebo osobním vlastnictví 26 malovinařů ze jmenované obce a blízkého okolí.

V Hrušovanech nad Jevišovkou se v místním spolku s názvem Sdružení hrušovanských vinařů angažuje na 32 členů, pocházejících z dané obce. Oba spolky patří k hlavním subjektům, díky kterým dochází k revitalizaci lokální vinařské kultury.

Typologie vinohradnických staveb

Projevy místní lidové kultury se mimo jiné odráží v lidovém stavitelství⁹. Objekty spjaté s vinařskou lidovou kulturou pojmenoval Václav Frolec jako *vinohradnické stavby*.¹⁰ Primárně se jedná především o sklepy a lisovny, druhotně sem byly zahrnuty dle Frolcovy typologie objekty nacházející se ve vinohradech, například primitivní přístřešky, studně, kříže a kapličky. „*Vinohradnické stavby slouží hlavně jako prostor; v němž se víno zpracovává a ukládá. První funkci mají především lisovny, druhou sklepy. Často dochází ke kombinaci uvedených funkcí a k využívání těchto staveb k jiným účelům.*“¹¹

7 Zvláště ve městech vznikaly již v 18. století jako určitá protiváha ke stavovským korporacím. Především na konci 19. století byla nejdůležitějším aspektem spolku skrytá politická aktivizace.

8 Do dnešní doby není Pustina specifikována na hrádeckou a božickou, ale u místních obyvatel je v silném povědomí danou trať označovat zmíněnými geografickými adjektivy.

9 Termínu lidové stavitelství je v rámci problematiky vinohradnických staveb upřednostněno před používáním pojmu lidová architektura. Vinohradnické stavby více odpovídají vymezení v rámci lidového stavitelství. Východiskem pro tuto tezi byla studie Richarda Jeřábka, který se nevyhýbal propojit argumentační logiku svých výpovědí se sémantickou stránkou jazyka, s čímž byl v etnologii více než průkopnický. Viz JEŘÁBEK, R.: *Lidová architektura nebo lidové stavitelství*. In: Mjartan, J. (red.): *Lidové stavitelstvo v karpatskej oblasti*. Bratislava 1974, s. 23–37.

10 Viz FROLEC, V.: *Vinohradnické stavby na Slovácku*. Uherské Hradiště 1966, s. 12.

11 *Tamtéž*, s. 7.

Pro účely této studie nám postačí Frolcova klasifikace vinohradnických staveb, která je dělí na samotně stojící sklepy a sklepy s lisovnami, přičemž jsou lisovny různě konstruované a propojené se sklepem, taktéž je dokládána existence lisoven při domech.¹² Dále byl zachycen in situ ve sklepním areálu v Hrušovanech nad Jevišovkou *vinařský dům*¹³, který je známý především v městském prostředí. Václav Frolec klasifikuje sklepy a lisovny následovně:

1. Sklepy
 - (a) bez budov
 - (b) s budovami
2. Lisovny bez sklepů
3. Lisovny se sklepy
 - (a) přízemní (zemní)
 - (b) vyvýšené
 - (c) patrové.

Definice pojmu *sklepní areál*

Termín *sklepní areál* byl upřednostněn před pojmem *sklepní ulička*, která vychází z doslovného překladu německého výrazu *Kellergasse*. Vinařská turistika tento pojem preferuje, ale do odborné literatury by neměl být zaváděn. Soubory vinohradnických staveb vznikaly především v řádcích, nikoliv v *uličkách*.¹⁴

Na původ sklepních areálů vznikajících od 17. století je možné nahlížet dvěma způsoby. Ten první z nich se nabízí v publikaci *Vinohradnické stavby* od Jitky Matuszkové a Věry Kovářů a souvisí se změnou odvádění vinných dávek. Již se neměl odvádět pouze rmut, ale hotové víno, které muselo vydržet ve stálém sklepním klimatu.¹⁵

Druhý pohled, jenž přináší Erich Landsteiner a Martin Markel, umožňuje na problematiku vzniku sklepních areálů nahlížet optikou středoevropského kontextu. E. Landsteiner vychází z příkladu Dolního Rakouska. M. Markel konstruuje vytváření sklepních areálů na příkladech ze Znojemska. Dolní Rakousko i Znojensko patřilo k panonské vinařské oblasti zasahující do několika zemí střední Evropy a táhnoucí se od Maďarska, přes Slovensko, jižní Moravu až k vinorodé rakouské oblasti.¹⁶ Budování sklepních areálů je kulturní fenomén, který nelze etnicky vymezit, neboť se týkal jak germánského, tak slovanského etnika. Dále je nutné rozlišovat mezi primárním (středověkým) a sekundárním (novověkým, *zeselštěným*,

12 FROLEC, V.: *Tradiční vinařství na Moravě*. Brno 1974, s. 93.

13 KAHOUNOVÁ, E.: *Ludové vinohradnické stavby a lisy*. Bratislava 1969, s. 18.

14 MATUSZKOVÁ, J.: *Proměny sklepních areálů. Od užítka k reprezentaci*. In: Snopek, L. (ed.): *Vinařovo slovo zní... Víno a vinařství v českých zemích po roce 1800*. Mělník 2012, s. 102.

15 MATUSZKOVÁ J. – KOVÁŘŮ, V.: *Vinohradnické stavby na Moravě*. Brno 2004, s. 249.

16 Obdobná situace je ve Slavonii v Chorvatsku a v srbské Vojvodině.

vesnickým) vinařským kulturně-historickým okruhem.¹⁷ Právě tuto druhou vinohradnickou oblast, která vznikala v důsledku tzv. *zeselštění vinohradu*¹⁸, lze považovat jako hlavní faktor, jenž ovlivnil vznik sklepních areálů.

Zdokonalená technologie výroby vína si taktéž žádala stabilní podmínky, kterých bylo možné dosáhnout v nově vybudovaných sklepních objektech. Znakem ideálního sklepa byla teplota kolem 12° Celsia a ušlechtilá černá plíseň, nacházející se ve sklepních prostorách. Pro odvětrávání nesměly chybět průduchy, jež byly standardním vybavením sklepa až od 19. století.¹⁹ Vybrané sklepní areály v obou zkoumaných lokalitách patří k sekundárnímu vinařskému kulturně-historickému okruhu, kde se vinařská kultura začala prosazovat až od dob novověku.

Výsledky z terénního výzkumu

Pro vlastní terénní výzkum byly vybrány tři sklepní areály v obou zkoumaných lokalitách. Tyto zmíněné sklepní areály jsou zastoupeny vždy třemi vybranými malovinaři, kteří renovují vlastní vinohradnickou stavbu.

Dva sklepní areály se nacházejí v Božicích, jeden v Hrušovanech nad Jevišovkou. Ten jako jediný nese název dle ulice – Příkopy, ve které se nalézá. V Božicích absentují oficiální názvy sklepních areálů,²⁰ proto jsou soubory vinohradnických staveb uvedeny podle místních toponym. Jedná se o sklepní areál U Obecního sklepa a sklepní areál U Borotic. Každý ze všech tří uvedených souborů objektů je specifický svým umístěním.

Prvním představeným je sklepní areál U Obecního sklepa, který je umístěn v intravilánu původní obce Božice a navazuje na širší náves kolem tehdejšího panského domu a zvonice (místně zvanou Kaplička). Sklepní areál se nachází na svažitém terénu u hlavní frekventované cesty směrem na obec Hrádek.

Druhý zmapovaný soubor objektů se nalézá u hlavní cesty k Boroticím. Místní jej nazývají U Borotic, neboť byl vyhlouben na půli cesty do sousední obce Borotice. U tohoto souboru lze tvrdit, že se nalézá v extravilánu obce Božice a je daleko od původního centra tehdejší vesnice České Křídlovice, dnes přidružené k obci Božice. Vinohradnické stavby v Božicích i Hrušovanech jsou specifické tím, že jsou vykrouženy v pískovci. Písek se zde s největší pravděpodobností primárně těžil, vinohradnické stavby zde byly vystavěny až druhotně.²¹

17 MARKEL, M.: *Vznik sklepních areálů z hlediska historické typologie vinohradnických oblastí*. In: Památková péče o objekty vinohradnické povahy. Brno 2014, s. 100.

18 Více k této problematice viz MARKEL, M.: *Dějiny Jaroslavice*. Rajhrad 2006, s. 9–74.

19 EMINGER, E.: *Zur Geschichte der Weinbau-Kellerwirtschaft in Niederösterreich vom 16. bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Mistelbach 1995, s. 201.

20 Sklepní areály na Znojemsku zpravidla nemají oficiální pojmenování. Pouze pro lepší orientaci jsou ustálené pomístní názvy, které ale často nejsou uvedeny na mapách.

21 Tato informace se u respondentů předává pouze orální transmisí.

Poslední třetí sklepní areál se nachází na ulici Příkopy v Hrušovanech nad Jevišovkou. Tento areál je situován v bytové zástavbě, která zde byla vystavěna po II. světové válce. Mnohé sklepy zde byly zasypány zeminou a v současnosti již neexistují. I přes tento fakt lze identifikovat prvky zjevné pro soubory vinohradnických staveb, tudíž se jedná o třetí variantu sklepního areálu, jenž lze v daných lokalitách zmapovat.

V každém sklepním areálu byli osloveni tři respondenti, kteří v posledních letech renovovali vinohradnickou stavbu, jež mají v osobním vlastnictví nebo dlouhodobém pronájmu.

Sklepní areál U Obecního sklepa (Božice)

Tento sklepní areál navazuje na Obecní sklep, který je v jeho těsné blízkosti. Obecní sklep je od roku 2006 ve vlastnictví obce. Tato vinohradnická stavba je specifická velkou klenutou *rotundou*, která sloužila jako *ledárna* pro tehdejší protilehlý hostinec U Dubu, který byl v 60. letech 20. století nenávratně zdevastován. V Obecním sklepě proběhla částečná renovace a v současnosti slouží veřejnosti k pořádání občasných kulturních akcí. Vinohradnické stavby jsou vyhloubeny v břehu podél hlavní cesty směrem na Hrádek. Nedaleko tohoto sklepního areálu se nacházela náves obce Božice (Possitz), není tedy pochyb, že daný sklepní areál patřil k širšímu centru samotné obce a podílel se na místní vinařské kultuře.²²

Po odsunu německého etnika zmizely mnohé stavby, které byly postavené na protější straně silnice. Uvedenou skutečnost dokládá častý propad půdy, což svědčí o zbouraných sklepních objektech. V současnosti jsou na tomto místě vysázeny jehličnaté i listnaté stromy. Co se typologie vinohradnických staveb v areálu týče, jedná se o klenuté sklepy s lisovnou (i bez ní), mající pro oblast Znojemska typické klasicistní štíty.²³ Celkově lze napočítat kolem patnácti sklepů v relativně dobrém stavu, ze kterých byly do dnešní doby zrenovovány pouze čtyři. V předvýzkumu byli z těchto čtyř vinohradnických staveb zkontaktováni tři malovinaři, dva

Sklepní areál U Obecního sklepa (Božice). 2015, foto E. Leisserová.

22 Moravský zemský archiv Brno, F 53 – Jaroslavice velkostatek (1585–1943), Katastrální mapa stabilního katastru Božice (1824, 1847, 1849), inv. č. 2247.

23 Viz NAVRÁTILOVÁ, A.: *Vinohradnické stavby na Znojemsku*. Národopisné aktuality 8, 1971, s. 32–41.

majitelé a jeden nájemce objektu, kteří se ukázali jako vhodní respondenti. Všichni tři malovináři mezi sebou udržují přátelské vztahy po celý rok. Jsou členy místního vinařského spolku Družstvo božických vinařů, a tudíž se nepotkávají pouze ve sklepním areálu, ale i na vinici. Chodí se navzájem „kontrolovat“ při kvašení moštu, jestli mají ve sklepech dostatek kyslíku, radí se mezi sebou ohledně výroby vína i renovace objektu. Díky zúčastněnému pozorování bylo možné zjistit, že všichni tři respondenti se nachází ve sklepním areálu v podobný čas, každý pátek navečer a po celý víkend. Přes pracovní týden tomu bývá sporadicky. Autorka práce taktéž zaznamenala jednu z přezdivek tzv. *Kopečkářů*²⁴, kterou Tito vybraní malovináři mají od místních obyvatel, protože se sklepní areál nachází ve svažitém terénu.

Sklepní areál U Borotic (Božice)

Sklepní areál se nachází podél cesty na Borotice ve svahu, kde se těžil do meziválečného období písek, který byl expedován do Šatova i do Vídně. Do dnešní doby se zde dochovalo kolem 40 vinohradnických staveb.²⁵ Celý sklepní areál je unikátní tím, že je zbudován v pískovci a samotné sklepy dosahují vždy délky několika desítek metrů. Díky tvárnému materiálu, jímž pískovec dozajista je, se dají sklepy snadno rozšiřovat.

V celém areálu převládají zemní lisovny se sklepem. Lisovny mají klenuté stropy, samotné sklepy jsou pouze vykroužené v pískovci. S největší pravděpodobností byla u většiny sklepů představena zemní lisovna, která je v nejméně desíti případech z celkového počtu necelých padesáti dochovaných sklepů zbořená, případně zůstalo pouze její torzo.

Osm majitelů zdejších vinohradnických staveb vyrábí víno, nejméně dva další majitelé v rámci předvýzkumu renovovali svůj objekt.²⁶ Revitalizaci sklepního areálu je možné sledovat až v první dekádě 21. století. Elektrifikováno je zatím osm objektů, přičemž elektrifikace celého areálu je v procesu jednání obce s elektrárenskou firmou. Před rokem 1989 zde vlastnilo několik sklepů československé vojsko, které zde uchovávalo převážně zeleninu. V 90. letech 20. století zde koupila dva sklepy vinařská firma Vinné sklepy Lechovice, jež objekty používá (pouze) k uskladnění archivního vína. Po zběžném pohledu na zmíněné objekty je možné konstatovat, že nebyly do dnešní doby důstojně zrenovovány a nadále chátrají. Jedinou formu renovace tvoří adice dostavěné toalety. Autorka práce se může jen domnívat, že se jedná o „provizorní“ řešení, které v rámci vinohradnické stavby nebude nastálo a v nejbližší době bude odstraněno.²⁷

24 M. K., žena, přibližně 25 let, Božice; 20. 9. 2015.

25 Udává se přesný počet 53 vinohradnických staveb. V rámci předvýzkumu bylo zjištěno, že některé objekty jsou již zcela zbořené, proto by bylo vhodné tohle číslo opravit.

26 Tito majitelé taktéž vyrábí víno, ale nebyli do výzkumu zahrnuti, protože objekty se teprve čistily od nánosů naplavenin z polí, které se dostaly průduchy přímo do objektu.

27 Je nutno podotknout, že tyto dvě zemní lisovny se sklepy nebyly v rámci předvýzkumu ani výzkumu

Renovovaná zemní lisovna ze sklepního areálu U Borotic (Božice). 2015, foto E. Leisserová.

I přesto, že se celý areál se nachází na půli cesty mezi Božicemi a Boroticemi, se v turistických průvodcích dodnes uvádí, že „... sklepní ulička patří do Borotic...“. V červnu 2014 byla nově zpřístupněna cyklostezka s názvem Mezi poli a vinohrady²⁸, která má svou informační tabuli nově umístěnou i v rámci tohoto areálu. Bohužel, lokace sklepního areálu odrazuje místní potenciální zájemce o koupi: „*Ono je to daleko od vesnice, kdyby to bylo blíže od domu, tak se to dá koupit, ony to jsou totiž krásné sklepy.*“²⁹

Dalším „specifikem“ tohoto sklepního areálu jsou nápisy vyryté do pískovce přímo ve sklepech. Nejstarší z nich z roku 1878 byl objeven v rámci vlastního výzkumu autorky. Nejčastěji se jedná o iniciály majitelů, podpisy a milostné vzkazy. Jeden z respondentů z řad původního německého etnika si dokonce vzpomněl, že těmito nápisy se vyznávala láska dívky. „*Tam se psalo, kdo má koho rád, taky se tam chodilo na schůzky s děvčetem, když jsme nechtěli, aby nás někdo viděl, tak jsme šli do sklepa. Tam se dělo věci.*“³⁰

navštíveny, protože velkovýrobci vína nebyli začleněni do výzkumného tématu. Oba sklepy jsou unikátní tím, že mají v lisovně malby místního umělce, malíře Josefa Waase (1909–1989). Josef Waas se vyučil stolařem a byl znám svými vyřezávanými rámy obrazů. Postupně začal taktéž malovat akvarely, především zátiší. Do dnešní doby je jeho umělecká tvorba dochována nejen ve vinohradnických stavbách, ale taktéž na místním Obecním úřadě či ve smuteční síni v Božicích.

28 Tato cyklostezka vznikla díky podpoře Evropské unie a Místní akční skupiny Hrušovansko.

29 J. L., žena (přibližně 50 let), VŠ, lékárnice, Božice; 28. 3. 2014.

30 J. S., muž (přibližně 80 let), VŠ, důchodce, Vídeň, Božice; 18. 3. 2014. Překlad z německého jazyka dle autorky práce.

Nechybí ani současné nápisy nejčastěji od místní mládeže. Je důležité zmínit, že většina dnešních majitelů tyto nápisy neničí, vnímají je jako „*kus historie, které si váží*“.³¹

Taktéž tento sklepní areál nese přezdívku, která může být vnímána mírně pejorativně. Vinohradnickou stavbu zde vlastní jak starosta a místostarosta obce, tak někteří členové Rady obce Božice, což vedlo k označení tohoto sklepního areálu Radniční [ulička].³²

Sklepní areál Příkopy (Hrušovany nad Jevišovkou)

Jako jediný ze tří vybraných areálů nese název podle ulice, na které se nachází.³³ Tento sklepní areál je situován v intravilánu obce a v těsné blízkosti kostela. Není pochyb, že se v minulosti jednalo o strategické místo v centru vinařské obce.

V současné době se v tomto sklepním areálu nachází nejméně patnáct vinohradnických staveb, jež slouží svému účelu. Vinohradnické stavby nemají jednotný ráz a jsou v různých stádiích renovace. K renovačním činnostem došlo až po II. světové válce. Dále zde proběhla výstavba rodinných domů, a tím došlo k narušení celkového rázu areálu. Mnoho vinohradnických staveb bylo zasypano zeminou a zničeno. V areálu je možné nalézt téměř všechny typy vinohradnických staveb, které se na Znojemsku dochovaly. V převaze jsou zejména zemní lisovny se sklepem a samotné sklepy bez lisovny. Na Příkopech se taktéž nachází dobový vinohradnický dům, jenž je typický pro městské prostředí. Oproti Božicím se zde na některých vinohradnických stavbách objevují břizolitové omítky, které napovídají, že přestavba těchto objektů proběhla již před rokem 1989. Vinohradnické stavby tvoří řádky, což je v rozporu s dobovými mapami, podle nichž se mělo jednat o soubor těchto staveb. V tomto případě se jedná o půlkruhové uspořádání objektů, „*připomínající okrouhlicový návesní typ, bez ohledu na položení vinohradů*“.³⁴ Takový typ se objevuje například ve vybraných obcích mikulovské vinařské podoblasti, kam spadají vinařské obce Pavlov a Dolní Věstonice. V současnosti se objekty nacházejí v bytové zástavbě a nejsou na první pohled zřetelně odlišné od ostatních staveb.

Zdejší malovínaři se navzájem navštěvují a „kontrolují“ svá vína. Místní obyvatelé o nich taktéž vědí a v rámci samotného výzkumu docházelo k častým návštěvám místních, přicházejících ochutnat k malovínařům „*skleničku vína*“.

31 J. Š., muž (přibližně 40 let), VŠ, obchodní zástupce, Božice; 24. 10. 2014.

32 I. H., muž (přibližně 30 let), SŠ, Božice; 26. 7. 2014.

33 Název Příkopy je novodobý. Původní německé obyvatelstvo tuto část obce nazývalo Weinberg Gasse (dnes Vinohradská), která se nachází v Hrušovanech nad Jevišovkou a navazuje na ulici Příkopy. Díky dobové katastrální mapě lze dohledat, že ulice Příkopy vznikla rozdělením předchozích ulic Příční a Vinohradské.

34 KOVÁŘŮ, V.: *Krajina jižní Moravy a vinohradnická stavební kultura*. Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče 1, 2003, s. 23.

Závěr

Všech devět respondentů má vinohradnickou stavbu v pronájmu nebo v osobním vlastnictví. Většinou neznají bývalého majitele z řad německy mluvícího etnika a ani se o tuto problematiku do hloubky nezajímají. Malovináři si sklepy renovují svépomocí, s čímž jim pomáhají jejich známí. Při renovaci se nejvíce inspiřují sousedními sklepy a celkově je aspekt sousedství jedním z určujících faktorů, který formuje zkoumané malovináře v daných obcích. Jedná se o bezprostřední sousedství, jež je definováno jako „*vztah mezi sousedícími (původně spolu sedícími) osobami*“³⁵, v našem případě se jedná o sousedství, které panuje nejen u nejbližších vinohradnických staveb z obou stran, ale i v celém sklepním areálu. V lidové kultuře je známá sousedská výpomoc, za kterou se neplatilo, a často se na závěr práce odměnila pohoštěním. Podobné schéma je možné sledovat u daných respondentů, kde aspekt sousedství hraje důležitou roli.

Při renovaci vinohradnických staveb převládá inspirace etnografickým regionem Slovácka, kde mají někteří malovináři část svých příbuzných. Co se studia problematiky renovace vinohradnických staveb týče, respondenti disponují pouze omezenými znalostmi. Zájem o relevantní odbornou literaturu jim chybí. Převládá pouze znalost odborných článků, které se věnují vinohradnictví a vinařství. Většina dotazovaných malovinářů upřednostňuje estetickou funkci nad praktickým využitím objektu. Tyto výpovědi jsou jasným odrazem současného trendu, kdy bývá upozaděna praktická funkce objektu.

Závěrem bych ráda zdůraznila hlavní cíle této studie. Na příkladu tří sklepních areálů ve dvou zkoumaných lokalitách jsem se snažila zmapovat vliv malovinářů na renovaci lokálních vinohradnických staveb. Výpovědi respondentů objasnily především jejich motivace k možným stavebním přeměnám objektů ve sklepních areálech, které proběhly, nebo jsou teprve ve stádiu plánování. Vinohradnické stavby v Božicích a v Hrušovanech nad Jevišovkou se totiž začaly ve větší míře obnovovat teprve po roce 2000, tedy před nedávnou dobou. Objekty, které bez újmy přečkaly módní vlny břizolitových omítek a přestaveb, se začínají měnit až dnes. Cílem práce nebylo poukázat pouze na „nešvary“, jež tyto renovace obnáší. Nechtěla jsem dělat „aktivistický“ výzkum, který by malovinářům kriticky zhodnotil jejich svépomocí (z)renované objekty.

Z výsledků terénního výzkumu méně než polovina malovinářů uvedla, že vnímá určité architektonické odlišnosti vinohradnických staveb na Znojemsku oproti ostatním objektům v jiných vinařských podoblastech Moravy. Všichni tázaní malovináři mají zájem o vinařskou kulturu, což je hlavním důvodem renovace stavby. Konkrétní inspirační prvek představuje sousedství a vzájemná znalost ostatních malovinářů, kteří také obnovují objekty ve sklepních areálech. Inspirace se tedy předávají hlavně tímto způsobem. O výsledné podobě stavby tedy může častokrát rozhodovat mimeze přestaveb v sousedství s individuálními inspiračními vlivy konkrétního majitele sklepa.

35 osk [SKALNÍKOVÁ, O.]: *Sousedství*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 2. Praha 2007, s. 949.

Některé názory malovinařů potvrdily, že jejich preference ohledně další renovace stavby by mohly být pozměněny lepší informovaností o lokální vinařské kultuře. Nelze přitom tvrdit, že by se malovinaři o vinařskou kulturu nezajímali, ale o té vlastní, lokální, mají omezené znalosti. Do budoucna se tudíž přímo nabízí vypracování metodické příručky, která by napomohla tyto nedostatky podchytit a zaměřit se na osvětu. Vzhledem k možné spolupráci s architekty, restaurátory a památkáři by publikace mohla být nápomocnou příručkou jak zájemcům o renovaci vinohradnických staveb, tak příznivcům vinařské kultury.

Prameny

Moravský zemský archiv Brno, F 53 – Jaroslavice velkostatek (1585–1943), Katastrální mapa stabilního katastru Božice (1824, 1847, 1849), inv. č. 2247.

Literatura

- BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 2.* Praha 2007.
- EMINGER, E.: *Zur Geschichte der Weinbau-Kellerwirtschaft in Niederösterreich vom 16. bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts.* Mistelbach 1995.
- JEŘÁBEK, R.: *Etnické a etnografické oblasti.* In: Jančář, J. a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 10.* Strážnice – Brno 2000, s. 9–13.
- KOVÁŘŮ, V.: *Krajina jižní Moravy a vinohradnická stavební kultura. Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče 1, 2003, s. 22–26.*
- MAČUDA, J.: *Tradiční strava na Znojemsku a v dolnorakouském přihraničí.* Znojmo 2015.
- MARKEL, M.: *Vznik sklepních areálů z hlediska historické typologie vinohradnických oblastí.* In: *Památková péče o objekty vinohradnické povahy.* Brno 2014, s. 99–103.
- MATUSZKOVÁ, J.: *Proměny sklepních areálů. Od užitku k reprezentaci.* In: Snopek, L. (ed.): *Vinařovo slovo zní... Víno a vinařství v českých zemích po roce 1800.* Mělník 2012, s. 101–115.
- MATUSZKOVÁ, J. – KOVÁŘŮ, V.: *Vinohradnické stavby na Moravě.* Brno 2004.
- NAVRÁTILOVÁ, A.: *Vinohradnické stavby na Znojemsku. Národopisné aktuality 8, 1971, s. 32–41.*

Respondenti

I. H., muž (přibližně 30 let), SŠ, řidič autobusu, Božice.

M. K., žena (přibližně 25 let), VŠ, archivářka, Božice.

J. L., žena (přibližně 50 let), VŠ, lékárnice, Božice.

J. S., muž (přibližně 80 let), VŠ, důchodce, předtím policista, Vídeň, Božice.

J. Š., muž (přibližně 40 let), VŠ, obchodní zástupce, Božice.

Summary

Contemporary Renovations of Viticulture Buildings in Selected Wine-Cellar Areas in the Region around Znojmo

The study follows the process of renovation of viticulture buildings in selected wine-cellar areas in the Znojmo region. This region is a newly settled territory from which the German-speaking citizens were expelled after World War II. For this reason, the tradition of grape-vine growing was severed. The viticulture buildings are renovated especially thanks to local small vintners who with this activity contribute to the revitalization of the local viticulture. The aim of the study is to introduce the struggles and to assess the current condition of the renovated buildings of vernacular architecture. The contribution also answers the questions whether the small vintners maintain the historical appearance of renovated buildings and which inspirations are the most crucial for them to repair their buildings. The knowledge is a result of a fieldwork carried out in the wine-growing villages of Božice and Hrušovany nad Jevišovkou.

Key words:

viniculture buildings – wine-cellar area – the Znojmo region – small vintner – viticulture

Architekt Jiří Waage a dokumentace lidové architektury. Ze sbírek Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.¹

PhDr. Kateřina Sedlická – PhDr. Dana Motyčková, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 1420/3, 110 00 PRAHA 1
katerinasedlicka@seznam.cz – motyckova@eu.cas.cz

Systematický výzkum a dokumentace lidové architektury, jehož počátky lze sledovat nejpozději od období příprav Národopisné výstavy československé, se plně rozvinul v počátku 50. let 20. století. Navázal na starší výzkumné a dokumentační práce prováděné Národopisnou společností československou (NSČ) od jejího založení v roce 1891,² přes práce monografické zpracovávající vybrané lokality/regiony³, po „*soustavný národopisný soupis od kraje ke kraji, od vesnice k vesnici*“⁴ v průběhu první poloviny 20. století. Takový záměr se však v meziválečném období nepodařilo naplnit.

Soupisový výzkum NSČ z let 1952–1962 byl realizací koncepce výzkumu lidové kultury rozpracované již před rokem 1914.⁵ Po roce 1950 rozhodlo předsednictvo NSČ na základě aktivity předsednictva vlády ČSR přikročit k soustavnému soupisovému výzkumu. Vypsáním vládní dotace byly v roce 1952 práce započaty. Na jejich vedení spolupracovali Karel Chotek a Vilém Pražák, na soupisu se podílelo třicet dva spolupracovníků, z nichž více než dvacet také fotografovalo. Původně široce zaměřený výzkum byl postupně z časových a finančních důvodů omezen na dokumentaci lidového stavitelství na teritoriu Československa a územně zúžen na lokality ohrožené zatopením při budování přehrad, zvláště ve středním Povltaví, na oblasti zabírané vojenskou správou, dále na lokality zasažené budováním těžkého průmyslu a na vysídlované pohraničí.⁶

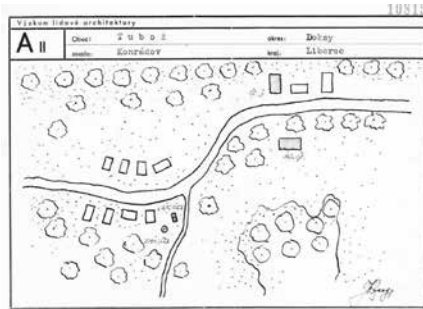
- 1 Příspěvek vznikl v oddělení SVI Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 68378076.
- 2 BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 2. Praha 2007, s. 607–608 (heslo: *Národopisná společnost československá*).
- 3 PRAŽÁK, V.: *Zpráva o Národopisném soupisu a výzkumu lidové kultury započatém roku 1952 v Národopisné společnosti československé*. Národopisný věstník československý 33, 1956, s. 108–109.
- 4 *Tamtéž*, s. 109.
- 5 BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 3. Praha 2007, s. 810 (heslo: *Program soupisu národopisného*).
- 6 MOTYČKOVÁ, D. – GERGELOVÁ, B.: *Počítačové zpracování fotodokumentačních sbírek ÚEF AV ČR*. In: Tomandl, M. (ed.): *Česká lidová kultura a střední Evropa*. Praha 1996, s. 46–48. GERGELOVÁ, B.: *Počítačové zpracování fotodokumentačních sbírek v Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR*. In: *Fotodokumentace lidové architektury v muzeích České republiky*. Sborník příspěvků ze semináře. Okresní muzeum v Klatovech 25.–27. května 1999. Klatovy 1999, s. 86–89.

Konrádov č. p. 3, okr. Česká Lípa. Pohled na roubenou usedlost, datovanou 1734. 1954, foto J. Waage, EÚ AV ČR, v. v. i., fond SV NSČ.

Obsáhlé soubory popisů staveb, půdorysů a kreseb obsahují na 28 000 položek, které jsou zaznamenány na pěti typech předtištěných katalogových lístků formátu A5. Současně vznikl rovněž fotoarchiv čítající přes 36 500 inventárních jednotek. Lístky s místním řazením jsou přehledně děleny do pěti kategorií: karty typu A I obsahují celkový popis obce, A II plán obce a komunikací, B I popis jednotlivých objektů, B II půdorys objektu, karty s předmětovým řazením C nesou obecnější etnografické a historické údaje vztahující se k různým stránkám lidové kultury. Evidence výzkumu je poměrně komplikovaná a uživatelsky nepřívětivá. Je zaznamenána v pěti různých typech inventárních knih, které byly vedeny na každý rok zvlášť a vždy od čísla 1 (bez průběžné číselné řady). Jedná se o Inventární knihu lístků A–B (1952–1962) – 8 kusů; Inventární knihu lístků C (1952–1962) – 14 kusů; Inventární knihu půdorysů (1952–1962) – 5 kusů; Inventární knihu kreseb (1952–1962) – 3 kusy a Inventární knihu fotografií (1952–1962) – 24 kusy.⁷

⁷ V letech 1995–1997 bylo v rámci grantového projektu v EÚ, jenž představoval jedno z prvních komplexních počítačových zpracování sbírek ústavu, přistoupeno k úkolu na propojení oddělené fotodokumentace (přednostně fotografie do čísla 15 456) s katalogovými kartami. Více viz MOTYČKOVÁ, D. – GERGELOVÁ, B.: *Počítačové zpracování fotodokumentálních sbírek ÚEF AV ČR*, c. d., s. 46–48.

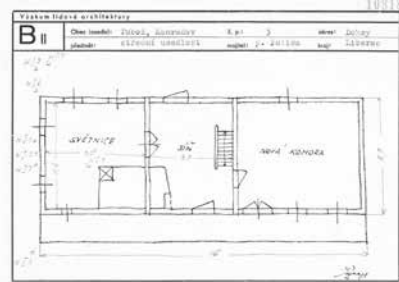

Karta typu A II pro obec Konrádov. Zachycuje situační plánek se zakreslením dokumentovaných objektů – usedlostí č. p. 3, domu bezzemka (bez č. p.), kapličky a zvoničky. 1954, autor J. Waage, EÚ AV ČR, v. v. i., fond SV NSČ.

Na *Soupisovém výzkumu* spolupracoval s NSČ také historik umění, architekt a pedagog Jiří Waage (28. 4. 1919 – 19. 9. 1997). V letech 1937–1939 studoval na Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství ČVUT v Praze u profesorů Oldřicha Stefaňáka a Jana Sokola, po válce dokončil studia na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze u profesora Jaromíra Pečírky.⁸ Na téže škole v letech 1949–1955 působil jako asistent pro obor dějiny umění, poté až do roku 1979 učil na Střední odborné škole výtvarné Václava Hollara v Praze (SOŠV), v letech 1979–1985 přednášel na Pedagogické fakultě UK v Praze. V rámci svého odborného zaměření publikoval především práce týkající se dějin umění – pro potřeby SOŠV napsal skripta z oboru dějin výtvarného umění, publikoval články o výstavách výtvarníků, pedagogů a výtvarném umění,⁹ psal výstavní katalogy, vydal monografii o výtvarníkovi

Karta typu A I vyplněná pro obec Konrádov. Obsahuje základní údaje o poloze obce, typu zástavby, dominantách, způsobu obžvy obyvatelstva aj., také údaje k dokumentaci, tj. jméno autora průzkumu, počet pořízených fotografií a terénních záznamů k jednotlivým sledovaným objektům. 1954, autor J. Waage. EÚ AV ČR, v. v. i., fond SV NSČ.

Karta typu B II pro obec Konrádov. Pro každý objekt zaznamenaný na kartě B I bylo vyhotoveno několik karet B II, na nichž byly zakresleny kótované půdorysy, řezy a detaily předmětné stavby. 1954, autor J. Waage, EÚ AV ČR, v. v. i., fond SV NSČ.

8 Jiří Waage se v období protektorátu neúčastnil prací na Zaměřovací akci ČAVU jako mnoho jeho kolegů po uzavření vysokých škol. Podle sdělení jeho syna, PhDr. Vladimíra Waage, strávil válečná léta totálně nasazen v Německu.

9 Publikoval v Kulturní práci a v Učitelských novinách v letech 1972–1980. Soupis prací o výtvarnicích

Jiří Waage při terénním výzkumu v roce 1965 v obci Želejov. 1965, foto V. Waage, soukromý archiv (autorky děkují PhDr. Vladimíru Waage za poskytnutí fotografie a souhlas s její publikací).

Vladimíru V. Modrém.¹⁰ Od šedesátých let do konce osmdesátých pořádal rozsáhlé přednáškové cykly o českém i světovém výtvarném umění a spolupracoval s Ústavem pro kulturně výchovnou činnost na pořádání přehlídek amatérských výtvarníků.¹¹

Pro Národopisnou společnost a českou etnografii je především významná jeho spolupráce na Soupisovém výzkumu.¹² Z jeho výzkumné činnosti, prováděné v 230 lokalitách v oblastech Broumova, Náchodska, Police nad Metují, Žamberku, Úpice, Litomyšle, Poličky, Doks, Loun, Sušice, Písku, Vodňan, Týna nad Vltavou, Dobříše, Příbrami, Nymburku, Poděbrad, Mělníku, Kutné Hory, Ledče nad Sázavou a Humpolce, vzniklo na 4 100 fotografií s obdobným počtem záznamových karet typu A I, A II, B I, B II a C a mnoho terénních kreseb a náčrtů (viz tabulku se soupisem lokalit). Waage dokumentoval především lidové stavby, celky usedlostí, jednotlivé budovy a stavební detaily, ale rovněž drobnou sakrální architekturu. Pozornost věnoval také nábytku a keramice, a to také při dokumentaci v muzeích (Litomyšl 1952, Soběslav 1954, Domažlice 1955) – z těchto výzkumů pochází několik set fotografií předmětů.

akad. arch. Jiří Waage¹³ prováděl terénní práce a dokumentační záznamy, včetně fotografování, pro Soupisový výzkum NSČ po celou dobu jeho trvání, tj. od roku 1952 do roku 1962, v letech 1961–1962 s ním spolupracovala také jeho manželka PhDr. Helena Waageová. Část výtvarně technické dokumentace z let 1956–1960 vlastní Blatské muzeum v Soběslavi.¹⁴

viz abART – Archiv výtvarného umění, o. s. 2005–2006. Heslo Waage Jiří. Dostupné z: <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=detail&Idosoby=13193>. Nepochybně (přistoupeno 17. 2. 2015).

10 abART – Archiv výtvarného umění, o. s. 2005–2006, c. d.

11 abART – Archiv výtvarného umění, o. s. 2005–2006, c. d.

12 Na výzkumu se v letech 1956–1960 kromě NSČ podílel také Agroprojekt v Praze – „*originální matrice a první tisky byly předány Agroprojektu, druhé tisky Národopisné společnosti československé, dnes sekci národopisu při ČSAV*“; uvádí Jiří Waage ve svém dopisu z 12. května 1989 adresovaném Blatskému muzeu v Soběslavi. Za informaci autorky děkují Mgr. Zuzaně Čermákové, Ph.D., z dotčeného muzea.

13 Za doplnění biografických údajů a poskytnutí osobních fotografií autorky děkují PhDr. Vladimíru Waagemu.

14 Jiří Waage věnoval v roce 1989 terénní náčrty, kresby a třetí tisky Blatskému muzeu v Soběslavi. Za informaci autorky děkují Mgr. Zuzaně Čermákové, Ph.D.

Práce akademického architekta Jiřího Waage pro Národopisnou společnost československou v rámci Soupisového výzkumu představuje významný dokumentační soubor, přinášející důležité informace pro poznání lidové architektury. Vzhledem k tomu, že mnohé stavby se do současnosti nedochovaly, popřípadě byly značně změněny přestavbami, je dotčený dokumentační fond důležitým pramenem jak pro práce teoretické v oblasti studia lidového stavitelství, tak pro využití v památkové péči nebo muzejnictví. Jiří Waage se ve svém profesním životě dotkl studia lidové architektury a lidového umění spíše okrajově, pouze při dokumentačních pracích, a nezúročil své badatelské poznatky žádným publikačním počinem. Patrně i z toho důvodu nebyl stejně jako mnoho dalších spolupracovníků NSČ zařazen do díla *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Biografická část*.¹⁵ Vzhledem k rozsahu a kvalitě jeho terénních výzkumů přinášíme doplnění biografických dat o této osobnosti, která nejsou v odborné literatuře příliš známá¹⁶ a mohou tak dotvořit obraz o personální a badatelské základně Národopisné společnosti v 50. a 60. letech 20. století.

Prameny

abART – Archiv výtvarného umění, o. s. 2005–2006. Heslo Waage Jiří. Dostupné z: <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=detail&Idosoby=13193> (přístupeno 17. 2. 2015).

Inventární knihy Soupisového výzkumu NSČ 1952–1962. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha. Rukopis.

Literatura

BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1, 2, 3*. Praha 2007.

GERGELOVÁ, B.: *Počítačové zpracování fotodokumentačních sbírek v Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR*. In: Fotodokumentace lidové architektury v muzeích České republiky. Sborník příspěvků ze semináře. Okresní muzeum v Klatovech 25.–27. května 1999. Klatovy 1999, s. 86–89.

MOTYČKOVÁ, D. – GERGELOVÁ, B.: *Počítačové zpracování fotodokumentačních sbírek ÚEF AV ČR*. In: Tomandl, M. (ed.): *Česká lidová kultura a střední Evropa*. Praha 1996, s. 46–48.

15 BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1*. Praha 2007.

16 Srv. abART – Archiv výtvarného umění, o. s. 2005–2006, c. d.

PRAŽÁK, V.: *Zpráva o Národopisném soupisu a výzkumu lidové kultury započatém roku 1952 v Národopisné společnosti československé*. Národopisný věstník československý 33, 1956, s. 107–117.

Summary

The Architect Jiří Waage and the Documentation of Vernacular Architecture: From Collections of the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i.

The systematic research into and documentation of vernacular architecture, the beginnings of which could be observed no later than from the time of the preparations for the Czechoslovak Ethnographic Exhibition, developed fully at the beginning of the 1950s. The research followed older research and documentation works carried out by the Czechoslovak Ethnographic Society from its foundation in 1891, it included monographs devoted to selected locations/regions and evolved to a systematic ethnographic inventory during the first half of the 20th century. The architect Jiří Waage took part in the researches in 1953–1962.

Key words:

Czechoslovak Ethnographic Society – Inventory Research of the Society – vernacular architecture – documentation – Jiří Waage

Příloha

Soupis lokalit zpracovaných v letech 1952–1962 Akad. arch. Jiřím Waage
 (výpis z *Inventárních knih Soupisového výzkumu NSČ*¹⁷)

ROK	OKRES	OBEC	
1952	Náchod	Bezděkov nad Metují	Červený Kostelec
		Radešov	Řešetova Lhota
		Horní Dřevíč	Lhotky (Studnice)
		Rokytník	Dolní Rybníky
		Sedmákovice	Trubějov
		Vysoká Srbská	Třtice
		Žabokrky	Zábrodí
		Závrchy	Pustiny
		Zlíčko	Popluží
		Bakov	Rtyně
		Horní Kostelec	Bohdašín
		Kostecké Končiny	
	Trutnov	Batňovice	Svobodné
		Podhradí	Suchovršice
	Svitavy	Benátky	Pohora
		Haná	Sebranice
		Kornice	Suchá
		Litomyšl	Třemošná
		Lubná	Dolní Újezd
		Osík	Horní Újezd
		Pazucha	Lezník
		Pohodlí	Sťítěž
	Ústí nad Orlicí	Člupek	Nová Ves
		Svinná	Vlčkov
		Kaliště	Zhoř
		Kozlov	Dolní Sloupnice
		Němčice	Horní Sloupnice
1953	Svitavy	Nedošín	Říkovice
		Tržek	Lažany
		Nová Sídla	Dolní Újezd
		Řídký	Cerekvice nad Loučnou
		Višňáry	Újezdec

17 Inventární knihy Soupisového výzkumu NSČ 1952–1962. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha. Rukopis.

		Sedlišťka	Vidlatá Seč
		Morašice	Makov
		Osík	Jířkov
	Příbram	Rybníky	Lipiny
		Svaté Pole	Hřímězdice
		Lhotka	Háje
		Sychrov	Drásov
		Rosovice	Rybníky
		Buková u Příbramě	Drhovy
		Kotenčice	Pouště
		Dlouhá Lhota	Kozi Hory
		Ouběnice	Mokrovraty
		Druhlice	Stará Huť
		Obořiště	Dražetice
		Skalice	Malá Lečice
		Daleké Dušníky	Velká Lečice
		Borotice	Velká Hraštice
		Drevníky	Malá Hraštice
		Nechalov	Nová Ves pod Pleší
		Nečín	
	Praha-západ	Kytín	Zahořany
		Stříbrná Lhota	Senešnice
		Rymaně	
1954	Česká Lípa	Tubež	Konrádov
	Mělník	Brusné	
	Rychnov nad Kněžnou	Rybná nad Zdobnicí	
	Ústí nad Orlicí	Helvíkovice	Hejnice
		Kameničná	Bohousová
		Litice nad Orlicí	Česká Rybná
		Záchlumí	Dlouhoňovice
		Písečná	
1955	Písek	Smetanova Lhota	Laziště
		Varvažov – U Mostu	Čimelice
		Krsice	Dolní Ostrovec
	Příbram	Háje	Bratkovice
		Jerusalem	Sádek
		Konětopy	
1956	Příbram	Hluboš	Pičín
		Trhové Dušníky	Drahlín

1957	Strakonice	Svinětice	Čičenice
		Krašovice	Čavyně
		Pražák	Křtětice
	České Budějovice	Plástovice	Sedlec
1958	Tábor	Hvozdňany	
	České Budějovice	Koloděje nad Lužnicí	Hosty
		Nuzice	Týn nad Vltavou (Malá Strana)
1959	Nymburk	Drahelice	Kostomlátky
		Kostomlátky	Chvalovice
		Hořátev	Písková Lhota
		Zvěříněk	Velké Zboží
		Písty	Přední Lhota
		Sadská	Kostelní Lhota
		Kovanice	
	Mělník	Dřínov	
1960	Mělník	Olešno	Truskavna
		Vojtěchov	Březinka
		Želízy	Dolní Zimoř
		Strážnice	Mělník
		Kokořín	
1961	Kutná Hora	Malín	Červené Janovice
		Jakub	Štipoklasy
		Nové Dvory	Předbořice
		Církvice	Černíny
		Křesetice	zámek Kačina
		Krupá	Opatovice
		Bykáň	Neškaredice
	Louny	Dobroměřice	Chožov
		Raná	Chraberce
		Mnichovský Týnec	Kystra
		Nečichy	Slavětín
		Březno	Veltěže
		Malnice	Černčice
		Zbrašín	Vršovice
1962	Pelhřimov	Vojslavice	Ježov
		Hroznětice	Píšť
		Lhotice	Hořice
	Klatovy	Rejštejn	Palvinov
		Vatětice	Tuškov

Čtyřicet let Národopisného muzea Slánska v Třebízi

PhDr. Vanda Jířiková, CSc.

Třebíz 39, 273 75 TŘEBÍZ

vanda.jirikovska@centrum.cz

18. května roku 1975 bylo slavnostně otevřeno ve středočeské vsi Třebíz neda-leko Slaného Národopisné muzeum. Jeho základem jsou tradiční vesnické stavby obklopující náves. V souvislosti s nedávným jubileem se můžeme vrátit k historii jeho vzniku a zamyslet se nad vývojem zájmu o lidové stavby v regionu Slánska.

Podobně jako jinde sehrála zde významnou roli Národopisná výstava českoslo-vanská uskutečněná v Praze v roce 1895 a přípravy k ní. Nadšení sběratelé shroma-žďovali doklady lidové kultury, které pak byly vystaveny na okresní národopisné výstavě ve Slaném v roce 1894 a na samotné výstavě v Praze. Slánsko reprezentoval Slánský pavilon, postavený podle návrhu Jana Vejrycha v idealizované podobě selského statku. Mnohé dochované exponáty z výstavy jsou dodnes hodnotnou součástí sbírek Vlastivědného muzea ve Slaném. Rozvíjela se také činnost doku-mentační zaměřená na lidovou architekturu. Ve Slaném zanechali cenné doklady o lidových stavbách z okolí fotograf František Duras a vynikající kreslíř Ferdinand Velc, o jejichž činnosti již bylo mnoho napsáno.¹ V letech 1893–1894 procházeli vesnicemi, fotografovali a kreslili. F. Velc publikoval v časopise *Český lid* článek o dřevěných zvonících², jeho kresby, zvláště kresby stavebních detailů, podobně jako Durasovy fotografie vesnických sídel, návsí, jednotlivých staveb hrázděných, roubených, zděných jsou nenahraditelným pramenem pro studium stavební tradice regionu.

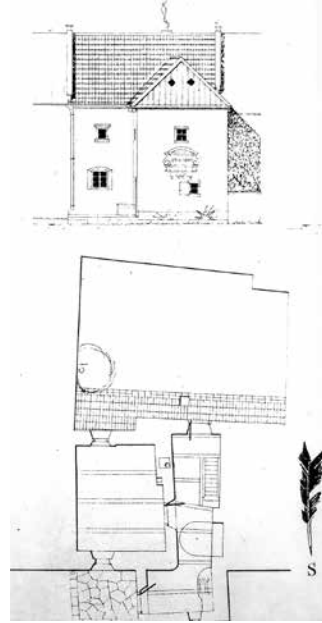
Ve slánském muzeu je uchována též rozsáhlá sbírka fotografií z doby o mnoho pozdější. Fotograf Václav Krupička vytvořil v letech 1930–1960 rozsáhlý soubor snímků města Slaného a řady vesnic v okolí, mezi nimi také Třebíze. Zachycují

1 HULÍNSKÝ, J.: *Pamatce Františka Durase*. Slánský obzor XXXIX, 1931, s. 24–32; SPÍVALOVÁ, D.: *Osobnost a dílo Ferdinanda Velce (jeho význam pro českou etnografii a folkloristiku)*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Praha 1986; JÍŘIKOVSKÁ, V.: *František Duras – významná osobnost národopisného ruchu na Slánsku, autor jedinečného souboru dokumentárních fotografií*. Národopisný věstník československý V, 1988, s. 51–56; JANATA, M.: *Významný rodák z Vinařic*. Kladenské noviny 43, 1993, č. 30, s. 5; DOBNER, L.: *Ferdinand Velc – malíř, spisovatel a národopisný sběratel*. Slánské listy 2, 1994, s. 13, s. 37; VEVERKOVÁ, I.: *František Duras*. Slánský obzor, č. 1–2, 1994; SCHEUFLEER, P.: *František Duras*. Antique 5, 1998, č. 5, s. 28; DOBNER, L.: *Ferdinand Velc, rodák z Vinařic*. Slánské listy 7, 1999, č. 12, s. 13; PŘIBYL, V.: *Fotografie Františka Durase*, dostupné na: http://pamatky.slany.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=14 (přistoupeno 4. 7. 2016).

2 VELC, F.: *Dřevěné zvonice na Slánsku*. Český lid 14, 1905, s. 279–283, 319–322.

Třebíz, Cífkův statek č. p. 1. 2009, foto T. Jiříkovský.

Třebíz, rodný domek Václava Beneše Třebízského. Z pozůstalosti Jana Nedvěda. Státní okresní archiv Kladno, fond. J. Nedvěda.

jednotlivé vesnické stavby i části sídel. Ve Slaném byly Krupičkovy fotografie vystaveny v roce 2010.

Podobně jako v řadě dalších muzeí i ve Slaném dokládají lidové stavitelství také modely lidových staveb, především dřevěných zvoníc.³

Snahy nejen dokumentovat, ale také chránit a pro budoucnost zachovat cenné objekty lidového stavitelství se ubíraly v zásadě dvěma cestami, dvěma metodami:

1. metodou památkářské ochrany jednotlivých staveb nebo vybraných sídelních celků na původním místě;
2. vytvářením muzeí v přírodě, do nichž jsou vybrané stavby, v terénu ohrožené, přenášeny.

Osudy Národopisného muzea Slánska ve Třebízi se od samotného začátku odvíjely na základě první jmenované metody, tedy ochrany staveb na původním místě. Jednalo se o záchranu a využití statku č. p. 1, tzv. Cífkova v Třebízi a dalších staveb na návsi, později pak doplnění stavbami přenesenými z okolí. Popisovat složitá

3 TEMPÍR, Z. – BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L.: *Katalog modelů lidových staveb uložených v muzeích v České republice*. Národopisný věstník 11 (53), Praha 1994, s. 13–152; též: *Modely lidových staveb ze sbírek muzeí České republiky*. Český lid, 1996, č. 1, s. 13–20.

Drnov, hospodářské stavení usedlosti č. p. 5 s pavlačí. 2003, foto V. Jiříkovská.

jednání předcházející samotnému budování muzea zde není na místě, ale je třeba zmínit se alespoň několika slovy o lidech, kteří se zasloužili o zrod a rozvoj muzea.

Ladislav Štěpánek se ve funkci konzervátora středočeského krajského střediska památkové péče podílel na budování muzea v Přerově nad Labem, také Muzea lidových staveb v Kouřimi. Prováděl dokumentaci lidových staveb pro Ústav etnografie a folkloristiky ČSAV, z materiálů shromážděných na Slánsku a Lounsku publikoval studii o patrovém domě⁴. V Třebízi dokumentoval Cífkův statek na návsi a inicioval jednání o jeho záchraně a využití. Díky úsilí ředitelky muzea ve Slaném Boženy Frankové a především zájmu a autoritě pracovnice středočeského střediska památkové péče PhDr. Zory Dvořákové se podařilo vyřešit organizační a finanční problémy. Ladislav Štěpánek na besedě s občany Třebíze vzbudil jejich zájem a získal je pro spolupráci. Člen rady MNV Josef Jiříkovský dostal za úkol podílet se za obec na budování muzea. V roce 1970 začala pracovat stavební četa zřízená MNV pod vedením stavitele Jana Nedvěda ze Zlonic.

Jan Nedvěd měl zkušenosti s opravami mnoha památkových objektů, znal lépe než kdokoli jiný také lidové stavby na Slánsku. Význam jeho osobnosti byl výjimečný. Narodil se v roce 1893, tedy ještě před konáním Národopisné výstavy československé. Vyučil se řemeslu, získal kvalifikaci zednického mistra. Neměl školské vzdělání, ale nevšední nadání. Široké a mnohostranné znalosti získal vlastním

4 ŠTĚPÁNEK, L.: *Problematika selského patrového domu širší slánské oblasti*. Vědecké práce zemědělského muzea 24, 1984, s. 155–180.

Pozdeň, dekor stropu v sále bývalé hospody. 2002, foto V. Jiříkovská.

studiem. Před opravou jakéhokoli objektu pečlivě dokumentoval jeho stav a usiloval o zachování řečeno jeho slovy „*původní starobylosti*“. Jan Nedvěď se nedožil dokončení svého díla, zemřel krátce před slavnostním otevřením muzea. Část jeho pozůstalosti byla využita při instalaci pamětní síně v muzeu ve Třebízi – kresby, plány (z lidových staveb např. zvonice ze Skur, boží muka ze Dřínova a Jemník), kresby jednotlivých budov ve Třebízi a návrhy jejich úprav. Vystaveny jsou též předměty z jeho sbírky: značené cihly a střešní tašky, fragmenty stavebních prvků, kachle, zámky, kování, staré okénko a jiné. Větší část pozůstalosti uložená v Okresním archivu v Kladně čeká na podrobné zpracování. Obsahuje písemnosti, plány, kresby, některé se též týkají lidových staveb (např. studánky sv. Blažeje, návesní kapličky z Tmáně, kaple sv. Floriána z Bělok, studánky Královky v Líském)⁵.

Základní koncepci muzea připravil Ladislav Štěpánek, který je též autorem první publikace o Národopisném muzeu Slánska.⁶ Odbornou úroveň všech postupů při budování muzea zajišťovalo průběžné svolávání tzv. vědecké rady. Jejimi členy byli významní odborníci: Josef Vařeka, Vratislav Šmelhaus, Zdeněk Tempír, Jana Krotilová, Jiří Škabrada, Lubomír Procházka, za památkovou péči Pavel Bureš a Vladimír Příbyl, postupně byli zvaní další, např. František Ledvinka, zakladatel a ředitel Muzea vesnických staveb Českého středohoří, též zástupci Středočeského muzea

5 Státní okresní archiv Kladno, Osobní fond Jana Nedvěďa.

6 ŠTĚPÁNEK, L.: *Národopisné muzeum Třebíz*. Třebíz 1975.

v Roztokách u Prahy. Účastnili se jednání vědecké rady a většina z nich se též zabývala dokumentací lidových staveb v regionu.

Josef Vařeka patřil k předním znalcům lidové architektury, věnoval se výzkumu, dokumentaci a vědeckému zpracování vývoje lidového stavitelství též na Slánsku. Díky pochopení a aktivitě tehdejšího třebízského národního výboru se dařilo vydávat pro muzeum odborné publikace. Ve studii o lidovém stavitelství na Slánsku⁷ se J. Vařeka zabýval vývojem kamenného domu, doloženého již od 17. století v oblasti Slánska a sousedního Lounska. Charakteristické jsou patrové obytné domy nejen velkých zemědělských usedlostí, ale i patrové skromné chalupy. Zděná je většina hospodářských staveb, ve chlévech se dochovaly klenuté stropy. Výjimečně se vyskytují stavby roubené, vzácně se dochovala technika hrázdění, zvaná pro charakteristickou zdejší formu *slánská lepenice*. Vařeka se věnoval nejen jednotlivým stavbám, ale také urbanistickému vývoji sídel. Pro dopisovatele Národopisné společnosti připravil v roce 1975 *Dotazník o vesnici č. 19*, který se stal jedním z důležitých podkladů pro zpracování studie o středočeské návsi⁸, na jejíž části nazvané *Život na návsi* se podílela Vanda Jiřikovská.

Jiří Škabrada se ve slánském regionu věnoval stavebněhistorickému průzkumu mnoha vesnických staveb. Díky jemu je podrobně po stavebněhistorické stránce zdokumentováno jádro vsi Třebíz, také významná usedlost č. p. 10 v sousedních Kvilicích, o její starobylosti svědčí stavební prvky pocházející z 16. století. Na kamenný portál uvnitř domu upozornil stavitel Nedvěd. Jiří Škabrada s Petrem Dostálem a Petrou Cibulovou pracovali v ateliéru lidové architektury SÚRPMO na inventárním průzkumu pro Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, který probíhal v letech 1982 a 1983. Dokumentace v okrese Kladno ukázala, podobně jako studie Josefa Vařky, rozmanitost lidových staveb dochovaných v regionu. Badatelé objevili překvapivé množství dokladů mimořádného stáří zděných objektů, umožňujících datování vzniku mnohdy až do 16. století. Výsledky průzkumu byly v roce 1986 prezentovány v třebízském muzeu na výstavě *Lidová architektura na okrese Kladno*, k níž byl vydán podrobný katalog.⁹ Mimo vynikajícího souboru fotografií se na výstavě uplatnily hmotné exponáty: ukázky stavebního materiálu a stavebních prvků – části kamenného ostění, část lepenicové stěny, dřevěná boží muka ze Dřínova, sloupek dřevěné pavlače, model statku z Řisut, modely dřevěných zvoníček aj. Některé poznatky získané při průzkumu na Slánsku a Kladensku zpracoval J. Škabrada s P. Dostálem ve studii o dochovaných gotických stavebních prvcích a částečně byly využity též ve Škabradově knize *Lidové stavby. Architektura českého venkova*.¹⁰

7 VAŘEKA, J.: *Lidové stavitelství Slánska*. Třebíz 1976.

8 VAŘEKA, J. – JIŘIKOVSKÁ, V.: *Středočeská návěs*. Třebíz 1979.

9 ŠKABRADA, J.: *Lidová architektura v okrese Kladno. Katalog výstavy v Národopisném muzeu Slánska v Třebízi*. Třebíz 1986.

10 ŠKABRADA, J. – DOSTÁL, P.: *Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na okrese Kladno*. Praha 1984; ŠKABRADA, J.: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha 1999.

K muzejní práci patří nejen dokumentace staveb, ale též shromažďování dokladů o způsobu stavby. Před řadou let uskutečnilo muzeum v Třebízi výstavu nazvanou *Kdo staví dům*. Během příprav se podařilo obohatit sbírky muzea o mnoho cenných exponátů reprezentujících stavební řemesla. Z tesařské dílny v Pozdní např. *kolovrátek*, tesařské sekery, vrtáky na dřevěné studny, dále různé kamenické a zednické nářadí, dokumentaci cihelny a ukázky cihlářských výrobků z Pozdně a Kutrovic, ukázky starých oken, dveří, mříží, kování a další. Na modelu části krovu vytvořil místní pokrývač ukázky různých způsobů kladení tašek, šindele, břidlice, pošívání střechy došky.

Jiří Trejbal, profesor jičínského gymnázia, se řadu let soustavně věnoval dokumentaci sušáren ovoce v Čechách i na Slovensku. Byl požádán o průzkum a dokumentaci sušáren v okolí Třebíze. Výsledky byly publikovány ve studii s poněkud matoucím názvem *Třebízské sušárny* (výstižnější název by zněl *Sušárny v okolí Třebíze*).¹¹ Trejbalova dokumentace byla využita při rekonstrukci sušárny ze Srčce, umístěné v zahradě usedlosti č. p. 11 ve Třebízi.

O vesnické stavby se zajímal také znalec historie Kralupska, Velvarska, ale i části slánské oblasti Otakar Špecinger. Je autorem pravděpodobně nepublikovaného textu o lidovém stavitelství na Velvarsku. Podílel se též na přípravě výstavy uspořádané v roce 1989 ve Velvarech.

Z novějších prací vydávaných společností Přemyslovské střední Čechy je třeba uvést např. knížku *Zvonice a zvony na Slánsku* s texty Vladimíra Příbyla a fotografiemi Petra Janžury, které byly vystaveny ve Třebízi v roce 2009.¹² Díky témuž vydavatelství vyšla studie Lubomíra Procházky o kamenných špýcharech s fotografiemi Pavla Vychodila.¹³ L. Procházka připravil v průběhu let pro Národopisné muzeum ve Třebízi také několik tematických výstav zaměřených na hospodářské stavby. Technickými stavbami se zabývají dva díly knihy o vodních mlýnech z pera kladenské archivářky Ireny Veverkové¹⁴ s fotografiemi Pavla Vychodila a Jiřího Karase.

Významnou akcí pro poznání vesnických staveb představoval program dokumentace vesnických sídel, koncipovaný a řízený Pavlem Burešem. Měla jsem možnost podílet se v letech 2000–2005 na dokumentaci regionu původního okresu Kladno. Shromážděné informace a fotodokumentace dokazují, že nejen ve Třebízi, zapsané do seznamu památkových vesnických rezervací, ale v mnoha dalších vesnicích bylo možno nacházet hodnotné a zajímavé stavby, z nichž je pouze nepatrný počet zapsán v seznamu chráněných památek. Z výsledků dokumentace byla připravena v roce 2007 výstava v Muzeu lidových staveb v Kouřimi,¹⁵ v roce 2009 pak ve Třebízi.

11 TREJBAL, J.: *Třebízské sušárny*. Třebíz 1979.

12 JANŽURA, P. – PŘIBYL, V.: *Zvonice a zvony na Slánsku*. Slaný 2009.

13 PROCHÁZKA, L.: *Slavná minulost kraje pískovce a opuky*. Slaný 2012.

14 VEVERKOVÁ, I.: *Co zůstalo z vodních mlýnů 1–2*. Slaný 2013–2014.

15 JIŘIKOVSKÁ, V.: *Památky vesnických sídel na Slánsku. Vesnická sídla středních Čech. Kladensko a Slánsko*. Kolín 2007.

Dosud se místy dochovaly dřevěné pavlače či zděné perony se vstupy do patra obytných i hospodářských staveb,¹⁶ do dvorů usedlostí se někde stále vjíždí klenutými branami rozmanitých forem.¹⁷ Ve chlévech a stájích nacházíme poměrně často klenuté stropy se sloupy, připomínající náročnější stylové stavby. Interiéry významnějších domů, např. hospod, ukrývají výjimečně fragmenty staršího zdobení stěn a stropů. Zajímavý dekor, znaky a nápisy, se někde dochovaly na fasádách, ojediněle představují doklady vesnické secese. Ve Třebízi, Kutrovicích a několika dalších vesnicích hlavně v údolí Svatojiřského potoka se setkáváme se sklepy vyhloubenými v pískovcových skalách. Nebyly zatím podrobně zdokumentovány. Dokumentace vesnických sídel byla ukončena v roce 2006, dá se očekávat, že se během let mnohé změnilo. Některé objekty byly zničeny nebo znehodnoceny přestavbami, některé naopak opraveny s respektem a citem pro tradiční formu.

Národopisné muzeum Slánska ve Třebízi prezentuje charakteristickou formu sídla regionu s významnými objekty vesnického stavitelství. V roce 1995 bylo jádro vsi vyhlášeno vesnickou památkovou rezervací. Díky spolupráci s řadou odborníků se v průběhu let stalo též centrem širší dokumentační práce. Bohužel už po řadu let nemá Vlastivědné muzeum ve Slaném s pracovištěm ve Třebízi etnografa, který by pokračoval v odborném studiu lidové kultury a tedy i lidového stavitelství regionu. Další sledování vývoje by jistě přineslo zajímavé poznatky.

Literatura

- DOBNER, L.: *Ferdinand Velc – malíř, spisovatel a národopisný sběratel*. Slánské listy 2, 1994, s. 13, 37.
- DOBNER, L.: *Ferdinand Velc, rodák z Vinařic*. Slánské listy 7, 1999, s. 13.
- HULÍNSKÝ, J.: *Památce Františka Durase*. Slánský obzor XXXIX, 1931, s. 24–32.
- JANATA, M.: *Významný rodák z Vinařic*. Kladenské listy 1993, č. 30, s. 5.
- JANŽURA, P. – PŘIBYL, V.: *Zvonice a zvony na Slánsku*. Slaný 2009.
- JIŘIKOVSKÁ, V.: *František Duras – významná osobnost národopisného ruchu na Slánsku, autor jedinečného souboru fotografií*. Národopisný věstník československý V, 1988, s. 51–56.
- JIŘIKOVSKÁ, V.: *Vstupy a vjezdy do usedlostí (brány a branky)*. České památky 2/2002, s. 6–8.
- JIŘIKOVSKÁ, V.: *Dřevěné pavlače a perony, vstupy do patra vesnických staveb na Slánsku*. České památky 2/2003, s. 6–7.

16 JIŘIKOVSKÁ, V.: *Dřevěné pavlače a zděné perony, vstupy do patra vesnických staveb na Slánsku*. České památky 2/2003, s. 6–7.

17 JIŘIKOVSKÁ, V.: *Vstupy a vjezdy do usedlostí (brány a branky)*. České památky 2/2002, s. 6–8.

- JIŘIKOVSKÁ, V.: *Památky vesnických sídel na Slánsku. Vesnická sídla středních Čech. Kladensko a Slánsko*. Kolín 2007.
- PŘIBYL, V.: *Fotografie Františka Durase*, dostupné na: http://pamatky.slany.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=14 (přistoupeno 4. 7. 2016).
- PROCHÁZKA, L.: *Slavná minulost kraje pískovce a opuky*. Slaný 2012.
- SCHEUFLER, P.: *František Duras*. *Antique* 5, 1996, s. 28.
- SPÍVALOVÁ, D.: *Osobnost a dílo Ferdinanda Velce (jeho význam pro českou etnografii a folkloristiku)*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Praha 1986.
- ŠKABRADA, J.: *Lidová architektura v okrese Kladno. Katalog výstavy v Národopisném muzeu Slánska*. Třebíz 1986.
- ŠKABRADA, J.: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha 1999.
- ŠKABRADA, J. – DOSTÁL, P.: *Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na okrese Kladno*. Praha 1984.
- ŠTĚPÁNEK, L.: *Národopisné muzeum Třebíz*. Třebíz 1975.
- ŠTĚPÁNEK, L.: *Problematika selského patrového domu širší slánské oblasti*. *Vědecké práce zemědělského muzea* 24, 1984, s. 155–180.
- TEMPÍR, Z. – BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L.: *Katalog modelů lidových staveb uložených v muzeích v České republice*. *Národopisný věstník* XI (53), Praha 1994, s. 13–152.
- TEMPÍR, Z. – BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L.: *Modely lidových staveb ze sbírek muzeí České republiky*. *Český lid* 83, 1996, s. 13–20.
- TREJBAL, J.: *Třebízské sušárny*. Třebíz 1979.
- VAŘEKA, J.: *Lidové stavitelství Slánska*. Třebíz 1976.
- VAŘEKA, J. – JIŘIKOVSKÁ, V.: *Středočeská návěs*. Třebíz 1979.
- VELC, F.: *Dřevěné zvonice na Slánsku*. *Český lid* 14, 1905, s. 279–283, 314–322.
- VEVERKOVÁ, I.: *František Duras*. *Slánský obzor*, č. 1–2, 1994.
- VEVERKOVÁ, I.: *Mlýny Svatojiřského potoka*. *Slánský obzor*, č. 3, 1995.
- VEVERKOVÁ, I.: *Co zůstalo z vodních mlýnů 1–2*. Slaný 2013–2014.

Prameny

Státní okresní archiv Kladno, Osobní fond Jana Nedvěda.

Summary

Forty Years of the Ethnographic Museum of the Slaný Area in Třebíz

The Ethnographic Museum of the Slaný Area in Třebíz was opened to the public in 1975. The museum includes farmsteads and buildings around a village green, which have been preserved and repaired in their original place. In 1995, the village centre

was announced a village conservation area. In the course of museum's development, a lot of important experts cooperated with the museum, whose focus was on the research into and documentation of regional settlements and buildings. The resulting studies, books and short articles give information about typical mostly two-storeyed village buildings built of stones, building elements proving the age of the buildings, surviving documents of half-timbered structure, and about courtyard balconies, gates and other parts of rural buildings. The documentation of village settlements, which was organized by the National Heritage Institute, brought about many valuable documents as well. The results of this documentation were presented at several exhibitions. The Ethnographic Museum of the Slaný Area in Třebíz enjoys the visitors' interest, however, it does not collect new knowledge about folk culture; that means about village buildings. Monitoring of the development and current conditions of settlements could undoubtedly bring about interesting and valuable results.

Key words:

Slaný area – open-air museum – exhibitions – settlements – village green
– documentation

Digitální utopie – analogová realita. Digitalizace magnetického záznamu zvuku v paměťových institucích¹

Mgr. Michal Škopík

Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 STRÁŽNICE
michal.skopik@nulk.cz

Paměťové instituce a digitalizace – zdánlivě samozřejmé a často opakované sousloví, které si zpravidla spojujeme s velkými projekty, digitalizačními linkami a masivní produkcí záznamů veřejně dostupných na internetových portálech českých i zahraničních. Své místo v tomto novém paradigmatu však také mají zdánlivě (?) okrajové a opomíjené typy dokumentů, mezi které patří zvukové záznamy.

Zvukový záznam nás provází od konce 19. století a již na svém počátku byl vnímán jeho budoucí potenciál v oblasti privátní, komerční a samozřejmě také výzkumné.² Nejstarší zvukový archiv a přímo archetyp výzkumného archivu – vídeňský Phonogrammarchiv – byl založen již roku 1899. Na rozdíl od německého a rakouského prostředí však v českých zemích a později v Československu zvukové dokumenty nikdy nezískaly adekvátní institucionální a metodické zakotvení. Zvláštní místo mezi nimi zaujímají záznamy na magnetickém pásu, které od 40. let 20. století na více než padesát let zastávaly pozici téměř výhradního způsobu pořizování zvukových záznamů v amatérské i profesionálním segmentu trhu.³

V dnešní době ovšem představují pro paměťové instituce magnetofonové pásy problém, ba dokonce výzvu. S výjimkou malého množství typů kazetových magnetofonů nevalné kvality se již nevyrobějí a nejsou komerčně dostupné amatérské, poloprofesionální ani profesionální magnetofony. Rapidně ubývají zkušenosti odborníci či alespoň poučení uživatelé, kteří jsou vůbec schopni s magnetickými nosiči pracovat. Když si uvědomíme, že životnost samotných záznamů je na rozdíl od gramofonových desek výrazně kratší a omezená, problém se dále prohlubuje. Globální komunita audiovizuálních archivářů zabývajících se problematikou dlouhodobé

1 Tato studie byla připravena v rámci výzkumné aktivity *Aplikace postupů digitální restaurace zvuku při digitalizaci zvukových záznamů na magnetickém pásu* na základě rozhodnutí MK o poskytnutí institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace na základě zhodnocení jí dosažených výsledků ve smyslu ustanovení § 4 odst. 2, písm. a) zákona č. 130/2002 Sb.

2 Detaily historie zvukového záznamu jako takového přesahují záběr tohoto článku, srov. <http://www.aes.org/aeshc/docs/audio.history.timeline.html> (přistoupeno 21. 11. 2016).

3 Převažujícím typem nosiče určeného pro distribuci obsahu byla v tomto období gramofonová deska. Ovšem studiové záznamy pro výrobu gramodesek byly od padesátých let pořizovány převážně na magnetofonový pás.

ochrany a zachování audiovizuálního kulturního dědictví problém pojmenovala a popsala již před lety.⁴ Podle analýzy profesionálů kombinací všech těchto faktorů máme stěží deset let, abychom převedli původní záznamy do digitální domény. Po uplynutí této doby již budeme schopni reprodukovat pouze zlomek této cenné části našeho kulturního dědictví. Bohužel v českém prostředí jsou tato rizika ještě o něco větší.⁵

Kolekce zvukových záznamů v českých paměťových institucích nejsou ani zdaleka popsány či alespoň zmapovány. Profesionální držitelé takových archivů provozního rázu (fonoték), jakými jsou například Supraphon, Česká televize a Český rozhlas se samozřejmě o své cenné a dlouhá desetiletí pečlivě budované fondy umí postarat. Ovšem české kulturní dědictví zachované mimo profesionální sféru je na tom jinak. Mezi různorodé paměťové instituce, jakými jsou například muzea, galerie, knihovny, akademické a výzkumné ústavy, jsou rozptýleny desítky tisíc hodin zvukových záznamů pořizovaných od konce 50. let. A další tisíce hodin záznamů je možno získat v rámci akviziční činnosti – často zdarma nebo za symbolickou cenu. Musíme si uvědomit, že tito držitelé mají problém patřičně zpracovat a zachránit alespoň to nejcennější – hlavně již evidované a povinně udržované sbírkové či archivní fondy. Logickým řešením našich problémů by se měla stát digitalizace včetně pečlivě provedené digitální konverze původních nosičů a metadat. Ovšem naše situace je té ideální na dosti vzdálená.

V některých případech se již k digitalizaci zvukových záznamů přikročilo či se o ní vážně uvažuje. Digitální technologie a možnosti při zpracování, střihu, úpravě a restauraci zvukových signálů jsou relativně dostupné a jsou k dispozici naprosto demokraticky nejenom profesionálům. Je tak snadné opravit a napravit neduhy digitalizovaného záznamu – odstranit šum, další rušivé signály, upravit kmitočtový průběh – zpravidla přidat výšek a mírně basů a pak pro jistotu znovu odstranit šum atp. Ovšem co má takový dokument společného s původním záznamem, popř. s původním záměrem zvukaře či dokonce zvukového mistra? A je eticky správné využívat takto silné technologické nástroje právě při uchování záznamů, které by měly spíše respektovat charakter původních kulturních statků – pramenů pro historiky, kulturní antropology, sociology či dokonce biology a geology – byť je nedílnou součástí jejich uchování samotná digitalizace? Velice přesně a přitom sdělně popsal tato dilemata před lety zkušený rozhlasový profesionál ing. K. Špalek, který volal po konzervativním přístupu, účtě a pokoře k práci našich předchůdců.⁶ Živelný a nepoučený

4 Životnost záznamů na magnetickém nosiči je určována kombinací řady faktorů. Okamžitě po pořízení začíná neodvratná, byť zpočátku pomalá degradace. Záznamy starší čtyřiceti let je nezbytné okamžitě převést na jiné médium.

5 Srov. http://www.nfsa.gov.au/site_media/uploads/file/2015/10/29/Deadline_2025_Collections_at_risk.pdf (přistoupeno 21. 11. 2016).

6 Srov. ŠPALEK, K.: *Estetické aspekty restaurace zvukových záznamů*. In: Neničte archivy. Strážnice 2003, s. 54–56.

přístup zde může být vysloveně škodlivý. To však zdaleka neznamená, že prostředky digitální restaurace zvuku jsou v audiovizuální archivní praxi zakázány.

Zkusme si tedy vytvořit modelový příklad situace, se kterou se kurátor v paměťové instituci běžně setkává při správě stávajících kolekcí a také při akvizici nových položek.

První model představuje instituci, která po delší časové období systematicky sbírala a ukládala zvukové záznamy na magnetických pásech. V tomto modelu má tedy ve svých kolekcích jak média starší (tj. před rokem 1970), tak „modernější“ (70.–80. léta 20. století). Pokud vyloučíme (s velkou pravděpodobností), že naši předchůdci disponovali poloprofesionální či dokonce profesionální technologií⁷, byli odkázáni na běžně dostupnou produkci české provenience: tedy na magnetofony Tesla a z větší části na záznamový materiál českého původu. V ideálním případě by tedy měl takový archiv nebo jeho dodavatel disponovat reprodukcí zařízením schopným korektního přehrávání 2 až 3 generací zvukového záznamu v odlišné kombinaci zvukových norem, rychlostí záznamu a konfigurace stop. Typickými představiteli původních zařízení by byly magnetofony Tesla Sonet Duo, Tesla B4 a kompatibilní a Tesla 73/B115/B116.⁸

V modelovém případě číslo dvě bychom mluvili o instituci, která v určitém rozsahu eviduje poloprofesionální či profesionální (rozhlasové) záznamy. Pokud vůbec kdy disponovala adekvátním reprodukcí zařízením, pak by se mohlo jednat například o poloprofesionální magnetofony jako Uher Report, Revox A-77 a profesionální značky Jansen, Mechlabor či Studer.⁹

Třetí a zřejmě nejrozšířenější typ bude představovat instituce s náhodnými – časově i metodicky omezenými – kolekcemi z různých období pořizovaných odlišnými technologickými postupy. V těchto případech zpravidla nebudou zachovány žádné informace o použité technologii, způsobu záznamu a často ani kvalitní popisná metadata. V takových případech nelze počítat s předáváním zkušeností a dochováním funkčních či alespoň zčásti funkčních reprodukcí zařízením.

Kurátor je ve výše uvedených případech konfrontován s naprosto základním požadavkem: reprodukovat záznamy na funkčním zařízení, které umožní základní ověření stavu a obsahu záznamu. Použitá technologie nesmí ohrozit stav média či dokonce vést k jeho nevratnému poškození, ale není nezbytné, aby se jednalo o nákladný a jakostní magnetofon určený pro digitální konverzi. V ideálním případě je přístroj schopen posloužit při provizorní digitalizaci a zajistit okamžité potřeby

7 Z vlastní zkušenosti vím pouze o jediné odborné instituci, která ve své praxi systematicky využívala profesionální reportážní magnetofon Nagra a pro archivaci a přepisy poloprofesionální Revox A-77.

8 Modelovým příkladem je fonotéka Národního ústavu lidové kultury, která však z historických důvodů zahrnuje také rozsáhlou kolekci profesionálních médií a jejich digitálních přepisů.

9 Ucelenými kolekcemi profesionálních záznamů z 50. let 20. století disponuje například Národní archiv, který při zpracování záznamů úzce spolupracuje s Českým rozhlasem (např. záznamy procesu s M. Horákovou).

přístupu a zpracování. Cílem kurátora je primárně selekce záznamů určených pro další zpracování (jak archivaci, tak vlastní digitální konverzi), pro skartaci, popř. pro další výběr v budoucnosti. Na základě provedených testů zahrnujících repasi a zprovoznění historických magnetofonů (včetně jejich měření a srovnání s poloprofesionálními systémy) lze učinit poměrně jednoznačné závěry týkající se vlastností těchto zařízení. K dnešnímu datu je možné (zatím) zajistit dostatek náhradních dilů a kapacit pro zajištění provozu nejběžnějších typů komerčních magnetofonů Tesla (Sonet Duo, Tesla B4/B444, Tesla B73 a novější). Vlastníkům hodnotných kolekcí magnetofonových záznamů lze tedy doporučit zajistit si co nejdříve vhodné reprodukční přístroje pro základní obsluhu fondů. Elektroakustické vlastnosti těchto přístrojů až na výjimky (Tesla B115 a novější po přeměření) nejsou vhodné pro jakostní digitální konverzi. Aplikace restauračních prostředků na tomto stavu nemůže nic vylepšit, protože toleranční pole odchylek od předpokládaného kmitočtového průběhu je příliš velké a neexistuje jednoznačný výchozí bod pro nastavení korekcí.

Zajištěním reprodukčního zařízení pro správu kolekce však naše práce teprve začíná. Náš úkol si vyžaduje další důležitý krok: získání znalostí, praktických dovedností a zkušeností nutných pro manipulaci s historickými médii a reprodukčními zařízeními. V případě instituce, která pracovala s magnetickým záznamem zvuku systematicky a dlouhodobě, existuje šance na přímé předávání zkušeností a znalostí. Ve většině případů jsme však odkázáni na literaturu, návody a video návody z internetu a vlastní experimenty. Přes všechny nevýhody a rizika spojená s tímto postupem se lze obávat, že neexistuje jiná cesta. V České republice v současné době neexistuje možnost certifikovaného školení pro operátory přepisu a možnost komerčních služeb je velmi omezená.

Poněkud odlišná situace panuje u záznamů poloprofesionálních a profesionálních. Profesionální záznamy byly až na nečetné výjimky v českém prostředí pořizovány od konce 50. let 20. století do současnosti dle totožné normy pro záznam a existuje pouze několik základních kombinací rozložení stop a rychlostí. Protože byla profesionální technologie dostupná opět pouze profesionálům v kontrolovaném prostředí, počet hromadně využívaných typů záznamových materiálů nebyl velký a výsledky přepisů jsou předvídatelné s velkou mírou pravděpodobnosti.¹⁰ Český rozhlas již v roce 2015 z větší části dokončil hromadnou digitální konverzi svých záznamů a může nabídnout kapacity pro vysoce jakostní přepis profesionálních i poloprofesionálních záznamů. Protože je elektroakustický řetězec na profesionálním přepisovém pracovišti kalibrován a prochází pravidelným měřením a údržbou, není při vlastní konverzi vhodné aplikovat žádné další postupy digitální restaurace.¹¹

10 Nejpravděpodobnějším případem je vlastnictví páسů z bývalého Čs. rozhlasu, jehož záznamy jsou až na výjimky přibližně od roku 1960 vždy plně kompatibilní s doposud užívanou technikou (tj. rychlostí 19 a 38 cm/s, celostopý a 2stopý záznam).

11 Při nastavování magnetofonů určených pro přepis archivních záznamů bývalo zvykem zvýšit zisk

O výjimkách z tohoto doporučení bude pojednáno dále. Proto lze vlastníkům takových záznamů doporučit, aby se orientovali na služby externích dodavatelů či přímo Českého rozhlasu. Pokud v jejich instituci neexistuje tradice, zkušenosti, technologie a nevlastní dostatečný počet profesionálních záznamů, nemá smysl budovat specializované pracoviště pro tento účel. Mimo okruh profesionálů provozuje nebo se připravuje provozovat profesionální přepisovou technologii pouze nepočtený okruh paměťových institucí, který může poskytnout patřičné konzultační služby a v omezeném rozsahu také služby přepisu.¹²

Třetí modelový případ představuje situaci, kdy jsou rizika spojená s prací kurátora největší a totéž platí o hrozbě ztráty kulturního obsahu. V těchto případech také zpravidla nemá operátor možnost získat dostatek zkušeností a znalostí pro svůj nelehký úkol. Typickým případem může být například náhodná sbírka záznamů z jednání, podkladů pro stenografa, monitoring médií, záznamy rozhlasu po drátě a další nesourodé kolekce. Variantou tohoto modelu je náhodná a neplánovaná akvizice vzešlá zpravidla z daru nebo převodu. Když pomíneme komplikace spojené s daným právním rámcem¹³, jsou velké nároky kladeny na proces selekce, ve kterém kurátor na základě svých zkušeností posuzuje výpovědní hodnotu informačního obsahu. U nezpracovaných záznamů, které neprošly selekcí, je podíl materiálu určeného ke skartaci značný. Faktorem, jenž je nutno brát v úvahu, jsou také finanční, časové a technologické limity, se kterými jsou v praxi konfrontováni.

Zaměříme-li se podrobněji na technické aspekty selekčního procesu, souvisejí s výběrem vhodné technologie reprodukce, přepisu a konverze. Nevhodný výběr reprodukčního zařízení může vést k nesprávnému hodnocení kvality, čitelnosti a využitelnosti záznamu či dokonce znemožnit jeho identifikaci. V krajním případě může dojít dokonce k fyzickému poškození či znehodnocení média, jehož hodnota ještě nebyla posouzena. Pokud má operátor přepisu či kurátor k dispozici funkční a ověřený reprodukční magnetofon, musí být schopen vyhodnotit či alespoň odhadnout, zdali je neznámé a často nedokumentované médium mechanicky kompatibilní s magnetofonem.

Typickým omylem začátečníka je podcenění opomíjené mechanické kompatibility některých typů magnetofonových páسů a magnetofonů. Zkušený uživatel již při zakládání pásu do páskové dráhy magnetofonu hmatem cítí, zdali se jedná o starší nebo profesionální pás větší tloušťky (pás typu standard nebo long play) a mnohem tenčí a zranitelnější pás typu DP/TP (double a triple play). Profesionální

na vyšších kmitočtech o ca 1,5 decibelů, aby byl kompenzován demagnetizační efekt. Ovšem v dnešní době je vhodnější tento zásah provést až v digitální doméně a pouze dle potřeby, nikoliv univerzálně.

12 Národní ústav lidové kultury, Národní technické muzeum, Technické muzeum v Brně a České muzeum hudby.

13 Odlišný způsob evidence u knihovních, sbírkových, archivních fondů a sbírek a případná povinnost evidovat a zpracovat akviziční objekty.

magnetofony jsou konstruovány a mechanicky kompatibilní s tlustšími a mechanicky odolnějšími pásy typu SP a LP, tedy s ohledem na delší životnost a větší zatížení. Naopak všechny moderní magnetofony Tesla vyrobené přibližně od roku 1975 jsou určeny téměř výhradně pro tenké pásy tloušťky DP a TP. Protože zpočátku byly v Československu dostupné pouze pásy profesionální, až do poloviny 60. let byly téměř všechny magnetofony mechanicky i elektricky kompatibilní s pásy typu LP a SP. Jaká hrozí rizika? Založení zranitelného a tenkého pásu typu DP na velký profesionální magnetofon vede téměř zákonitě k jeho poškození či zničení. Naopak poměrně moderní Tesla B73 bude mít problém kvalitně přehrát a převinout pás Supraphon určený pro Sonet Duo. Protože uživatelé Sonetů často využívali rychlost záznamu 4,76 cm/s, takové záznamy B73 vůbec nepřehraje. Pokud místo ní použijeme reportážní magnetofon, v některých případech nebude vůbec schopen přehrát pásek.

Kromě základní a limitující mechanické slučitelnosti pásku a reprodukčního magnetofonu musíme vzít do úvahy další tři základní parametry magnetického záznamu na pásku. První z nich jsou dostupné rychlosti pásku, které se u jednotlivých generací magnetofonů postupně proměňovaly.¹⁴ Dalším důležitým faktorem je způsob, jakým magnetofon využívá plochu pásku – tedy tzv. rozložení stop na pásku. Profesionální magnetofony v rozhlasové praxi dlouhá desetiletí využívaly k záznamu celou šíři pásku, jednalo se o celostopý monofonní záznam. Komerční zařízení od 50. až do konce 60. let nahrávaly ve dvou stopách (2stopý monofonní záznam) a od druhé poloviny 60. let ve čtyřech (4stopý monofonní a stereofonní záznam). Třetím faktorem ovlivňujícím již od počátku slučitelnost záznamů je způsob korekce při záznamu a reprodukci, který je definován normou.¹⁵ Korekční normy jsou dobře dokumentované a je možno je upravovat prostředky digitální restaurace zvuku v digitální doméně, rychlost a rozložení stop v digitální doméně v dostatečně kvalitě korigovat nelze.¹⁶

K základní výbavě kurátora sbírky magnetofonových pásků by tedy měly patřit minimálně 2 plně funkční a mechanicky spolehlivé magnetofony schopné v přiměřené kvalitě reprodukovat a posuzovat obsah nejrozšířenějších typů záznamů v České republice. První z nich je 4stopý magnetofon vybavený rychlostmi 2/4/9 schopný reprodukovat pásy tloušťky LP/DP a s omezením také SP a TP (například

14 U Sonetů 4 a 9 cm/s, u Tesly B4 a jejich následovníků 2/4/9 cm/s a u moderních řad 9/19 cm.

15 Problematika norem při magnetickém záznamu se svým rozsahem vymyká článku, pro úvod do problematiky srov. HOFHANS, A.: *Magnetofony, jejich údržba a opravy*. Praha 1966 a HOFHANS, A.: *Magnetofony, jejich údržba a měření*. Praha 1982.

16 Existují teoretické koncepty pro exaktní řešení některých typů odchylek a kolísání rychlosti digitálních restaurováním, zatím jsou však ve stadiu laboratorních testů (např. Phonogrammarchiv ve Vídni). Oproti tomu dodatečná úprava korekcí magnetického záznamu v digitální doméně je poměrně snadno řešitelná. U obdobných korekcí mechanického záznamu zvuku již existují komplexní dodavatelská řešení v analogové i digitální doméně.

Tesla B4 a další ze stejné řady). Takový magnetofon zajistí reprodukci všech běžných typů záznamů do roku 1970 (včetně nejstarších záznamů s omezenou kvalitou). Druhým je modernější 4stopý stereofonní magnetofon vybavený rychlostmi 9 a 19 nastavený na pásy typu DP a TP (například Tesla B73, B113, B115, B116). Takový magnetofon zajistí kvalitní reprodukci většiny běžných záznamů pořízených po roce 1970. Pokud bude v dobrém technickém stavu, není vyloučeno jeho využití pro jakostní archivační přepisy. Se sníženou kvalitou je schopen reprodukovat starší záznamy pořízené rychlostí 9 cm/s. Toto základní vybavení zajistí všechny běžné potřeby při správě fondů bez dalšího praktického a teoretického školení. S ohledem na zranitelnost magnetického páskového média a na jeho stárnutí se doporučuje kurátorům postupovat při zpracování a selekci záznamů s maximální šetrností a omezit manipulaci s pásem na nezbytné minimum.

Technické aspekty reprodukce magnetického záznamu zvuku samozřejmě nelze oddělit od znalostí a praktických zkušeností, které jsou alfou a omegou našich snah. Bohužel také patří k nejméně dostupným prostředkům. V roce 2015 je doposud možno získat z „druhé ruky“ jakostní poloprofesionální i studiový magnetofon, získat nový záznamový materiál, zčásti náhradní díly a další prostředky (měřicí pásy). Kde však získat praktické zkušenosti a omezit rizika spojené s údělem autodidakta? Kromě Českého rozhlasu a několika specializovaných pracovišť (Národní technické muzeum v Praze, Technické muzeum v Brně, Národní ústav lidové kultury ve Strážnici) je to možné pouze v zahraničí.¹⁷ Zahraniční certifikované školení v profesionálním audiovizuálním archivu je nákladné a téměř nedostupné. Vhodným řešením by tedy bylo získat prostředky alespoň na certifikaci několika školitelů v těch paměťových institucích, které doposud intenzivně pracují se zvukovými záznamy na magnetických pásech.

Jak by tedy mělo vypadat ideální pracoviště pro digitalizaci zvukových záznamů v maximální kvalitě a jaké metodické přístupy by mělo volit? Mělo by vycházet z osvědčených a dlouhou praxí ověřených postupů, které respektují jak celoživotní zkušenosti osvědčených zvukových mistrů z českého prostředí, tak metodické a etické podněty mezinárodních profesních organizací. International Association of Sound and Audiovisual Archives (dále IASA) sdružující prominentní specialisty z celého světa vytvořila návrh metodik a doporučení, které v obecné poloze pokrývají všechny zásadní otázky týkající se audiovizuální archivace. Začít bychom tedy měli překladem, adaptací a přijetím těchto klíčových podnětů. Je nutno zdůraznit, že není řeč o doslovném a otrockém přebírání, ale tvůrčí adaptaci, která vychází z české historie a zkušenosti a jež má šanci obohatit a doplnit sdílené dílo komunity audiovizuálních archivářů. Vzorové české digitalizační pracoviště by se mělo stát krystalizačním jádrem nové české komunity a plnit několik zásadních úloh:

17 Bohužel podle údajů na webu Český fonoklub v posledních několika letech prakticky přerušil svou činnost a komunita již není funkční. Srv. <http://fonoklub.wz.cz/> (přistoupeno 21. 11. 2016).

- a) být metodickým a školicím centrem pro české paměťové instituce,
- b) provozovat specializované pracoviště, které je schopno provádět manuálně v režimu on-demand náročné přepisy poškozených, atypických a zřídka dostupných historických nosičů zvuku a podílet se v této oblasti na úkolech výzkumu,
- c) souběžně s tímto úkolem být garantem a vzorovým pracovištěm pro hromadnou, systematickou a produkční digitalizaci rozsáhlých fondů a sbírek provozovanou v uceleném produkčním systému zahrnujícím všechny úkoly od vlastní digitální konverze až po správu metadat,
- d) provozovat vzorový digitální archiv, který by na smluvním základě poskytoval a sdílel služby dlouhodobého uložení digitálních archivů dalším paměťovým institucím.

Základy pro tento úkol mohou být postaveny i bez pevného institucionálního zakotvení sdíleným úsilím specializovaných pracovišť současných paměťových institucí, avšak nejefektivnějším řešením našich problémů by mělo být zřízení specializované instituce celostátní působnosti, která by se měla stát oborovým koordinátorem v rámci celé České republiky. V současné době alespoň část těchto funkcí naplňuje s úspěchem Virtuální národní fonotéka.¹⁸

Přestože naše analogová realita nevypadá nadějně a je značně vzdálena digitální utopii všudypřítomné evropské digitální knihovny, není třeba propadat beznaději. Česká republika se proti všemu očekávání stala velmocí současné malé renesance černé gramofonové desky. Největší výrobce gramofonových desek na světě a jeden z největších výrobců kvalitních gramofonů prosperuje v našem malém státě. Naprosto přehlížený magnetický záznam zvuku si doposud udržel malou, nepočetnou, ale věrnou skupinu příznivců. Nad veškerá očekávání prosperují služby spojené se servisem, repasováním a ožívováním historické audiotechniky – k mému překvapení podle statistik patří k nejžádanějším kompletní a plně funkční repase lampových magnetofonů Sonet Duo, které pomalu získávají kultovní a sběratelský statut. Nejlepší léta svého profesního života před sebou má také poslední početná generace profesionálů, jež vyrůstala s klasickou analogovou technikou. Velmi slibná a úspěšná je činnost Virtuální národní fonotéky, která má ambice stát se krystalizačním jádrem budoucí celostátní instituce pečující o zvukové dědictví na území České republiky. Pravděpodobně jsme v plnění svého úkolu – záchraně a selektivní digitalizaci zranitelných zvukových záznamů na magnetických médiích – proti svým sousedům ve značném zpoždění. Věřím však, že české prostředí díky své kreativitě a smyslu pro tradici má svůj pomyslný analogový deadline nikoliv v roce 2025, ale nejméně o deset let dále. Je pouze na nás, abychom tento nastavený čas v zápase o přežití kulturních hodnot dobře využili a nepromarnili.

¹⁸ K její rozsáhlé činnosti a publikacím srov. <https://www.narodnifonoteka.cz/> (přistoupeno 21. 11. 2016).

Literatura a elektronické zdroje

- An Audio Timeline. Audio Engineering Society.* Dostupné na <http://www.aes.org/aeshc/docs/audio.history.timeline.html> (přistoupeno 21. 11. 2016).
- BRADLEY, K. (ed.): *Guidelines on the Production and Preservation of Digital Audio Objects.* Dostupné na <http://www.iasa-web.org/audio-preservation-tc04> (přistoupeno 21. 11. 2016).
- BURDA, J. – SVOBODA, J.: *Elektroakustika do kapsy.* Praha 1981.
- Český fonoklub. Dostupné na <http://fonoklub.wz.cz/> (přistoupeno 21. 11. 2016).
- Deadline 2025. Collections in Risk.* Dostupné na http://www.nfsa.gov.au/site_media/uploads/file/2015/10/29/Deadline_2025_Collections_at_risk.pdf (přistoupeno 21. 11. 2016).
- ELSCHEK, O.: *Etnomuzikológia a elektroakustika.* Slovenský národopis 9, 1961, č. 2, s. 295–309.
- HOFHANS, A.: *Magnetofony, jejich údržba a opravy.* Praha 1966.
- HOFHANS, A.: *Magnetofony, jejich údržba a měření.* Praha 1982.
- MERHAUT, J.: *Příručka elektroakustiky.* Praha 1964.
- HESS, R.: “*The Jack Mullin/Bill Palmer Tape Restoration Project*”. *Journal Audio Eng. Soc.* 49, 2001, č. 7–8, s. 671–674. Dostupné na http://www.aes.org/journal/suppmat/hess_2001_7.pdf (přistoupeno 21. 11. 2016).
- KADLEC, V. – TJUNIKOV, D. – ŽOFÁK, D.: *Magnetofon, jeho provoz a využití.* Praha 1980.
- LECHLEITNER, F.: „*Vertrauen ist gut, Kontrolle ist besser! 100 Jahre Technik um Phonogrammarchiv.*“ Dostupné na <http://www.phonogrammarchiv.at/wwwnew/literatur/lechleitner.pdf> (přistoupeno 21. 11. 2016).
- SCHÜLLER, D. (ed.): *The safeguarding of the Audio Heritage: Ethics, Principles and Preservation Strategy.* Dostupné na <http://www.iasa-web.org/tc03/ethics-principles-preservation-strategy> (přistoupeno 11. 8. 2010).
- SCHÜLLER, D. – HÄFNER, A. (eds.): *Handling and Storage of Audio and Video Carriers.* Dostupné na <http://www.iasa-web.org/handling-storage-tc05> (přistoupeno 21. 11. 2016)
- ŠKOPIK, M.: *Neničte archivy! K historii jednoho vykřičníku a etice audiovizuální archivace.* In: *Neničte archivy.* Strážnice 2003, s. 10–14.
- ŠPALEK, K.: *Estetické aspekty restaurace zvukových záznamů.* In: *Neničte archivy.* Strážnice 2003, s. 54–56.
- Virtuální národní fonotéka.* Dostupné na <https://www.narodnifonoteka.cz/> (přistoupeno 21. 11. 2016).
- VRZAL, M.: *Strih záznamu hudby.* Praha 2007.

Summary

Digital Utopia – Analogue Reality: Digitalization of Sound Recordings on Magnetic Tapes in Memory Institutions

Sound recording has accompanied the activity of memory institutions since its beginnings and it is an important part of cultural heritage and a valuable source. Taking into account the limited lifetime of traditional analogue sound carriers, it is necessary to maintain – at least in a selective way – the most valuable sound recordings through a careful digitalization thereof, utilizing the means for sound restoration. The endangered types of sound documents include mainly various forms of sound recordings on magnetic media. The comprehension of the basic principles of recording, protection and administration of media, defined in generally renowned methodologies, is a vital prerequisite for the digital conversion of those media.

Key words:

digitalization – memory institutions – audio-visual archives – magnetic sound recording

Odpořď na polemiku pracovníků Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Východiska polemiky

V minulém čísle Národopisného věstníku (2016/1) byl otištěn můj text *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*, který analyzoval koncept lidu a lidové kultury v období první republiky, včetně zárodků protektorátního agrarismu v českém protofašistickém a fašistickém hnutí (stranách). V další části textu jsem se věnovala různě motivovaným návratům k lidovým zdrojům (kořenům) českého národního hnutí v tzv. druhé republice, včetně uplatňování vlivu nacistického agrarismu. Na platformě předchozího rozboru pak vyrostla moje analýza „zájmu“ nacistických a protektorátních orgánů o lidovou kulturu a revitalizaci regionalismu. Přitom jsem se snažila doložit, že jeho skutečným cílem bylo rozkolísání české identity, rozštěpení národních zájmů. Pro tyto zájmy využívala nacistická a kolaborantská propaganda i dobový národopis, především pak aktivity Národopisné Moravy, zatímco Národopisnou společnost v její činnosti ochromila.

V části zaměřené na dobovou činnost národopisců na Moravě jsem pak upozornila na tu smutnou skutečnost, že svůj obdiv k nacistické politice vůči národopisu veřejně vyjádřily i dvě ikony našeho oboru, a to tehdejší soukromý docent Antonín Václavík a v míře ještě závažnější i středoškolský profesor Jan Húsek, jenž se přihlásil k tezi Artura Byhana o kulturách a polokulturách. V případě Václavíka, na jehož obranu brněnští kolegové vystoupili, jsem tuto skutečnost ilustrovala kolaborantským výrokiem: „*Díky německému národnímu socialismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nesmírně zvýšil*“, otištěném v Uprkově kraji, periodiku Národopisné Moravy, v roce 1943, a odkazem na stať *Podstata moravského národopisu*.¹ Dále se můj text snažil naznačit i pozitivní úlohu protektorátního zájmu o lidovou kulturu, jež se stala objektivní posilou národního sebevědomí.

Současně v tomto čísle vyšla i polemika, jejíž autoři zcela správně připomněli, že text *Podstata moravského národopisu* byl poprvé publikován v Luhačovickém lázeňském zpravodaji (správně Lázeňském zpravodaji luhačovském) již v roce 1940 (v č. 19 a č. 20), kde bylo uvedeno: „*I když díky vypjatému německému nacionalismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nezměrně zvýšil*.“ Autoři polemiky tento výrok pokládají za obsahově rozdílný oproti výroku v periodiku Národopisné Moravy v roce 1943, spekulují o tom, že výrok mohla upravit „*aktivisticky smýšlející redakce bez vědomí autora*“, a konečně tvrdí, že původní formulace

1 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 6, červen, s. 3.

„neobsahuje žádné obdivné vyjádření k nacistické politice vůči národopisu“. Termín „vypjatý nacionalismus“ pro ně není synonymem pro pojem „německý národní socialismus“ a svazují ho již s počátky 19. století (Václavík připomíná, jak správně poukazují, přínos J. G. Herdera či bratří Grimmů). Výrok z roku 1940 podle nich vyznívá „konstatačně“, „jedním z východisek textu [...] je kritický postoj k způsobům, jak bylo s lidovou kulturou nebo dílčími segmenty zacházeno“ (s tím samozřejmě nelze než souhlasit) a vlastní text „velmi věcně sumarizuje vývoj [...] aktivit laických i profesionálních národopisců činných na Moravě...“. Jako podpůrný argument pro svůj výklad o „konstatačním“ charakteru výroku kolegové uvádějí, že by „jakékoli podezření z kolaborace s nacistickým režimem“ zamezilo jmenování Antonína Václavíka profesorem (1945) i jeho další kariéru a že by útoky „marxisticky orientovaných etnografů“ (zvláště Otakara Nahodila a Jaroslava Kramaříka), jimž byl Václavík vystaven v 50. letech 20. století,² „Václavíkovu kolaboraci“ argumentačně využily. Současně autoři polemiky připomínají, že je třeba činnost každé osoby posuzovat v kontextu, se znalostí pramenů a odborné literatury vztahující se k její činnosti (s tímto samozřejmě opět nelze než souhlasit). Již na úvod kolegové zpochybňují i Václavíkovu spolupráci s Národopisnou Moravou, přestože je zaznamenána odbornou literaturou,³ a kritizují mě za použití termínu etnografická skupina, který do historické literatury ovšem uvedl historik protektorátu Tomáš Pasák.⁴

Výroky Antonína Václavíka z roku 1940 a 1943 v kontextech doby

Na úvod své odpovědi kolegům bych chtěla podtrhnout, že jsem ve svém textu uvedla kolaborantské výroky Antonína Václavíka a Jana Húska, prvního doktora národopisu z Komenského univerzity v Bratislavě. Mezi výrokem a kolaborantským charakterem činnosti je pochopitelně rozdíl. Na druhé straně jsem ovšem přesvědčena, že minulost (a tedy i dějiny oboru a činnost jeho profilujících osobností) je nezbytné studovat v duchu požadavku „padni komu padni“, jakkoliv to, zejména v případě stále živé protektorátní minulosti, může být občas bolestné.

Zařaďme si tedy výroky Antonína Václavíka (použijme přitom první vydání textu) do kontextu doby (vzhledem k té skutečnosti, že autoři sami připojili první stranu textu, mají čtenáři možnost bezprostřední kontroly). „V uplynulých dvaceti letech bylo všude jinde v Evropě věnováno lidové kultuře mnohem více pozornosti, nežli tomu bylo u nás [...] I když díky vypjatému německému nacionalismu

2 K tomu JEŘÁBEK, R.: *Etnografie a etnologie na Masarykově univerzitě v letech 1919–1939*. Národopisná revue 3, 1993, č. 3–4, s. 79. Dále viz i týž: *Antonín Václavík a (sebe)kritika. K stému výročí narození*. Český lid 78, 1991, s. 216–221.

3 MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha 1997, s. 98, 99. A. Václavík rovněž učil v národopisných kurzech Národopisné Moravy. Např. Národopisné školení učitelů. Moravská orlice 79, 1941, č. 145, 22. 6., s. 11.

4 PASÁK, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999, s. 287.

zájem o lid. kulturu se konečně také u nás nezměrně zvýšil,“ napsal Václavík v roce 1940.⁵ Jak je tedy zřejmé, autor neměl na mysli počátek 19. století, ale uplynulé dvacetiletí, což je v tzv. druhorepublikovém a protektorátním tisku časté „synonymum“ pro první republiku. Nemyslím si, že by bylo třeba na stránkách vědeckého etnologického periodika dokládat nesprávnost Václavíkovy kritiky malého zájmu masarykovského Československa o lidovou kulturu.⁶ Ostatně Václavík, žák Karla Chotka, profesora všeobecného národopisu, získal sám doktorát na Komenského univerzitě v Bratislavě (1926), na nově založené stolici národopisu (1921), v roce 1934 byl jmenován docentem,⁷ v letním semestru 1934/1935 a v zimním semestru 1935/1936 mu byly československými institucemi hrazeny zahraniční studijní cesty a zcela jistě věděl také to, že poznání lidové kultury Slovenska, na němž se sám svým odborně vyspělým dílem podílel, je jedním z preferovaných vědecko-politických úkolů mladé republiky. A pokud autoři polemiky přistoupí na rozšíření archivního materiálu o fond Archivu Kanceláře prezidenta republiky, je zřejmé, že se Václavík těšil také pravidelně i vysoce štědré podpoře této instituce (KPR) a v počátcích své vědecké dráhy i samotné dr. Alice Masarykové, faktické první dámy první republiky, jejíž zájem o Slovensko a tamější lidovou kulturu jsou opět v odborném prostředí obecně známými fakty. Na knihu *Podunajská dedina* v Československu (1925) přispělo ministerstvo školství částkou 3000,- K, ministerstvo obchodu částkou 15 000,- K, Slovenská zemědělská rada 5000,- K a prezidentská kancelář odebrala 50 výtisků v hodnotě 12 500,- K, později dalších 25 výtisků v hodnotě 6250,- K (tuto koupí schválila i Alice Masaryková, která navíc odměnila Václavíka za uspořádání výstavy výšivek na Hradě v roce 1929). Monografii *Luhačovické Zálesí* pak podpořila, jak je zřejmé z Václavíkova poděkování, Česká akademie věd a umění v Praze (1927) a ministerstvo školství a národní osvěty (1929).⁸ Prezidentská kancelář zakoupila v červenci 1930 50 vázaných výtisků v částce 13 000,- K a v červenci následujícího roku 25 výtisků za 6500,- K. V roce 1932 získal Václavík novou podporu 10 000,- K z úroků daru 500 000,- K, který T. G. Masaryk vyhradil na výzkum lidového bydlení a způsobu osídlování Slovenska. Další Václavíkova žádost o 15 000,- K na publikaci o uměleckém zpracování

5 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu I. Lázeňský zpravodaj luhačovský* 13, 1940, č. 19, s. 3.

6 Srov. např. HORÁK, J.: *Úkoly a cíle národopisu československého*. In: Zprávy o jednáních sjezdu národopisných pracovníků československých v Praze roku 1924. Praha 1925, s. 6. *Tamtéž*, srov. VYDRA, J.: *Ochrana lidových památek na Slovensku a systém museí v přírodě*, s. 33–38. Přehled toho, co bylo vykonáno k roku 1932, přinesl pak Jiří Horák v prvorepublikové vlastivědě. HORÁK, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin. Československá vlastivěda. Díl II. Člověk*. Praha 1933, s. 447–472.

7 JEŘÁBEK, R.: *Etnografie a etnologie na Masarykově univerzitě v letech 1919–1939*, c. d., s. 77.

8 VÁCLAVÍK, A.: *Luhačovické Zálesí. Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*. Luhačovice 1930, s. 614.

dřeva na Slovensku přišla do Kanceláře prezidenta republiky v únoru 1934. Podpora byla snížena na 10 000,- K a úředník dodal: „*Pokládám tuto částku za dostatečnou, poněvadž vím již z dřívějšíka, že Dr Václavík zaokrouhluje rozpočet spíše cifrou vyšší.*“ Trpělivost kanceláře se vyčerpávala. Podpora na studijní cestu do Polska ve výši 15 000,- K byla odložena na listopad 1934 a snížena na 8000,- K. Referent Říha 22. září 1934 konstatoval: „*Na každou svou práci dostal od pana prezidenta podporu [...] Na poslední publikaci, která ještě [...] nevyšla tiskem, dostal již dvakrát 10 000,- Kč [...] Nemohu ještě nepoznamenati, že vědecká práce se Dru Václavíkovi usnadňuje měrou vrchovatou a že málokterý z mladých vědeckých pracovníků měl podmínky k vědecké přípravě tak usnadněny jako Dr Václavík.*“ Pro domo v roce 1935 po Václavíkově nové žádosti o další příspěvek 8000,- K na studijní pobyt v Německu znechucený úředník s lakonickým dodatkem: „... *nemohu [...] doporučiti [...] Dr Alice Masaryková souhlasí,*“ napsal: „*Od min. školství dostal placenou dovolenou na celý rok 1935. Dr Václavík si jistě nemůže stěžovati, že by se strany pana prezidenta se mu nedostalo vydatné podpory na vědeckou činnost. Ať vydal kteroukoli svoji práci, vždy byl podporován udělením subvence anebo odebráním většího počtu výtisků té které knihy. Je skoro neskromné, že podává novou žádost o podporu, ačkoliv dobře ví, že subvence mu udělená se vztahovala na celou jeho cestu.*“⁹ Závěrem tak lze konstatovat, že pokud by tvrzení o nedostatečném zájmu první republiky o lidovou kulturu uveřejnil autor nižší odborné erudice a v jiné době, mohlo by snad jít o tvrzení neznalé nebo hypertrofně kritické, v atmosféře záměrné skandalizace masarykovského Československa a reálného ohrožení českého národa v protektorátu Čechy a Morava však vyznívá zcela jinak.

A obdobně jinak vyznívají i další věty Václavíkova textu: „*Jednou z nejnápadnějších příčin tohoto nezdravého zjevu bylo, že se lid stal předmětem stranickopolitických spekulací, jímž sám vědomě často podléhal, i když se všechny vrstvy národa snad sblížovaly, výtvarník, vědec, spisovatel se hlubšímu poznání lidu odcizovali.*“ Připomínám, že jedním z východisek kolaborantské tzv. druhorepublikové a protektorátní propagandy byl právě útok na pluralitní politický systém první republiky a na „benešovskou“ inteligenci, jejíž represe v období protektorátu byla součástí nacistické národnostní politiky v českých zemích a snah o zlikvidování národní vzdělanosti. Tyto Václavíkovy výroky byly přitom navíc uveřejněny jen několik měsíců po uzavření českých vysokých škol, popravě devíti studentských funkcionářů a uvěznění více než 1200 českých vysokoškolských studentů v nacistických koncentračních táborech, ve chvíli, kdy státní prezident Emil Hácha¹⁰ i kolaborantská organizace Český svaz pro spolupráci s Němci usilovali o to, aby budoucí česká inteligence byla z nacistických vězení propuštěna. Jisté rozpaky pak ovšem budí i samotný nástin „moravského“ národopisu (proč Václavík nepsal o národopisu

9 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, KPR, PhDr. Antonín Václavík, inv. č. 1305, 1945: D 178.

10 PASÁK, T.: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha 1997, s. 99–101.

na Moravě?), a to opět v kontextu; ve srovnání s dosud závazným prvorepublikovým národopisem Jiřího Horáka. Soupis profesionálně shromážděných aktivit „moravského“ národopisu zdůraznil opakovaně specifické kmenové členění Moravy¹¹ a v závěru pochválil mladou generaci Národopisné Moravy.¹² Nacisty široce podporový program regionalismu, jehož skutečným cílem bylo oslabit českou identitu, stál pak i u zrodu Národopisné slavnosti luhačovské, konané 27. a 28. července 1940 v Luhačovicích péčí Národopisné Moravy. Jakkoliv fotografie z této akce, která byla připojena k Václavíkově textu, může na první pohled působit nevinně, skutečná povaha tzv. Slowakenfestu byla, jak doložil německý historik Detlef Brandes ve svém díle *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích* (německy 2012, česky 2015), pronacistická.¹³ Regionalismus byl prostředkem asimilace Moravy. Na proříšské manifestaci u sv. Antonínka v červnu 1942 ministra Emanuela Moravce (prototyp programového kolaboranta) doprovázelo předsednictvo Národopisné Moravy. Moravec při této příležitosti řekl: „*Národní umění Moravského Slovácka [...] se ukázalo jednou z půvabných cest, kterou se naše kultura dostala velmi blízko k srdci německého národa, jehož Vůdce Adolf Hitler zná velmi dobře český národ i to, co v něm je krásné, zdravé a hodnotné.*“¹⁴ Regionalismus se však odrazil již i v pozvánkách na Slowakenfest. „Nevinnou“ národopisnou slavnost navštívila reprezentace nacistických protektorátních úřadů, zatímco české Národní souručenství pozvánku neobdrželo.¹⁵ Není jistě náhoda, že v Poledním listu, periodiku Národního souručenství, vyšla pouze informace o její přípravě.¹⁶ Podívejme se však i na to, komu bylo poděkováno za vzorovou úpravu typických jihomoravských vesnic: úřadu říšského protektora, ministerstvu školství, ministerstvu lidové osvěty a moravskému zemskému prezidentu¹⁷ (z dedikace nám tedy opět vypadlo Národní souručenství a protektorátní vláda). Řečeno jinak: výrok z roku 1940 je obsahově zcela totožný s výrokem z roku 1943 a jeho autor měl po skončení druhé světové války velmi dobrý důvod, aby se proti případné kosmetické změně svého textu z roku 1940 v roce 1943 (pokud by ji skutečně udělala kolaborantská redakce Uprkova kraje) neodvolal.

11 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu I.*, c. d., s. 4. Obdobně zdůrazňoval důležitost studia kmenové odlišnosti i Jan Húsek. HÚSEK, J.: *Problémy slováckého národopisu*, Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 4–5, s. 1–3.

12 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu II.* Lázeňský zpravodaj luhačovský 13, 1940, č. 20, s. 3–4.

13 BRANDES, D.: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha 2015, s. 188.

14 ČTK: *Velká manifestace Moravského Slovácka*. Polední list XVI, 1942, č. 176, 29. 6., s. 2.

15 BRANDES, D.: *Germanizovat a vysídlit*, c. d., s. 188.

16 „*Slováci jací sú*“. Polední list XIV, 1940, č. 189, 10. 7., s. 3.

17 Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 9, září, s. 4. Problematické bylo i tvrzení, že: „*Ani historické, často ani moderní stavby nezaújaly pozornost cizinců do té míry, jako koš moravských kraslic při chodníku Václavského náměstí.*“ *Tamtěž*, s. 3.

Pout' u sv. Antonínka 28. června 1942, na níž „lid Moravského Slovácka... [po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha] manifestoval svou věrnost Německé říši a svému národu.“ Převzato: V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942. Praha 1942, s. 77 (text), 28. fotografie.

vám, že text neznali. Jaroslav Kramářik po absolvování gymnázia nemohl v období protektorátu pokračovat ve studiu na vysoké škole a pracoval jako lesní dělník (s lehkou ironií lze tak konstatovat, že se zásluhou německého vypjatého nacionalismu či národního socialismu měl skutečně možnost s „lidem“ sblížit). Otakar Nahodil byl pak po maturitě (1942) zaměstnán v kancelářích.¹⁹ Předpoklad, že by kolaborantský výrok musel vést k zastavení profesury, je pak iluzorní. Soukromý docent Antonín Václavík, vrchní komisař Památkového úřadu v Brně, byl jmenován řádným profesorem pro obor českého a slovenského národopisu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně na návrh ministra školství a osvěty Zdeňka Nejedlého z 30. července 1945 (pozměněný návrh nesl datum 29. září a opíral se o usnesení profesorského sboru Masarykovy univerzity v Brně z 11. července) k 1. říjnu téhož roku, ovšem jeho jmenování mimořádným profesorem bylo připraveno již k 1. prosinci

Po osvobození Československa vyzdvihl Antonín Václavík pro svůj obor již jiný vzor – ruskou politiku vůči lidové kultuře: „Byli to především Rusové, kteří již dávno před poslední válkou chápali lidovou kulturu jako integrální část sociální a národní kultury, aniž tím zkřivili svůj ideový či umělecký program.“¹⁸ Dodejme ovšem, že se tak stalo v kontextu takřka všeobecné adorace Sovětského svazu a Rudé armády. Profesně konjunkturální výrok z roku 1946 měl tak přece jenom jiný charakter než kolaborantské výroky z roku 1940 a 1943.

Zbývá odpovědět na podpurné argumenty brněnských kolegů. Lze jen spekulovat, proč Otakar Nahodil a Jaroslav Kramářik v 50. letech 20. století nepoužili při svých ostrých útocích na Antonína Václavíka kolaborační rámec jeho textu z roku 1940 (1943). Osobně se domní-

18 VÁCLAVÍK, A.: *Národopisná práce na Moravě*. Brno 1946. Zvláštní otisk z Vlastivědného věstníku moravského 2, 1946, s. 2–15. Svě době je poplatná i práce *O socialistickém humanismu Michaila Šolochova*. Metodické materiály pro práci s knihou 1959, č. 19. Olomouc 1959.

19 VŠETIČKOVÁ, N.: *Otakar Nahodil a sovětizace národopisu v 50. letech 20. století*. Diplomová práce. Západočeská univerzita, Filozofická fakulta. Plzeň 2015, s. 7.

1939, tedy v prvním roce protektorátu Čechy a Morava.²⁰ Po skončení druhé světové války, kdy Masarykova univerzita v Brně nezbytně potřebovala kvalitní vědecké pracovníky (po otevření českých vysokých škol byl navíc přetlak studentů), bylo toto jmenování projednáno s kladným výsledkem v 91. schůzi československé vlády předsedy Zdeňka Fierlingera, sociálního demokrata, v letech 1937–1945 vyslanec (velvyslanec) v Sovětském svazu.²¹ Odůvodnění jmenování (dokonce mimo systemizované místo) se právem opíralo o obsáhlou vědeckou a literární Václavíkovu činnost, o jeho národopisná studia v zahraničí (Polsko, Německo, Jugoslávie, Bulharsko, Rumunsko).²² Ministerstvo financí s ním souhlasilo (naopak v těchto případech standardně požadovaný souhlas ministerstva vnitra v archivním materiálu chybí). V národopisné sekci „revolučního sboru“ Zemské kulturní rady, jemuž Václavík předsedal, usedl i Jan Húsek²³, jehož spolupráce s Národopisnou Moravou, jak vyplývá i z mého textu, byla podstatně závažnější než spolupráce Antonína Václavíka.²⁴

Závěrem lze snad konstatovat, že sice nemohu s konstruktem, který transformuje Václavíkovu poděkování německému nacionalismu či národnímu socialismu za jeho zájem o lidovou kulturu v poděkování Herderovi a bratřím Grimmům souhlasit, současně však pokládám za velmi užitečné (pomínou-li i skutečnost, že právě polemiky mohou přispět k získání vyššího hodnocení vědeckého časopisu), pokud se náš obor začne se svými dějinami v období protektorátu Čechy a Morava vyrovnávat.²⁵

Blanka Soukupová
Univerzita Karlova, Praha

20 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR, inv. č. 1364/A (Jmenování profesori VŠ), sign. 20468/45 (Antonín Václavík), kart. 249, o 20 468/45, Úřad předsednictva vlády, Věc: Ph Dr Antonín Václavík, jmenování řádným profesorem na filosofické fakultě Masarykovy university v Brně, dat. V Praze dne 9. listopadu 1945; Kancelář prezidenta republiky, A – 72 829/45 – V/3, Věc: Brno – Masarykova universita – filosofická fakulta – návrh na jmenování soukr. doc. PhDr. Antonína Václavíka řádným profesorem českého a slovenského národopisu, dat. V Praze dne 21. září 1945, dopis ministerstva školství a osvěty předsednictvu vlády, podepsán (Zdeněk) Nejedlý; Věc: Ph Dr Antonín Václavík, jmenování řádným profesorem na filosofické fakultě Masarykovy university v Brně, Návrh na jmenování, V Praze dne 30. července 1945, podpis ministra Zdeňka Nejedlého.

21 Tamtéž, Věc: Ph Dr. Antonín Václavík, soukromý docent návrh na jmenování řádným profesorem filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, dat. V Praze, dne 27. října 1945, dopis pro KPR v Praze, dále dopis Z. Fierlingera prezidentu E. Benešovi z 27. října 1945.

22 Věc: PhDr. Antonín Václavík, jmenování..., c. p.; Návrh na jmenování, c. p.

23 Srov. zvláště HÚSEK, J.: *V německém národopise nečiní rozdílu mezi lidem a národem*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 9, září, s. 7–9.

24 VÁCLAVÍK, A.: *Národopisná práce na Moravě*, c. d., s. 14.

25 Text byl vypracován v rámci GA ČR P 410/12/2390.

Antonín Václavík – kolaborant? (K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům)¹

Poněkud provokativní název textu, u něž je počítáno s publikováním, obvykle avizuje jistý emocionální vztah autora k tematice, o které píše a již se – v případě odborné stati coby výstupu – snažil podrobit vědeckému zkoumání.

Jakkoli to nebývá v mé tvorbě zvykem, zvolil jsem právě takový titul pro tento článek, neboť motivem k jeho sepsání bylo dle mého soudu dosti drastické očernění jmenované osobnosti, tedy Antonína Václavíka (1891–1959), významného etnologa, autora rozsáhlého vědeckého díla a vysokoškolského pedagoga. Nejedná se o nic menšího nežli o nařčení z kolaborace s nacisty, které se měl Václavík údajně dopustit v čase tzv. protektorátu, tedy v období po okupaci českých zemí Němci.

Blanka Soukupová, docentka Společenskovedního modulu Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, publikovala v Národopisném věstníku rozsáhlou stať *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*.² K tomu účelu shromáždila značné množství odborné etnologické i historiografické literatury a získala četné poznatky studiem rozličných pramenů, na základě čehož vytvořila finální studii. Právě tato rozsáhlá stať obsahuje i několik pasáží, které se vztahují k osobě Antonína Václavíka.

Vzhledem k tomu, že text B. Soukupové byl již publikován, a tudíž je běžně přístupný, není třeba podrobně líčit kontext, do něž jsou zasazeny ony pasáže, jež se týkají Antonína Václavíka a které ovšem citovány doslova být musejí. Předně uvádí B. Soukupová následující tvrzení: „*Svůj obdiv k nacistickému národopisu vyjádřily i uznávané osobnosti tehdejšího oboru, včetně Antonína Václavíka (1891–1959), „klasika české a slovanské etnologie“, autora monografie Luhačovské Zálesí (1930), docenta národopisu v Brně (1933), za války odborného pracovníka Slováckého muzea v Uherském Hradišti a spolupracovníka kolaborantské etnografické skupiny Národopisná Morava, poválečného řádného univerzitního profesora na Masarykově univerzitě v Brně...*“ Tuto charakteristiku opírá B. Soukupová o dva informační zdroje, na které odkazuje a jimiž jsou dvě odborné stati z kolektivní monografie *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*.³ První část charakteristiky,

1 Autor zpracoval tuto stať v rámci řešení projektu Grantové agentury České republiky (GA15-03754S) Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989.

2 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*. Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97.

3 DRÁPALA, D. (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010.

podle níž je Václavík „klasik české a slovanské etnologie“;⁴ B. Soukupová odkazuje na studii Josefa Jančáře Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století,⁵ z níž jsou slova v uvozovkách přímou citací.⁶ Zbývající část charakteristiky⁷ pak autorka podpořila odkazem na studii Miloše Melzera *Antonín Václavík a jeho význam pro muzejní prezentaci lidové kultury*.⁸ V zájmu korektního přístupu k daným formulacím považujeme za nezbytné upozornit, že M. Melzer skutečně nikdy a nikde, ani v citované studii (nadto zařazené do publikace vydané na počest kulatého jubilea jmenovaného), nenazval Antonína Václavíka spolupracovníkem kolaborantské etnografické skupiny Národopisná Morava. Nezbývá nám než konstatovat, že formulace mimořádné závažnosti vytváří B. Soukupové poněkud lehkomyšlně, její hodnocení by si zasloužila preciznější, citlivější práci s jazykovými prostředky.

Nicméně svá nařčení Antonína Václavíka z kolaborace B. Soukupová dále rozvíjí, když ve své stati o něco níže⁹ přímo cituje Václavíkova slova, z nichž vyvozuje jeho provinění: „*Obdiv pro nacistickou politiku směrem k národopisu vyslovil i docent Antonín Václavík, první vědecký pracovník Slováckého muzea v Uherském Hradišti: „Díky německému národnímu socialismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nesmírně zvýšil.““* Jako zdroj citovaného Václavíkova výroku je uvedena jeho stať *Podstata moravského národopisu*, publikovaná v časopisu *Uprkům kraj* v roce 1943.¹⁰ Ke svým odsudkům Václavíka se pak B. Soukupová vrací v závěru studie, kde konstatuje: „*Kolaborantská vyjádření pak pronášely i vysoco odborně fundované osobnosti (Václavík, Húsek).*“¹¹

Nutno na tomto místě připomenout, že z kolaborace byla nařčena mimořádně důležitá osobnost českého národopisu 20. století, cenná pro rozvoj této vědy nejen v českých zemích, ale také na Slovensku. Zásluhy A. Václavíka o národopis jsou nezpochybnitelné. Zvláště pak nelze nezmínit, že coby zakladatel prvního vysokoškolského národopisného pracoviště v Brně, nynějšího Ústavu evropské etnologie

4 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*, c. d., s. 75.

5 JANČÁŘ, J.: *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*. In: Drápala, D. (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 11.

6 Současně vybízí B. Soukupová k dalšímu srovnání se slovníkovým heslem, jehož bibliografický údaj zní rj [JEŘÁBEK, R.]: *Václavík Antonín*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1. Praha 2007, s. 240–241.

7 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*, c. d., s. 75–76.

8 MELZER, M.: *Antonín Václavík a jeho význam pro muzejní prezentaci lidové kultury*. In: Drápala, D. (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 26.

9 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*, c. d., s. 87.

10 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. *Uprkům kraj* II (IV), 1943, č. 6, s. 3.

11 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*, c. d., s. 92.

Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, měl zásadní význam pro vysokoškolské studium etnologie zejména na Moravě. U jeho zrodu nejen stál, ale také se přičinil o zabezpečení dalšího rozvoje oboru, zejména vyškolením a výchovou četných žáků, z jejichž řad vzešly další výrazné osobnosti našeho oboru, působící v různých místech. Jestliže byl nyní učiněn pokus takto výslovně, striktně a opakovaně zostudit A. Václavíka prostřednictvím očernění zejména jeho mravních principů, nelze takový přístup ignorovat, přejít mlčením, jež – jak známo – znamená souhlas. A protože Antonín Václavík se už sám bránit nemůže, nezbyvá než vystoupit na obranu jeho následovníkům, byť třeba – vzhledem ke značnému časovému posunu – nikoli jeho přímým žákům.

Vzhledem k tomu, že se historií národopisu v druhé polovině 20. století zabývám, a to se zvláštním zřetelem k dění v této vědní disciplíně na Moravě, byl jsem svými kolegy vyzván, abych se k problému vyjádřil, což jsem přislíbil a tímto činím. Prostudoval jsem samozřejmě i následně *Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové...*, pod nimiž jsou podepsáni pracovníci Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně,¹² a stejně tak jsem se seznámil s rukopisem následného textu B. Soukupové *Odpověď na polemiku pracovníků Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*, jenž je otištěn v tomto čísle Národopisného věstníku.

Jak jsem již předeslal, s nařčením Antonína Václavíka z kolaborace s nacisty v éře tzv. protektorátu naprosto nesouhlasím; k tomuto přesvědčení jsem dospěl na základě předchozího studia Václavíkova života a díla. Svůj nesouhlas hodlám v této stati náležitě zdůvodnit, mimo jiné i proto, že v intencích grantového úkolu *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989* věnujeme zvláštní akcent na vzájemnou souvislost národopisných aktivit a jejich historického kontextu.

Výchozí premisa mého přístupu k Václavíkovi nařčení ze strany B. Soukupové tedy spočívá v mém přesvědčení, že Václavíkovy postoje a vyjádření, z nichž etnoložka vychází, nejsou natolik průkazným důkazem kolaborace s nacisty, aby ho bylo možno takto jednoznačně hodnotit.

Je všeobecně známo, že životu a dílu Antonína Václavíka byla věnována pozornost již mnohokrát; o této osobnosti bylo řečeno i napsáno již skutečně mnohé, výčet životopisných statí i studií analyzujících jeho vědecké dílo i další odborné aktivity obnáší značné množství položek, nadto většinou z pera nejvýznamnějších odborníků z řad badatelů naší vědy.¹³ Nelze podceňovat samu skutečnost, že v žádném z oněch bilančních

¹² *Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války.* Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 1, s. 98–102.

¹³ Soupis prací o Antonínu Václavíkovi obsahuje i bibliografie nazvaná prostě *Antonín Václavík*

opusů A. Václavík dosud nikdy nebyl nařčen z kolaborace. Což však jistě nemusí být považováno za důkaz Václavíkovy nevinu. Tu je třeba vyvozovat z holých faktů.

Předně, A. Václavík nikdy nebyl postaven před žádný z Národních soudů (v jeho případě by se eventuálně jednalo o patřičný krajský soud), nikdy nestal před žádnou z tzv. očištných či vyšetřovacích komisí, což by ho v případě viny čekalo záhy po skončení II. světové války. Na tuto okolnost je ostatně upozorňováno už ve zmíněných Glosách k některým tezím v textu Blanky Soukupové.

Řečeno lapidárně – nebylo tehdy žalobce, tudíž nebylo soudce; a naopak: kdyby žalobce bylo, jistě by bylo i soudce. Považujeme samozřejmě za nutné tuto myšlenku dále rozvést, přičemž věříme, že se vznesením onoho kondicionálu nedopouštíme přílišného prohrěšku, dobře věduce, že historie nezná kdyby. Nicméně jsme přesvědčeni, že pokud by se A. Václavík skutečně dopustil kolaborace, jistě by se „žalobce“ (či spíše celá řada žalobců) našel, a to proto, že ani osobnost takového významu, jaký můžeme Václavíkovi právem přisuzovat, nebyla prosta osobních nepřátel. A. Václavík si vskutku nezískával pouze ctitele z řad obdivovatelů jeho práce, zejména pak svých studentů, z nichž mnozí mu byli vskutku oddáni (jak nepřímou deklarují ve svých publikovaných statích na počest jejich učitele, hlavně však dokazovali svým jednáním a přístupem k němu), naopak měl i nepřátele, kteří ho dosti úspěšně pronásledovali, mimo jiné i politicky. Jak je dostatečně známo, zatímco před II. světovou válkou bylo dílo Antonína Václavíka přijímáno českou i zahraniční odbornou kritikou značně příznivě, po válce „*se stal terčem ideologicky motivovaných útoků*“.¹⁴ Svými postoji se dostával do konfliktů s tehdejšími organizátory národopisné vědy, byl přinucen k pokořující sebekritice, vynucené na počátku 50. let, k níž přistoupil z existenčních pohnutek.¹⁵ Jak rovněž bylo již řečeno v Glosách pracovníků ÚEE, šlo zejména o některé invektivy v pracích Otakara Nahodila a Jaroslava Kramaříka, které vycházely z dogmatického pojetí národopisu. Výpady vůči jedinému vysokoškolskému profesoru národopisu na Moravě a útoky na něj byly velmi razantní a jejich důsledky dosti nebezpečné, což velmi podrobně a plasticky líčí Richard Jeřábek ve studii *Antonín Václavík a (sebe)kritika*, publikované v Českém lidu v roce 1991.¹⁶

O Václavíkově zvláštní povaze, skrze níž ho jistě nepříliš kladně vnímali zvláště nezasvěcení, lze leccos zjistit přímo v pramenech, jichž byl původcem. Zejména pak z osobní korespondence, třeba právě té, kterou vedl na přelomu 30. a 40. let, vyplývá, že její autor zřejmě měl poněkud „přebujelé ego“. Vykazoval značně

(1891–1959), kterou sestavil Richard Jeřábek a jež byla publikována ve Strážnici v roce 1991. Z dalších prací je nutno vyzdvihnout zejména již zmíněnou obsáhlou publikaci *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010.

14 Srov. JANCÁŘ, J.: *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*, c. d., s. 11.

15 Srov. *tamtéž*, s. 13.

16 Srov. JEŘÁBEK, R.: *Antonín Václavík a (sebe)kritika*. Český lid 78, 1991, s. 216–221.

sebevědomí i po svém nuceném odchodu ze Slovenska, nadto v obecně mimořádně těžké, ne-li vůbec nejtěžší době, jakou mohl zažít, totiž na začátku období tzv. protektorátu a záhy poté i počátku II. světové války, jenž byl zcela ve znamení drtivých vítězství německých okupantů na všech frontách. Současně však dosti výrazně trpěl i pocity nedocení, zvláště ze strany nadřízených. Začasté se cítil i ošizen, zejména finančně, což také nejednou připomínal, třeba i jako starou křivdu, která ani po letech nepřebolela. Stejně tak vykazoval i nemalou míru bolestíinství, když se nesetkal s pochopením svých požadavků. S těmito pocity se vůbec neskrýval, naopak je dával otevřeně najevo, například i dosti barvitým písemným líčením, třeba právě ve své korespondenci, nejen v té, již vedl nejen se soukromými osobami, ale i s úřady, včetně Ministerstva školství a národní osvěty.¹⁷

Při hodnocení Antonína Václavíka je vedle reflexe jeho osobních vlastností neméně důležité si uvědomit politickou, společenskou i existenční realitu režimu tzv. protektorátu, v němž byl nucen žít i on. K obecným traumatům prožívaným českými obyvateli v té době přistupovala v jeho případě i skutečnost, že byl do značné míry existenčně ohrožen, neboť po svém nuceném odchodu ze Slovenska jistě ne právě lehce hledal zaměstnání srovnatelné s prestižní funkcí vrchního ministerského komisaře, již vykonával ve 30. letech ve službách Ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě.¹⁸ Po 17. listopadu roku 1939, kdy byly Němci zavřeny české vysoké školy, padla i soukromému docentu Václavíkovi nabídka na univerzitní místo, kde by dále působil.

Po odchodu ze Slovenska pracoval v Brně na Památkovém úřadě. Zde ho zastihla výzva, aby se zúčastnil prací v Uherském Hradišti. Výnosem Ministerstva školství a národní osvěty č. j. 18892/40-IV/1 z 9. 2. 1940 byl Antonín Václavík vyzván k osobnímu projednání jeho „*účasti na národopisných a osvětových akcích jihovýchodní Moravy*“.¹⁹ Tehdy mu bylo nabídnuto místo referenta Kulturní rady pro moravský národopis v Uherském Hradišti. Protože tuto nabídku přijal, ocitl se na několik let na Slovácku, a to v jednom z jeho nejvýznamnějších center.

Ovšem politická a společenská situace v tomto výrazném etnografickém regionu nebyla v té době právě nekomplikovaná, naopak se leckdy zdála poněkud nepřehlednou. Velmi zjednodušeně lze říci, že zde tehdy existovaly dva výrazné politické proudy, jež působily do značné míry protichůdně, vzájemně spolu soupeřily a leckdy se skrytě či otevřeně střetávaly, ale také se různým způsobem vzájemně ovlivňovaly. Pro historika etnologie na Moravě je pak důležité, že oba tyto proudy vyvíjely

17 Srov. Státní okresní archiv Uherské Hradiště, fond SM UH, inv. č. 245, k. 29. Odpověď Antonína Václavíka na jeho účast na národopisných a osvětových akcích jihovýchodní Moravy.

18 Tato leckdy opomíjená skutečnost ze života českých úředníků, působících za první republiky na Slovensku, i vysokoškolských pedagogů propuštěných po uzavření vysokých škol po 17. listopadu 1939, je velmi plasticky vyličeena například v díle BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 2000.

19 Státní okresní archiv Uherské Hradiště, fond SM UH, inv. č. 245, k. 29. Odpověď Antonína Václavíka na jeho účast na národopisných a osvětových akcích jihovýchodní Moravy.

národopisnou činnost vycházející z mimořádného folklorního bohatství oné oblasti a reflektující i silné regionální citění.

Především zde působila Moravsko-slovenská společnost, jež vznikla v roce 1935 jako v té době nejvýznamnější národopisný spolek, sledující i ideu česko-slovenských vztahů, který byl iniciátorem řady občanských akcí na podporu upevnění Československa a jehož činnost jednoznačně směřovala k podpoře a udržení republiky. Vedle toho zde však existovaly i fašistické skupiny, jež rovněž akcentovaly národopis, svými aktivitami ho však do značné míry či zcela zneužívaly, mimo jiné i ve svém snažení, které se projevilo koncem 30. let podporou úsilí o slovenskou anexi Slováků a Valaška.²⁰

Tuto novou situaci přinesla autonomizace Slovenska a záhy poté i úplné rozbití Československé republiky. „*Celé národopisné hnutí zaznamenalo řadu otřesů, změn ideových i personálních – do popředí se tlačí fašistická individua, která se (po krátkém období koketování se slovenskými fašisty) pohotově přizpůsobují novému větru a začínají plout na vlnách kolaborace s okupanty.*“²¹

Na jedné straně zde tedy působily síly, které hledaly oporu nejen v návratu ke kořenům své existence a k národní historii, ale také v tradici, v lidové kultuře. Byly do značné míry reprezentovány novými strukturami české protektorátní vlády a Národním souručenstvím, její organizací.²² Prvky lidové kultury a národopis však akcentovali (či spíše zneužívali) i moravští fašisté, z nichž se záhy stali skuteční pronacističtí kolaboranti. To se projevilo zejména poté, když v červnu roku 1939 došlo k přeměně Moravsko-slovenské společnosti na organizaci zvanou Národopisná Morava.

20 Srov. MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha 1997, s. 44–46.

21 *Tamtéž*, s. 47.

22 Národní souručenství (užíván byl také název Souručenství národní) bylo za protektorátu Čechy a Morava jedinou nacisty povolenou českou politickou stranou, jež sdružovala téměř všechny mužské státní příslušníky protektorátu. Členství bylo víceméně formalitou, formálně se přihlásilo přes 4 miliony mužů, tedy přes 97% mužského obyvatelstva protektorátu (Židům a ženám bylo členství zakázáno). Národní souručenství bylo vytvořeno po definitivním rozbití Československa, tedy po obsazení zbytku českých zemí nacistickým Německem a odtržení Slovenského státu, což bylo prohlášeno 6. 4. 1939. Poslání Národního souručenství definoval Ottův slovník naučný nové doby slovy: „*Jeho úkolem je zabezpečiti a vésti národ k všestrannému rozmachu podle zásad národní pospolitosti a národního řádu.*“ Národní souručenství se mělo stát masovou organizací, v níž by měla oporu protektorátní vláda i prezident, oficiálně mělo být nástrojem loajální spolupráce s Němci, ale dařilo se v něm vytvořit i základnu pro různé formy obrany české autonomie. Některé složky přímo spolupracovaly s odbojem (Obrana národa, PVVZ). Jako politická organizace zaniklo Národní souručenství 15. 1. 1943, její nástupce, kulturně a politicky propagandistická organizace téhož jména „*s úkoly převážně kulturními a výchovnými*“, bylo zrušeno s osvobozením v květnu 1945. Jeho představitelé se po válce zodpovídali před Národním soudem.

Srov. https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1rodn%C3%AD_souru%C4%8Denstv%C3%AD (přistoupeno 15. 11. 2016).

Antonín Václavík, jenž od roku 1940 působil přímo v Uherském Hradišti, kde měla Národopisná Morava agilní pobočku, byl nepochybně pod značným tlakem této fašistické organizace, postavené na autoritativních principech, kterou charakterizovalo velikášství, s nímž její představitelé záhy začali proklamovat i monopol tohoto spolku na národopisnou práci a ve všech sférách jej tvrdě prosazovali.²³ Avšak jak se zdá, tlaku této organizace (ostatně prapodivně řízené, bez obvyklých atributů, jako jsou valné hromady či zápisy ze schůzí, bez pravidelně voleného výboru i bez zcela ujasněné struktury, dokonce bez kloudné evidence členů atd.),²⁴ včetně jejího vedení, odolával. Přestože Národopisná Morava několikrát provedla masivní nábořovou kampaň, jejíž odmítnutí ze strany oslovených nebylo pochopitelně bez rizika, nemáme žádné informace, že by se A. Václavík dal zavléci do jejích řad nebo že by s jejími představiteli nějakým způsobem, byť třeba neformálně spolupracoval, natož pak aby do této evidentně tristní komunity mimořádně nebezpečných kariéristů, nadto vlastizrádného ražení, sám dobrovolně vstoupil. Z dochovaných svědectví o Václavíkově smýšlení – zejména o sobě samém – ostatně vyplývá, že stavěl sebe opravdu vysoko nad mnohé své bližní, potažmo i nad představitele takového sdružení, jakým byla Národopisná Morava, a podobné kreatury.

Jestliže česká protektorátní vláda a Národní souručenství učinily řadu pokusů o ovlivnění činnosti Národopisné Moravy, o paralyzování jejích nejvíce nebezpečných snah, pak – jak doslova uvádí František Mezihorák – „*mezi jejich úspěchy patřilo i to, že byl roku 1940 jmenován za vrchního ministerského komisaře ve Slovácském muzeu v Uherském Hradišti vynikající odborník dr. Antonín Václavík*“.²⁵

V tomto politickém pnutí a střetávání mezi protektorátními vládními silami na straně jedné a kolaborantskými aktivisty na straně druhé (ve skutečnosti mnohdy šlo spíše o pouhé zmírňování excesů extremistů) tedy stál A. Václavík na pozici první zmíněných. Což se jeví jako zcela logické. Protektorátní vláda alespoň zpočátku vykazovala snahu o zachování jisté kontinuity s předchozím režimem první republiky, s jehož vedoucími činiteli – nyní v exilu – udržovala spojení, a lze předpokládat, že Václavík byl v časech meziválečného Československa provládně orientován, ať už jako státní úředník, nebo jako národopisec, tehdy začasté získávající státní zakázky a leckdy štědrě dotovaný i jinak, například při zahraničních studijních cestách.²⁶

Přesto se Václavíkův text *Podstata moravského národopisu* ocitl na stránkách časopisu *Uprkův kraj* (UK), v němž v září roku 1942 přeměnili exponenti Národopisné Moravy uherskobrodský časopis *Lidová tvorba* (*Uprkův kraj* pak vycházel až do roku 1945). V časopisu *Uprkův kraj* publikovali různé stati autoři vyznávající

23 Srov. MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*, c. d., s. 76.

24 Srov. *tamtéž*, s. 77–78.

25 *Tamtéž*, s. 83.

26 Právě na tuto skutečnost poukazuje B. Soukupová ve své reakci na vyjádření pracovníků Ústavu evropské etnologie v Glosách k její stati.

a propagující vysloveně fašistické ideje, tedy skuteční kolaboranti s nacisty, ale – jak doslova uvádí historik František Mezihorák – „*přispívali do něj i známí a seriózní národopisní pracovníci – dr. Antonín Václavík, dr. Jan Húsek, prof. Vladimír Klusák, spisovatel Beneš Bedřich Buchlovan (sic! – KA), dr. Leopold Bena, farář Tomáš Loprais, arcibiskupský rada Alois Václavík z Bojkovic aj.*“²⁷

Když autor předchozího citátu rekonstruoval národopisnou ideologii Národopisné Moravy, dospěl k poznání, že tu existovaly „*různé proudy – od zcela primitivistického, podle nějž by národopis měl pěstovat pouze prostý lid (Josef Karel Boček), přes katolický, akcentující význam cyrilometodějské tradice, víry a také roli učitelů (Jan Jetelina), až po proud, který se stavěl proti diletantství, zdůrazňoval nutnost odborné přípravy, a dokonce připouštějící odpovědnost národopisných pracovníků nejen vůči rodnému kraji, ale i vůči celé vlasti a národu (František Přestupný).*“ A jak konstatoval na závěr, „*k tomuto proudu samozřejmě patřili i zmínění odborníci typu dr. Antonína Václavíka nebo dr. Jana Húska.*“²⁸ Přestože chtěl František Mezihorák tímto konstatováním evidentně zmírnit roli A. Václavíka v časopisu Uprkům kraj, ani tak s ním nelze zcela souhlasit. Na rozdíl od J. Húska, který v kolaborantském listu publikoval celou řadu statí, nadto psaných do značné míry v profašistickém duchu, text podepsaný Antonínem Václavíkem se zde objevuje pouze jednou jedenkrát.

Vskutku, v časopisu Uprkům kraj byla za celou dobu existence tohoto listu publikována pouze jedna jediná Václavíková stať, totiž ona výše zmíněná – a žádná jiná. Skutečně jen stěží lze proto považovat Václavíka za kmenového autora listu – a řadit ho (byť s nejlepšími úmysly a ve snaze o objektivní pohled na jeho roli) k jednomu z proudů, které se zde prezentovaly.

K této skutečnosti pak přistupují i další pozoruhodná fakta, která je nezbytně nutné zmínit. Právě studie *Podstata moravského národopisu* měla poněkud neobvyklý osud. Nebyla totiž publikována pouze jednou, v listu Uprkům kraj v roce 1943,²⁹ ale hned dvakrát (jak uvádí i B. Soukupová), a to se značným časovým odstupem, o to závažnějším, že se tak stalo v bouřlivé době II. světové války.

Poprvé byla Václavíková stať uveřejněna už v roce 1940 v časopisu Luhačovský lázeňský zpravodaj (LLZ).³⁰ Časopis věhlasného lázeňského města Luhačovice, „*osobitého, národního, kulturně politického střediska*“,³¹ rozhodně nebyl pouhým listem přinášejícím aktuality z dění v této, byť nad jiné atraktivní lokalitě, na jeho stránkách bylo též publikováno mnoho článků, obsahujících jak konkrétní

27 MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*, c. d., s. 98.

28 *Tamtéž*, s. 99.

29 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj 2 (4), 1943, č. 6, s. 2–4; č. 7–8, s. 3–5; č. 9, s. 3–4.

30 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3–4; č. 20, s. 2–4.

31 PAVLIŠTÍK, K.: *Bibliografie národopisných příspěvků v časopisech Luhačovské listy lázeňské a Lázeňský zpravodaj luhačovský*. Gottwaldov 1965, s. 1.

etnografický a folkloristický materiál, tak i dobové názory na společenský charakter lidové kultury.³² Jak napsal Karel Pavlišťík, autor bibliografického soupisu národopisných příspěvků v tomto časopisu (a dalších periodických z této lokality), „v úrovni jednotlivých článků jsou velké rozdíly. Vedle nenáročných, někdy beletrizujících črt s údaji často všeobecnými, nalezneme zde i fundované studie autorů, jako jsou Frank Wollman, A. Václavík, J. Černík a další.“³³ A jak dále pokračuje K. Pavlišťík, z hlediska potřeb etnografie a folkloristiky lze považovat za vrchol vývoje lázeňského časopisu období, kdy se stal členem redakčního kruhu Bohumil Haluzický. Je nepochybně jeho osobní zásluhou, že od roku 1940 převládaly na stránkách časopisu stati historické, vlastivědné a národopisné, jejichž úroveň je ve většině případů nesporná.³⁴ A právě v této době uveřejnil A. Václavík na stránkách tohoto listu několik statí (celkem 3). Úvaha *Podstata moravského národopisu* byla jednou z nich.

K těmto dvěma verzím jedné statí, jež byly publikovány, však přistupuje ještě jedna, tedy verze třetí, tentokrát nepublikovaná. Ve Státním okresním archivu Uherské Hradiště se ve fondu Slovácké muzeum Uherské Hradiště nachází rukopis (či spíše strojopis) statí, jež je zde uložena pod názvem *Teze Ant. Václavíka Podstata moravského národopisu*.³⁵ Jde zjevně o výchozí znění textu, který se poté dočkal dvojího publikování, přičemž rukopis je výrazně kratší než obě otištěné verze; svým obsahem se rukopis mnohem více shoduje s textem publikovaným v roce 1940 v Luhačovském lázeňském zpravodaji než později v Uprkově kraji. Rukopis v původní podobě zřejmě ani nebyl určen k publikování, neboť byl vlastně referátem, který A. Václavík veřejně přednesl na bližší neznámém shromáždění. Soudím tak ze skutečnosti, že text začíná slovy poděkování: „*Laskavostí České Národní Rady dostalo se mi vzácného pozvání, abych s Vámi sdělil několik myšlenek o moravském národopisu.*“³⁶

Z uvedených skutečností vyplývá, že zveřejnění Václavíkova textu s sebou nese nemálo otázek. Vzhledem k naprosté absenci jakýchkoli bližších informací o okolnostech publikování tohoto díla můžeme odpovědi na ně hledat zejména z výsledků další analýzy všech tří verzí statí se stejným názvem: *Podstata moravského národopisu*. Jsem přesvědčen, že leccos pozoruhodného lze stále ještě získat důkladným vzájemným porovnáním obou tištěných verzí statí, přestože tak už učinili pracovníci Ústavu evropské etnologie ve svých Glosách stejně jako B. Soukupová ve své Odpovědi na polemiku.

32 Srov. *tamtéž*.

33 *Tamtéž*.

34 Srov. *tamtéž*, s. 2.

35 Státní okresní archiv Uherské Hradiště, fond SM UH, inv. č. 246, k. 30. Dokument čítá 5 folií a je datován letopočtem 1941. Domnívám se, že časové zařazení je chybné, rukopis této statí pochází dle mého názoru ze začátku roku 1940, pokud není ještě o pár měsíců starší. Je to jediný rukopis některé z Václavíkových statí v tomto fondu, jenž jinak obsahuje pouze jeho korespondenci s různými institucemi.

36 Státní okresní archiv Uherské Hradiště, fond SM UH, inv. č. 246, k. 30. Bohužel se mi zatím nepodařilo zjistit, o kterou Českou národní radu tehdy, na konci 30. či na samém začátku 40. let, vlastně šlo.

Je známo, že text otištěný v LLZ v roce 1940 je poněkud odlišný od toho publikovaného v UK v roce 1943. Předně je první z obou textů dost kratší než text pozdější: hned na několika místech jsou do textu v UK vloženy další kratší či delší pasáže, včetně té zřejmě nejvíce kontroverzní, jež zde zní: „*Na přípravách o vzornou úpravu typických jihovýchodomoravských obcí po stránce národopisné, hygienické a hospodářské, mají zásluhy úřady říšského protektora, ministerstvo školství, ministerstvo lidové osvěty a zemský president moravský.*“³⁷ Tuto pasáž pochopitelně zcela postrádá LLZ.

Na druhé straně v textu v UP chybějí některé údaje, které obsahuje stať otištěná LLZ; v později publikované stati jsou vypuštěny, neboť je zřejmě nepovolila cenzura. Jde především o jména osob, které se během oněch tří let, která uplynula mezi oběma verzemi publikovaného textu stati, staly nežádoucími, možno říci, že se ocitly „na indexu“. Tak odtud zmizela připomínka T. G. Masaryka (celkem dvojí) i J. Herbena, ale dokonce také F. Palackého, Dr. Theodor Kohn je v UK výslovně zmíněn pouze jako „*arcibiskup olomoucký*“, neboť jeho plné příjmení zřejmě příliš připomínalo klerikův částečně židovský původ, který skutečně měl.

Ale také tu jsou některé věcné omyly, přičemž zvláště komicky působí vytvoření dvou osob z původní jedné, totiž z Josefa Heřmana Agapita Galaše. Těžko uvěřit, že by to byl A. Václavík, kdo by z tohoto koryfeje národopisu na Moravě udělal rozdělením jeho jména jak Josefa Heřmana, tak i Agapita Galaše.

Pokud by to byl sám Václavík, kdo takto přepracoval svůj text do podoby otištěné v časopisu Uprkům kraj, pak by do značné míry popřel své původní myšlenky. Asi nejzřetelněji to vyplývá ze samého závěru jeho stati. V roce 1940 v Luhačovském lázeňském zpravodaji ji A. Václavík zakončil výzvou k „*nepovolnému úsilí o plnění mravních příkazů*“, prostřednictvím kterého „*může být lidová kultura jedním z důležitých článků národní obrody a přispěti ke stavbě solidních pilířů národního života. Syntéza nového moravsko-slováckého, resp. moravského člověka musí dle závěrečných poznatků národopisce zahrnovati proto více složek a typů.*“ Tuto výzvu pak završil výčtem jmen autorit, jež jakoby povolával na pomoc a jimiž se nejspíše sám chtěl zaštitit, a proto – dosti odvážně – uvádí doslova: „*... a pak tu třeba jmenovati kromě Cyrila a Metoděje i J. A. Komenského, i Fr. Palackého, i T. G. Masaryka, i J. Uprku, i L. Janáčka, i T. Batu. Vyloučení kteréhokoliv z těchto jmen znamenalo by nevděk, ochuzení vlastní tradice a popření samé pravdy.*“³⁸ V závěru, jímž končí verze stati publikované v listu Uprkům kraj, však chybí nejen Tomáš Garrigue Masaryk, ale také František Palacký; navzdory předchozímu varování Luhačovského lázeňského zpravodaje byli tentokrát skutečně vyloučení.³⁹

37 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj 2 (4), 1943, č. 9, s. 4.

38 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3–4; č. 20, s. 4.

39 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj 2 (4), 1943, č. 9, s. 4.

Nutno též pokusit se uvést na pravou míru závažnou pasáž publikovanou v časopisu Uprkům kraj, kde se praví doslova: „*Nakonec ještě něco o cílech mladé generace Národopisné Moravy, která v posledních letech projevuje zvýšenou činnost a upřímný zájem o zanikající domácí kulturní hodnoty, jež nepochybně hodnotami zůstávají, i když vědecké bádání eliminuje z nich leccos, co bylo považováno za ryze původní.*“⁴⁰ V periodiku Luhačovský lázeňský zpravodaj zní tato pasáž zcela shodně, ovšem s jednou, domníváme se, velmi závažnou odlišností: ve slově *národopisné* není na začátku velké písmeno, tedy N. Můžeme mít za to, že Antonín Václavík se v LLZ vyjadřoval v obecné rovině, tedy o mladé generaci národopisců na Moravě, nikoli o fašistické organizaci Národopisná Morava, jak stojí v Uprkově kraji. Tuto domněnku pak podporuje i znění rukopisné verze, kde se píše o „*mladších generacích*“: „*Ku konci ještě něco o cílech mladé národopisné Moravy, která v posledním roce projevuje upřímný zájem o zanikající domácí kulturní hodnoty. [...] I když z vědeckého hlediska lze se stavěti proti rekonstrukcím a proti galvanisování toho, co odumřelo a ztratilo často na základní duchové i praktické funkcionální, nutno snahy mladších generací vítati.*“⁴¹

Dodejme ještě, že při srovnávání obou publikovaných verzí textu se ta v Uprkově kraji jeví i formálně jako méně pečlivě připravená. Zejména jsou zde nově (tedy oproti verzi z Luhačovského lázeňského zpravodaje) některé pravopisné chyby, včetně hrubých, například malé *u* ve slově *uherskohradištsko*,⁴² či nesprávně zvolená vazba „*na přípravách o vzornou úpravu*“⁴³ stejně jako řada chyb v interpunkci.

Jak se jeví z existence řady už očividných rozdílů mezi jednotlivými verzemi stati *Podstata moravského národopisu*, její text – původní Václavíkův strojopis – byl do tištěné podoby značně upraven, uzpůsoben záměru, programu i smyslu a konec konců i čtenářům periodika, na jehož stránkách byl poprvé publikován, tedy Luhačovského lázeňského zpravodaje; v případě druhého otištění v listu Uprkům kraj došlo k dalším úpravám (tentokrát již první publikované verze) či spíše k manipulaci. Naskytá se otázka, proč se tak stalo, jakým způsobem a kým.

Není pochyb, že na začátku stál Václavíkův rukopis, který byl posléze – v dosti výrazně rozšířené verzi – publikován v LLZ, přičemž text byl upraven a hlavně rozšířen autorem samým, neboť takový zásah do původní verze (strojopisu) bez souhlasu autora by jistě vedl k jeho ráznému ukončení další spolupráce s tímto periodikem. To se nestalo, Václavík publikoval v LLZ i nadále. Dále se jeví jako nejpravděpodobnější, že článek v LLZ pak po několika letech převzala redakce časopisu Uprkům kraj, která ho opětovně uveřejnila. Událo se tak nejspíše ve své vlastní verzi, s řadou změn, z nichž na některé, dle mého soudu nejvýznamnější, jsem již upozornil výše.

40 *Tamtéž.*

41 Státní okresní archiv Uherské Hradiště, fond SM UH, inv. č. 246, k. 30.

42 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj 2 (4), 1943, č. 7–8, s. 34.

43 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj 2 (4), 1943, č. 9, s. 4.

Je ovšem otázkou, zdali se tak stalo přímým Václavíkovým přičiněním, tedy jeho nabídkou a s (případným) následným aktivním podílem na dalším přepracování prvně publikovaného textu, anebo se tak stalo bez jeho souhlasu. Pokud k publikování došlo se souhlasem autora, pak je ovšem další otázkou, zdali je sám původcem nových úprav textu anebo byly učiněny redakcí; v druhém případě se pak musíme ptát, zdali Václavík s novými úpravami souhlasil. Text publikovaný v časopisu Uprkům kraj tak prošel značnými úpravami, jež do značné míry poznamenaly jeho znění; mohli bychom přímo mluvit o cenzuře, případně o autocenzuře.

Z postojů, jež A. Václavík zastával nejen před obdobím tzv. protektorátu, ale i po něm, a to v obojím případě dosti dlouhá léta, můžeme vyvodit také jeho vztah k politickému angažmá jako prostředku společenského a sociálního vzestupu: rozhodně je nevyhledával z vlastní iniciativy, a pokud k němu byl okolnostmi přiveden, zřejmě je chápal jako nutné zlo. V letech první republiky si v tomto ohledu do značné míry vystačil se svými konexemi na Pražském hradě, tedy v rodině samotného prezidenta T. G. Masaryka (jak známo, otec jeho manželky coby evangelický farář byl duchovním důvěrníkem Masarykových). S těmito svými příznivci se A. Václavík nejspíše upřímně solidarizoval, stál tedy na pozicích ryze demokratických, republikánských. Při svém bádání o životě a díle Antonína Václavíka jsem nenašel jediný důkaz, že by později opustil své ideály a v důsledku toho změnil své postoje i konání.

Ani na začátku doby tzv. protektorátu, natož pak po zkušenosti s terorem éry heydrichiády nehodlal Václavík „dělat politickou kariéru“, která by nepochybně znamenala získání lepších pozic pro rozvíjení národopisné práce, ovšem s rizikem snadného zneužití jejich výsledků a velice pravděpodobných citelných následků v budoucnu. Nepatřil k těm, kteří hodlali v čase bezprecedentní národní poroby profitovat z možností, které skýtala skutečná kolaborace, totiž horlivá a snaživá spolupráce s Němci. Lze soudit, že v nové situaci – v dnes jen stěží představitelném, nepochybně mimořádně tíživém ovzduší tzv. protektorátu a při ztrátě elementárních životních jistot v realitě II. světové války – chtěl Václavík tak jako statisíce a miliony jiných Čechů hlavně přežít, pokud možno důstojně. Jistě však nepotřeboval na sebe příliš upozorňovat.

Při hodnocení rozvoje národopisu a tehdejšího jednání jeho čelných osobností, nadto ve zvláště rozjitřené době, je nepochybně nutné brát v potaz dobové kontexty a bedlivě zvažovat všechny okolnosti tehdejšího dění. Především je nezbytné se seznámit s atributy tehdejšího systému, se základními určujícími skutečnostmi jeho dějinného vývoje i s jeho každodenním životem, s atmosférou doby. Zvláště pro období protektorátu, které v sobě zahrnovalo i zmíněnou neblaze proslulou heydrichiádu, tedy éru toho nejkrutějšího teroru, jež se navíc odehrála právě mezi prvním a druhým publikováním Václavíkovy studie, je záhodno vyvinout snahu porozumět rizikům různých strategií chování obyvatel, nutnosti přizpůsobit komunikaci s druhými lidmi adekvátnímu sociálnímu kontextu, vnímat souvislosti mezi politickým tlakem a mravními postoji jednotlivců.

Výše uvedené úvahy, věřme, že podepřené dostačujícím množstvím důkazů získaných studiem dobových svědectví, mne tudíž vedou k odmítnutí nařčení A. Václavíka z kolaborace s nacisty, jak se ho dopustila Blanka Soukupová. Bohužel je musím chápat jako zcela nepřijatelnou invektivu ze strany autorky, které si pro jiné její etnologické aktivity osobně vážím.

Literatura

- ALTMAN, K.: *Antonín Václavík a jeho škola*. In: Woitsch, J. – Jünová Macková, A. a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016 (v tisku).
- BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 2000.
- DRÁPALA, D. (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010.
- JEŘÁBEK, R.: *Antonín Václavík (1891–1959)*. Strážnice 1991.
- JEŘÁBEK, R.: *Antonín Václavík a (sebe)kritika*. Český lid 78, 1991, s. 216–221.
- MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha 1997.
- PAVLIŠTÍK, K.: *Bibliografie národopisných příspěvků v časopisech Luhačovské listy lázeňské a Lázeňský zpravodaj luhačovský*. Gottwaldov 1965.
- Pracovníci Ústavu evropské etnologie FF MU: *Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*. Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 1, s. 98–102.
- rj [JEŘÁBEK, R.]: *Václavík Antonín*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1. Praha 2007, s. 240–241.
- SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*. Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3–4; č. 20, s. 2–4.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkův kraj 2 (4), 1943, č. 6, s. 2–4; č. 7–8, s. 3–5; č. 9, s. 3–4.

Karel Altman
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno

Evropská etnologie a český národopis

„*Moravo, Moravo, Moravičko milá,
co z tebe pochází chasa ušlechtilá...*“

Václav HANKA (1831)¹

Z Moravy stejně jako z mnoha jiných evropských zemí nepochází jen chasa ušlechtilá, ale i různá jiná, která od dob vlasteneckého nadšení vybudovala z nejrůznějších dobrých podnětů i krutých rozbrojů moderní, vzdělanou společnost. Cestu tohoto vývoje dnes nesleduje jen historie, ale společenské procesy pozoruhodného 19. a 20. století objasňují i rozvíjející se humanitní obory v podobě etnologie nebo sociologie. Etnologie – stejně jako jiné vědní disciplíny – neustále rozšiřuje své věcné poznatky a metody bádání, a s nimi obsah užívaných termínů. Pojmy etnografie, etnologie, ale u nás stále ještě i termín národopis označují komplexní výzkum kultury a způsobu života převážně rolnických vesnic. Měly by si všimnout zejména proměn etického, estetického i ekologického vědomí, jež po staletí tvoří niterné tradice lidových vrstev vesnic a měst. Richard Jeřábek to před lety vyjádřil velmi výstižně: „*Tyto niterné tradice byly mnohem důležitějším a důsažnějším elementem komunikační infrastruktury lidové pospolitosti a formantem rodinných a společenských vztahů než ony tradice, jež se staly základem pódiového nebo jevištního, rozhlasového, televizního nebo filmového folklóru. Vyjadřují totiž základní postoje člověka k člověku, ke společnosti, k životu a ke světu.*“²

Pro vznik uvedených termínů a jejich obsahů byla důležitá Národopisná výstava československá, při jejíž přípravě se v letech 1892–1895 uskutečnilo v Čechách 118 a na Moravě a ve Slezsku 56 krajinských výstavek. Na nich vystupovaly regionální krojované skupiny s různými písněmi, tanci a zvyky. Na počátku 90. let 19. století napsal autor *Nástinu dějin ethnologie* a tajemník právě zřízené Národopisné společnosti československé Emanuel Kovář, že „*ethnologická studia náležejí mezi nejoblíbenější a přece při všem tom ruchu sluší se vyznati, že ethnologie (čili národopis) jako věda ustálena není.*“³ Václav Tille později analyzoval tehdejší stav poznávání lidové kultury velmi lapidárně: „*... počalo opravdové studium, jímž přímočarý, naivní obraz zlatého věku, uchovávaného od kolébky národa až do současné doby v prostých viskách rozplynul se vničeť, a život lidu se všemi jeho plody i uměním, objevil se jako složitý výsledek neustálé postupné práce všech věků, mnohého křížení, vzájemného pronikání plemen i vrstev společenských.*“⁴

1 Jedná se o úvodní část písně složené Václavem Hankou, která zlidověla.

2 JEŘÁBEK, R.: *Člověk a tradice*. Národopisná revue 1990 (zvláštní číslo), s. 4.

3 KOVÁŘ, E.: *Nástin dějin ethnologie*. Atheneum VIII, 1891, s. 157.

4 TILLE, V.: *Lidové umění*. Praha 1909, s. 87.

V kulturně společenském a politickém ruchu konce 19. a počátku 20. století postupně termín etnologie ustoupil do pozadí a prosadil se termín národopis. Ten nabýval dva základní obsahy: ve vědeckém prostředí se jím rozumělo studium kultury a způsobu života sociokulturních struktur v regionálním nebo širším prostoru, v laické veřejnosti pak nejrůznější kulturně politické akce, spojované často s nacionálně zaměřenými aktivitami. Tento vývoj probíhal v celé Evropě podobně. Na nebezpečí takových aktivit pro vědecký výzkum upozornili už zakladatelé univerzitního studia etnografie. Ve 20. letech 20. století Karel Chotek konstatoval, že „... ožívuje zájem o národopis znovu, tentokrát ve formě krojových slavností. Jestliže prvé nadšení před Národopisnou výstavou přineslo národopisu mnoho dobrého tím, že dalo podnět k četným dobrým pracím literárním, založilo velmi četné sbírky museální i soukromé [...] není možno totéž říci o tomto druhém hnutí krojovém [...] v mnohém přímo uškodilo...“ Také Antonín Václavík už v roce 1940 napsal, že za národopisce jsou považováni např. sběratelé lidové keramiky nebo pořadatelé lidových veselí.⁵ Byl proti galvanizování toho, co odumřelo, a například známou výrobu krojovaných panenek pokládal za kulturní zločin. Termín národopis s jeho stále zmatečnějšími obsahy pokračuje do současnosti, i když na univerzitách i na akademických pracovištích se pro vědecké studium lidové kultury u nás i v celé Evropě ujal termín evropská etnologie.

Po celé 20. století se pod termínem národopis konalo a dosud koná neobyčejně mnoho akcí, využívajících ke svým programům regionální zvyky a kroje. Zvláštní pozornost veřejnosti v Čechách i na Moravě zaujímala vystoupení krojovaných skupin ze Slovácka.⁶ Tyto aktivity od počátku 20. století podporoval zejména rozvíjející se turismus.⁷ Na Moravě za tímto účelem vznikl Český svaz pro povznesení návštěvy cizinců na Moravě a ve Slezsku.⁸ V roce 1924 dokonce založil pražský advokát JUDr. Ladislav Rutte Sdružení přátel lidového umění a rázu Slováků.⁹ Prvky lidové kultury se začaly přenášet z intimního prostředí rodiny nebo vesnice do zcela odlišného kontextu jeviště nebo festivalového pódia. Jak trefně poznamenal L. Tyllner: „*Folklor volné přírody se dostává na určenou a přesně vymezenou trasu turistické stezky [...] a nacvičené pódiové hry na prostředí pravého domova.*“¹⁰

Studie B. Soukupové o využívání funkcí obrazu venkova v době II. světové války si pro poznání tohoto procesu vybrala jen krátký časový úsek.¹¹ Diskutabilní

5 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3.

6 JANČÁŘ, J. – KRIST, J.: *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice 2007.

7 BAUSINGER, H.: „*Folklorismus*“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, s. 217–222.

8 DVOŘÁKOVÁ, H.: *K počátkům komercializace tradiční kultury*. In: *Problematika prezentace a medializace tradiční lidové kultury*. Strážnice 2006, s. 28–33.

9 KRIST, J. M.: *Historie slováckých krúžků a vznik souborů lidových písní a tanců na Slovácku*. Praha 1970, s. 47.

10 TYLLNER, L.: *Folklorismus – teoretická reflexe*. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru*. Strážnice 2006, s. 12.

11 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury*

je především nejednoznačné objasnění laického a vědeckého termínu národopis a jeho nepřesné užívání nejen v době nacistické okupace na Slovácku, ale i jinde. V úvahách o významu vystupování vesnických krojovaných skupin pro rozvoj politického agrarismu a dalších politických aktivit se autorce v článku ztrácí výraznější zdůraznění organizující úlohy intelektuálních a politicky angažovaných městských vrstev, jež nelze omezit na krátký časový úsek nebo vybraný region. Problém je také v celkové koncepci studie. Pojem agrarismus mohl být určitou reakcí na nezadržitelnou industrializaci. Právě zrychlování historie přivádělo masy průmyslových národů k nostalgickému hledání svých kořenů. „*Odtud plyne móda retro, záliba pro historii a archeologii, zájem o folklór, módní vlna etnologie, zápal pro fotografii, která utváří paměť a vzpomínky, i prestiž pojmu národní dědictví.*“¹² Tento vývoj měl nejrůznější podoby zejména ve 20. století, jak o tom svědčí bohatá literatura.¹³

Autorka věnuje zvláštní pozornost kolaborantské organizaci Národopisná Morava, jejíž členy historik František Mezihorák nazývá vtipně „*krojovaní kolaboranti*“.¹⁴ Právě v těchto souvislostech je nutné podrobněji pojednat o obsahu termínu národopis, který užívá ve své studii B. Soukupová.¹⁵ Termín národopis se používá jednak z tradice, jak to dokládají starší názvy univerzitních i akademických pracovišť a oborových časopisů, jednak z pohodlnosti etnografů/etnologů měnit zaužívané termíny. Tragikomická termínu národopis potvrzuje zvláště výrazně zmíněná organizace Národopisná Morava, jejímž předsedou byl Jan Uprka, syn slavného malíře Joži Uprky. Ten se ještě 10. dubna 1939 v písemném zápisu distancoval od aktivit svého syna. Jan Uprka nebyl po II. světové válce odsouzen jako jeho spolupracovník, neboť pro psychopatii s debilními rysy byl zbaven svéprávnosti a umístěn v psychiatrické léčebně ve Šternberku.¹⁶ Proto je mylný názor Františka Mezihoráka, že národopis na Moravě byl ctěný i bezectný. Může-li být nějaký vědní obor nazván ctěný nebo bezectný, vyžaduje to alespoň ve zkráceném rozsahu vysvětlení rozdílu mezi profesionální vědeckou a výzkumnou činností a amatérskou zájmovou (třeba i uměleckou) činností.

Po I. světové válce na Slovácku, chvalně i nechvalně známém předváděním některých krojů a zvyků v řadě měst v Čechách i na Moravě, se pod termínem

a národopisu během II. světové války. Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97.

12 Le GOFF, J.: *Paměť a dějiny.* Praha 2007, s. 35.

13 KUBÍČEK, J. – KUBÍČEK, T.: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie.* Strážnice 1996.

14 MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945.* Praha 1997, s. 76.

15 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války,* c. d., s. 75.

16 Tragický osud Jana Uprky byl nepochybně ovlivněn dědičným zatížením. Jeho matka pobývala od roku 1905 až do své smrti v roce 1959 v psychiatrické léčebně v Kroměříži. Její dcera Božena v knížce *Besedy s Jožou Uprkou* uvádí na s. 166, že když matku v Kroměříži navštěvovali, ani je nepoznala. Knížku *Besedy s Jožou Uprkou* vydal Ústav lidové kultury ve Strážnici místo katalogu k výstavě Jože Uprky, připravované tehdejším ředitelem Národní galerie Jiřím Kotalíkem. Viz NOVÁKOVÁ UPRKOVÁ, B.: *Besedy s Jožou Uprkou.* Strážnice – Ostrava 1996.

národopis začala objevovat snaha o obchodní, ale i o politické využití prvků regionální tradiční kultury. Určitým podnětem – kromě jiného – mohla být i *Výstava Slovácka 1937*. V Uherském Hradišti vzniklo v roce 1936 družstvo pro přípravu uvedené výstavy, a po jejím skončení se proměnilo v družstvo s názvem Slovač. Od skončení uvedené výstavy do roku 1940 družstvo existovalo jen jako správce jmění členů. Když byl předseda družstva Němci zajištěn jako rukojmí a tajemník Vladimír Graca byl zatčen gestapem, družstvo nebylo zrušeno. Zbylí členové představenstva využili možnost drobného podnikání bez bezprostředního německého dozoru.¹⁷

V roce 1939 vzniklo v Uherském Hradišti další družstvo s názvem Slovácké lidové umění, které si dalo za cíl výkup a prodej kraslic, výšivek, keramiky a různých podomácky hotovených výrobků. Členem představenstva se stal tehdejší odborný pracovník Slováckého muzea doc. Antonín Václavík, který však rychle na členství rezignoval. V roce 1942 se obě družstva sloučila pod názvem Slovač, které se po II. světové válce stalo hlavním výrobcem krojů pro novodobé folklorní soubory v Československu.

Určitou reakcí na sílicí nacionalistické aktivity na Slovensku byl v roce 1935 vznik Moravsko-slovenské společnosti.¹⁸ Původně vlastenecky zaměřenou organizaci se podařilo v roce 1939 přeměnit skupinou členů bývalé České obce fašistické a osobností nejrůznějšího zaměření, sdružených kolem Jana Uprky, na organizaci s názvem Národopisná Morava.¹⁹ Antonín Václavík, než se po vyhoštění ze Slovenska zorientoval na Moravě v aktivitách zvaných národopisné, mohl po svých poznatcích ze studijního pobytu v roce 1935 v Německu napsat v roce 1940 větu, již B. Soukupová pokládá za obdiv k nacistickému národopisu. V té době rozvíjela své aktivity kolaborantská Národopisná Morava, která byla proti tomu, aby na žádost Spolku Slovácké museum byl do muzea přijat doc. Antonín Václavík. Ministerstvo kultury vyřídilo žádost Spolku příznivě a jako ústupek Národopisné Moravě jmenovala v roce 1939 Jana Uprku krajským inspektorem pro národopis.

Pro současnou evropskou etnologii u nás je třeba připomínat si zlo, které pod pojmem národopis páchala skupina obchodníků a osvětových pracovníků, využívajících psychicky narušeného syna slavného malíře Joži Uprky ke kolaboraci s německými okupanty. Antonín Václavík, který byl vyhoštěn fašisty ze Slovenska a v 50. letech dehonestován pražskými komunisty, sotva byl ochoten spolupracovat s moravskými kolaboranty.

Domněnka B. Soukupové je poněkud dehonestující. Pokud by Antonín Václavík žil, mohl by to pokládat za pomluvu. Václavíkova rodina v Pozlovicích byla velmi

17 JANČÁŘ, J.: *Slovač. Družstvo umělecké výroby*. Brno 1985.

18 ČEREŠŇÁK, B.: *Vliv lidové kultury na politické aktivity a společenský život České republiky*. In: Čerešňák, B. – Jančář, J. – Sedlář, J. – Tyllner, L.: *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky*. Strážnice 2002, s. 7–38.

19 KRIST, J. M.: *Historie slováckých křížků a vznik souborů lidových písní a tanců na Slovácku*, c. d., s. 60–64.

vlastenecká. Už Václavíkův strýc byl vězněn za protest proti poněmčování české kultury v rakouské monarchii. Po I. světové válce se rodina Václavíková přihlásila k Českobratrské církvi evangelické, později – pod vlivem kazatele F. Urbánka, otce Václavíkovy ženy Lucie a duchovního rádce rodiny T. G. Masaryka – se přihlásila k obnovené Jednotě bratrské.²⁰ Jak František Mezihorák, tak Blanka Soukupová popisují činnost malé skupiny kolaborantů ze Slovácka. Může tak vzniknout mylný dojem o Slovácku v době okupace. Obyvatelstvo tohoto regionu patřilo k nejpočetnějším členům protifašistické organizace Obrana národa a 541 občanů padlo v zahraničním odboji nebo bylo umučeno v koncentračních táborech. K nejnámějším hrdinům patří parašutisté Josef Bublík z Bánova a Jan Hrubý z Kunovic, kteří padli v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Praze po provedení atentátu na Heydricha.²¹

Poněkud menší pozornost je věnována české etnologii v období komunistické totality. Jen zcela mírnou kritiku šikanování mnohých odborných pracovníků tohoto oboru publikovali Vanda Jiříkovská a Zdeněk Mišurec.²² Ke komplexnějšímu zhodnocení činnosti etnografů a členů Národopisné společnosti za zneužívání badatelských výsledků k podpoře totalitního režimu zatím u nás nedošlo. Terminologické problémy vědeckých programů evropské etnologie v Česku a upřesnění obsahu termínu, zatím nazývaného folklorismus, bude předmětem bádání dalších generací etnologů.

Složitý proces proměn obsahu pojmu národopis a vymezení rozdílu mezi soudobým etnologickým studiem a zájmovou činností jednotlivců a skupin označujících se za národopisné, pokračuje. Zájmové aktivity, jež zařazujeme pod termín folklorismus, jsou dnes v širších souvislostech pojmenovány novým a obsahově složitějším termínem: *nehmotné kulturní dědictví*. Tento termín byl přijat organizací UNESCO pod názvem *Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury*.²³

Tak jako za dob první republiky, za II. světové války nebo v období komunistické totality jsou kulturní aktivity předvádějící kroje (často spíše krojové operetní kostýmy), zapsané tance v novodobých choreografických úpravách, stejně jako vystupování cimbálových nebo hudeckých a dudáckých muzik na počátku 20. století ve vesnicích v tomto rozsahu ještě neznámé, především aktivitami intelektuálů, řemeslníků a dalších městských profesí. Pokusy označit tuto činnost za druhou nebo nějakou jinou existenci folkloru jsou diskutabilní.

20 PETRÁKOVÁ, B.: *Kořeny poznání – Antonín Václavík a luhačovické Zálesí*. In: Drápala, D. (ed.): Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla. Brno 2010, s. 85.

21 BURIÁN, L.: *Uherskohradištsko proti fašismu*. Uherské Hradiště 1984.

22 JIŘIKOVSKÁ, V. – MIŠUREC, Z.: *Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948*. Národopisný věstník československý VIII (50), 1991, s. 5–35.

23 http://www.nul.kz/files/kestazeni/dop_unesco.pdf (přistoupeno 20. 11. 2016).

Literatura

- BAUSINGER, H.: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, s. 217–222.
- BURIÁN, L.: *Uherskohradištsko proti fašismu*. Uherské Hradiště 1984.
- ČEREŠŇÁK, B.: *Vliv lidové kultury na politické aktivity a společenský život České republiky*. In: Čerešňák, B. – Jančář, J. – Sedlář, J. – Tyllner, L.: *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky*. Strážnice 2002, s. 7–38.
- Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury*. http://www.nul.k.cz/files/kestazeni/dop_unesco.pdf (přistoupeno 20. 11. 2016).
- DRÁPALA, D. (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010.
- DVOŘÁKOVÁ, H.: *K počátkům komercializace tradiční kultury*. In: *Problematika prezentace a medializace tradiční lidové kultury*. Strážnice 2006, s. 28–33.
- HONCOPOVÁ, H.: *Folklor na programu Evropského kulturního klubu*. *Národopisná revue* 1, 1991, s. 21–26.
- CHOTEK, K.: *Národopisné slavnosti a národopis*. *Národopisný věstník československý* XIX, 1926, s. 17–22.
- JANČÁŘ, J.: *Slovač. Družstvo umělecké výroby*. Brno 1985.
- JANČÁŘ, J.: *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století*. Strážnice 2014.
- JANČÁŘ, J. – PAVLICOVÁ, M.: *Lidová hudba a tanec na jevišti (Čtyřicet let Hradištanu)*. Strážnice 1990.
- JANČÁŘ, J. – KRIST, J.: *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice 2007.
- JEŘÁBEK, R.: *Člověk a tradice*. *Národopisná revue* 1990 (zvláštní číslo), s. 1–4.
- BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1*. Praha 2007.
- JIRÍKOVSKÁ, V. – MIŠUREC, Z.: *Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948*. *Národopisný věstník československý* VIII (50), 1991, s. 5–35.
- KOVÁŘ, E.: *Nástin dějin ethnologie*. *Atheneum* VIII, 1891, s. 157–166, 202–212, 235–243.
- KRIST, J. M.: *Historie slováckých krúžků a vznik souborů lidových písní a tanců na Slovácku*. Praha 1970.
- MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha 1997.
- NOVÁKOVÁ UPRKOVA, B.: *Besedy s Jožou Uprkou*. Strážnice – Ostrava 1996.
- ROMÁNKOVÁ, E.: *Od národního hnutí k folklorismu: proměna lidového oděvu v Evropě v 19. a 20. století*. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 3, s. 179–200.

- SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*. Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97.
- TILLE, V.: *Lidové umění*. Praha 1909.
- TYLLNER, L.: *Folklorismus – teoretická reflexe*. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru*. Strážnice 2006, s. 8–16.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3–4; č. 20, s. 2–4.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj 2 (4), 1943, č. 6, s. 2–4; č. 7–8, s. 3–5; č. 9, s. 3–4.
- VÁCLAVÍK, A.: *Lidové umění v péči odborníků*. Národopisná revue 1, 1991, s. 21–26.

Josef Jančář
Uherské Hradiště

Summary

Discussion Section

The contributions reply to several theses contained in Blanka Soukupová's study and reactions of the research fellows from the Institute of European Ethnology (both contributions were published in the previous issue of the Ethnographical Journal). First, Blanka Soukupová responds to some impulses of the research fellows from the Brno university institution, she refers to Antonín Václavík's activities during the period of the First Czechoslovak Republic and Protectorate of Bohemia and Moravia. Karel Altman's text (Antonín Václavík – kolaborant? (K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům [Antonín Václavík – a Collaborationist? (On the Development of Czech Ethnology in the Period of the So-Called Protectorate and its Post-War Consequences)]) is based on the analysis of ethnological and historical literature and the study of archival sources. Based on the collected information, the text tries to disprove Blanka Soukupová's pronouncement about Antonín Václavík's collaborationism in the first half of the 1940s. The closing contribution by Josef Jančář called *Evropská etnologie a český národopis* [The European Ethnology and Czech Ethnography] sets the use of the word "ethnography" into the period context of the first half of the 20th century. Using the example of the ethnographic area of Slovácko, it also explains how dangerous it is to simplify some historical facts. Although several groups of collaborationists actively used the symbolism of national costumes or relation to the region or Moravia, they are only one of the wide range of activities (in contrary, many of them featured resistance

nature) developed by the inhabitants of the region during the period of the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Key words:

discussion – Antonín Václavík – collaborationist – Protectorate of Bohemia and Moravia – Slovácko region

Zdeněk Tempír vzpomíná

Ing. Zdeněk Tempír, CSc., se narodil v Hrabenově (* 4. 6. 1926), což byla do roku 1946 jedna z posledních vesnic na severozápadní Moravě s českým obyvatelstvem. Jako sudetský Čech měl cestu za vzděláním komplikovanou v souvislosti s dramatickým osudem Československa koncem 30. let 20. století.

Po dokončení obecné školy absolvoval ve školním roce 1937/1938 první ročník českého reálného gymnázia v Šumperku. Důsledkem mnichovského diktátu a obsazení pohraničí německou armádou bylo uzavření českých škol v Šumperku. Sám uvádí: „*V listopadu 1938 jsem povinnou školní docházku plnil návštěvou české měšťánské školy v Rudě nad Moravou a po jejím zrušení jsem dokončil školní docházku 1939/1940 v měšťánské škole v Bludově. Češi, jejichž rodiče se přihlásili k německé národnosti, mohli pokračovat na německých školách. My jsme byli označeni jako říšští příslušníci české národnosti (Reichsangehöriger tschechische Volkszugehörigkeit), což znamenalo práce v zemědělství a v průmyslu jako pomocné síly. Nechtěl jsem zůstat v zabraném pohraničí bez možnosti vyučit se aspoň nějakému řemeslu a po dohodě s rodiči jsem odpověděl na inzerát známé zahradnické firmy bratří Vyhliďalů v Kostelci na Hané. Potom jsem navštěvoval pokračovací zahradnickou školu v Prostějově a své odborné středoškolské vzdělání jsem ukončil v roce 1945 na Vyšší ovocnicko-vinařské a zahradnické škole v Mělníku.*“

Ve vyprávění jubilanta nemohou chybět vzpomínky na život v rodině i v obci. Tradovalo se, že když přicházel na svět jako čtvrté dítě z pěti sourozenců, právě se rojily včely a roj se usadil nízko na stromě poblíž domu. Mělo to být znamení jeho budoucího zájmu o chov včel, pěstování rostlin, chov zvířat, prostě o zemědělství v celé jeho šíři a významu, jako základní činnosti člověka.

„*Otec byl invalida z 1. světové války a pracoval v Šumperku v textilní továrně. S rodiči a sourozenci jsme měli pěkný vztah, a jak bylo na vesnici přirozené, pomáhal jsem otci při žních, vykopávání brambor, sklizení sena, kydání hnoje, pastvě koz a při chovu včel. Také jsem četl odborné včelařské a zemědělské časopisy, které otec odebíral. Můj zájem o včely otec podporoval. V neděli před obědem jsme často chodili po polních a lesních cestách a rozmlouvali o tom, co bylo kolem na polích,*

o úrodě, stavu porostů, počasí, plevelech, co kde kvetlo, i o pravděpodobné snůšce. Medem jsme platili nájem za kousek pole u hrabenovského kostelíčka faráři v Bludově, který včely nechoval, ale med měl rád. V neděli odpoledne se u nás občas zastavil, na besedu zašli také známí a kamarádi včelaři, členové Sokola apod. Jako děti jsme rozhovory potichu a pozorně poslouchaly."

Zdeněk Tempír se také zmínil o oblíbené stravě svého dětství. Podle sezóny byly k obědu kynuté *lijáky* (lívance) s borůvkami, švestkové knedlíky, *barkus* (bramborové placky) na různý způsob. Ovšem základem jako pro ostatní obyvatele vesnice byly dobré polévky.

O prázdninách v roce 1943 vypomáhal na žních v Temenici u příbuzných z matčiny strany. Následující prázdniny s úmyslem dalšího rozšiřování svých znalostí v oboru pracoval ve Vinařském družstvu ve Velkých Pavlovicích.

Na konci války v roce 1945 byla školní výuka v Mělníku kombinovaná se „*zahradnickými pracemi ve sklepeních, pařeništích, v sadech, na vinicích a povinnou účastí na kopání protitankových příkopů u Labe.*“ V dubnu po uzavření školy odjel se spolužákem k němu domů do Hýskova u Berouna. Cesta k rodičům nebyla možná vzhledem k válečné situaci. Domů odjel v květnu prvním možným vlakem. Část cesty absolvoval na náraznících, potom se dostal do cestujících přeplněného vagónu. Ze Zábřehu na Moravě se vydal pěšky do Hrabenova.

Po maturitě, kterou na mělnické škole složil 16. 6. 1945, vypomáhal při žních na velkostatku Lahošť, okres Duchcov, což dokládá poděkování od obecního úřadu i správce statku. V letech 1945 až 1949 studoval na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze, kde během studií zaujímal místo demonstrátora (1946), pomocného asistenta (1949) a po druhé státní zkoušce asistenta I. služební skupiny. Od roku 1946 také studoval zahradnické obory s programem zahradnictví, ovocnářství, zelinářství, vinařství, zahradní estetika, květinářství, sadovnictví, technologie ovocnářsko-zelinářská, sklepní hospodářství. Do 30. 8. 1950 byl asistentem na katedře rostlinné výroby pro ovocnářství a vinařství. Bylo mu však vytýkáno, že má příliš vliv na studenty a jeho výklady o genetice jsou v rozporu s trendy šířenými T. Lysenkem¹ a jeho ideologickými následovníky u nás. V říjnu téhož roku byl povolán na základní vojenskou službu.

Po návratu z armády nastoupil 15. 11. 1952 do Československého zemědělského muzea. Zde pracoval až do odchodu do důchodu 31. 7. 1989. Vedle muzejní práce se věnoval základnímu výzkumu a také organizačním záležitostem. Navázal spolupráci s archeology a badatelské úsilí zaměřil na historii pěstování rostlin a paleoetnobotaniku. V této vzpomínce však bude věnována pozornost především práci jubilanta v muzeu a činnosti v oblasti agrární etnografie.

¹ Trofim D. Lysenko (1898–1976) odmítl mendlovskou genetiku. Vycházel z nekriticky aplikované teorie hybridizace a teorie o dědičnosti získaných vlastností. Nadřazení ideologie a politické moci vzniklo učení nazývané lysenkismus. Dnes považováno za diletantské nesplňující požadavky na vědeckou práci nebo přímo vědomé podvody.

Od 50. let 20. století organizoval především v českých zemích velké záchranné sběry tradičního polního nářadí, kterým se dokumentovalo pěstování kulturních rostlin. Značnou pozornost věnoval zemědělským strojům i tradičním zemědělským stavbám. Výsledkem byly studie o vývoji oradel do 19. století, o sklizňovém nářadí, o vývoji traktorů i pěstování chmele. Zpracoval vývoj techniky v českém zemědělství a lesnictví v letech 1800 až 1918 a nástin historie zemědělské mechanizace v období od roku 1945 do 1975. Snad částečně i z respektu k rodinné tradici se do popředí jeho badatelského zájmu dostaly dějiny včelařství s muzejní dokumentací včelařských rekvizit ve středoevropském kontextu.

Z terénních výzkumů, sběrů artefaktů do muzejních sbírek a vědeckého vyhodnocení vytvářel předpoklady pro prezentaci výsledků formou muzejních expozic i krátkodobých výstav. Mimořádný ohlas vyvolala expozice *Vznik zemědělství a vývoj zemědělství na území ČSSR* (Kačina, 1966), *Cesta naší vesnice k socialismu* (Kačina, 1955), *Vývoj socialistického zemědělství v ČSSR* (Kačina, 1974) a *Tradice zemědělské techniky* (Praha, 1976, reinstalace 1981). Z řady tematických výstav uvádím například *Vývoj ovocnářství* (Kačina, 1953, Lednice, 1976), *Vývoj oradel* (Kačina, 1961, 1974, 1977), *Vývoj českého chmeleřství* (Kačina, 1964), *Vývoj včelařství* (Kačina 1953, 1979), *Vývoj secích strojů* (Kačina 1977), *Medové pečivo a tradice včelařství* (Lednice 1985–1988). Z výsledků své odborné práce uspořádal i řadu výstav v zahraničí (Německo, Polsko, Bulharsko, Rakousko).

V organizační struktuře muzea zaujímal významné pozice. Brzy po nástupu se stal vedoucím oddělení vývoje pěstování rostlin. V roce 1963 na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství ČVUT v Praze obhájil kandidátskou disertační práci na téma *Studium archeologických nálezů pravěkých zemědělských rostlin na území republiky*. V roce 1965 byl jmenován ředitelem muzea a inicioval řadu mezinárodních akcí. V domácích podmínkách působil od roku 1958 do roku 1972 jako tajemník Komise pro dějiny zemědělství a lesnictví. Znovu pak v letech 1982 až 1989. Od roku 1982 byl členem Komise ČSAZ pro dějiny zemědělství, potravinářství a lesnictví. Členství v komisích bylo výběrové a funkce bez honorářů. Koordinoval výzkumné práce Zemědělského muzea, práce na Dějinách československého zemědělství a od roku 1965 do odchodu do důchodu v roce 1989 byl redaktorem Vědeckých prací Zemědělského muzea a edice *Prameny* a studie (opět s prolukou v letech 1972 až 1984). Rozsah vědecké, publikační a prezentační práce dokládají výběrové soupisy studií, článků i výstavních projektů uveřejňované při příležitostech životních výročí.²

2 LACINA, V.: *Zdeněk Tempír šedesátníkem*. Vědecké práce Zemědělského muzea 27, 1987, s. 271–279. PROCHÁZKA, L.: *Jubilejní pozdrav ing. Zdeňku Tempírovi*, CSc. Národopisný věstník 4, 1987, s. 97–98. VAŘEKA, J.: *Jubilejní pozdrav Zdeňku Tempírovi*. Národopisný věstník 18, 2001, s. 82–87. VAŘEKA, J.: *Životní jubileum Zdeňka Tempíra*. Národopisný věstník 23, 2006, s. 116–117.

Z výše uvedeného textu je zřejmé, že do života jubilanta zasáhla „normalizace“. Po politických prověrkách v roce 1972 byl odvolán z funkce ředitele a měl přerušit své mezinárodní kontakty. Ještě v témže roce však dokázal v Žatci zorganizovat seminář věnovaný historii a významu chmelařství. Na okolnosti, které akci provázely, vzpomíná: „*K uspořádání semináře byl využit dlouhodobý zájem chmelařů o historii oboru, čtyřicátého výročí vzniku Komise pro historii zemědělství při Československé akademii zemědělské (1932) a nové úvahy o přípravě chmelařského muzea. Díky dlouhodobým kontaktům s pracovníky Výzkumného chmelařského ústavu v Žatci, s historiky a zemědělci, kteří se zabývali agrárními dějinami se 30. května 1972 semináře zúčastnilo 140 odborníků. Hlavní referát o historii chmelařství přednesl PhDr. Josef Křivka, CSc. O vývoji českého chmelařství v 19. a 20. století hovořil PhDr. Bořivoj Lůzek a o současném stavu chmelařství, jeho problémech a výhledech mluvil Ing. Antonín Srp, CSc., nový ředitel výzkumného chmelařského ústavu. Bývalý ředitel doc. Ing. Lubomír Vent, CSc., byl po normalizačních prověrkách propuštěn. Po sděleních a dotazech vystoupil akademik Ctibor Blatný. Hovořil o vědě, výzkumu a významu historie. Účastníci tak měli časový prostor k výměně zkušenosti a k projednání vzájemných potřeb. Osobně jsem uvítal debatu o problematice sběru muzejních předmětů pro zamýšlené muzeum, tehdy v Blšanech. Po zkušenostech s organizací semináře jsem si ujasnil další možnosti využívání Komise pro formování zájmů o vlastní historii oboru, jako vhodnější pořádání obdobných seminářů v regionech.*“ Závěrem poznamenává: „*V době konání semináře jsem byl odvolán z funkce ředitele.*“

Na potřebu propojení historie s dalšími obory navázala řada seminářů připravovaných s pracovníky muzeí, členy komise pro historii zemědělství, lesnictví a potravinářství a dalšími odbornými pracovníky.

V následujících letech nesměl Zdeněk Tempír publikovat ani odborné články, externě vyučovat na muzeologickém semináři Univerzity Karlovy apod. Ještě v druhé polovině roku 1971 se však rozhodujícím způsobem zapojil do zpracovávání vývoje československé zemědělské vědy a výzkumu v uplynulých padesáti letech. Téma vyvolala Československá akademie zemědělská v rámci padesátého výročí založení KSČ. Metodiku, osnovu a rozsah práce projednával s prof. K. Červenkou. Do projektu zahrnul poznání zemědělské vědy v lesnictví a potravinářství na celém území Československa s důrazem na integrující obory etnografie, sociologie, ekonomie, příslušné vazby a zpětné vlivy na zemědělskou vědu a výzkum školství i poradenství. V neposlední řadě bylo důležité získat poznatky od odcházející generace nejlepších odborníků. Rád vzpomíná na sezení s agrochemikem prof. Fr. Duchoněm, fytopatologem a citem chmele akademikem Ctíradem Blatným, budovatelem zemědělského výzkumu prof. Janem Jelínkem. Mnohé poznatky uplatnil v textech hesel pro třináctisvazkový *Naučný slovník zemědělský* (1966–1992), ve studiích o technice v českých zemích v devíti svazcích Národního technického muzea (1983–2003) i v pěti svazcích zahradnickém naučném slovníku (1994–2001).

Situace se pro něj poněkud uvolnila po oslavách 150. výročí vynálezu ručadla (1827–1977) a dvoustého výročí vynálezu potažného řádkového secího stroje (1779–1979) Josefem Wunderlichem. Podle dochovaných vyobrazení J. Mehlera zhotovil s řemeslníky repliku stroje.

Ing. Zdeněk Tempír, CSc., se po odchodu do důchodu začal intenzívně věnovat odvětví agrární problematiky, která již v minulosti byla součástí jeho vědeckého a muzejního programu práce. „*Po rozhodnutí podniku Chmelařství, družstvo Žatec, byl jsem v roce 1994 požádán o spolupráci a vybudování chmelařského muzea. Základní vývojová dlouhodobá expozice českého chmelařství byla veřejnosti zpřístupněna o Žatecké dočasné v roce 1997 ve skladech a balírnách chmele, tvořící samostatný objekt. Budova o čtyřech etážích byla brzy doplněna o halu pro česačku chmele.*“

Expozice byla v průběhu následujících let z terénních výzkumů soustavně doplňována o nové předměty dokumentující chmelařství. V roce 2001 byla ve třech místnostech instalována expozice *Dlouhodobé tendence sdružování pěstitelů chmele v českých zemích v 19. a 20. století*. Byly vystaveny archivní doklady, laboratorní přístroje, přehledy chmelařských organizací, oblastí a významných osobností pro rozvoj chmelařství. Směr prohlídky navazoval na exkurz novodobé technologie. K následujícímu roku Z. Tempír ve svých záznamech uvádí: „*Expozice byla v I. patře rozšířena o Loschenerovou lísku na sušení chmele a ve II. patře byly ve vitrínách vystaveny chmelařské známky i exponáty dokládající chmelařská muzea a historii chmelařství.*“ V roce 2003 pro zlepšení služeb návštěvníkům došlo k úpravě vstupního prostoru muzea, kde také byly pořádány menší výstavy. Do expozice v I. patře instalovali faksimile archiválií v českém jazyce spolu s archeologickými nálezy sladu. Dokumentovaly pěstování chmele na Žatecku a Úštěcku od 16. století. Součástí expozice se stala i replika lísek z roku 1858, lísky na sušení chmele z Žatce z konce 19. století a rumpály ručních výtahů na žoky chmele. Pro rok 2005 jubilant v zápisech poznamenává. „*Trvalá expozice v I. patře byla doplněna o Výuku pěstování chmele od konce 18. století po působení Václava Zázvorky (1909–1976). J. Ondráček věnoval některé materiály k připomenutí 100 let obchodování chmel s Japonskem. Chmelařské muzeum se také zúčastnilo Muzejní noci v Národním muzeu v Praze, kde vystavilo tradiční chmelařské nářadí. Koncem roku před stavební rekonstrukcí budov muzea bylo nutné velkou část expozice přestěhovat a koncepčně připravit do nově upravených nebo vybudovaných výstavních sálů. Nová expozice nazvaná Krajina chmele, sladu a piva byla zpřístupněna v květnu 2007 a podstatně rozšířila prezentaci českého chmelařství ve 20. století.*“

Téměř každoročně psal scénáře a organizoval krátkodobé výstavy. Byly to například *100 let od narození šlechtitele chmele Karla Osvalda (1999)*, *Tadeáš Hájek a chmel (2000)*, *Josef Wara (1862–1937), učitel a profesionální fotograf žateckého chmelařství (2004)*, *Historie nekončí (2005)*.

První roky nového století neměl naplněny pouze prací v muzeu chmelařství. Zapořil se do nejvýznamnějšího etnografického projektu několika posledních desetiletí. Jeho podíl na díle *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, pro kterou stylizoval více než dvě stovky hesel, byl nezastupitelný.

Závěrem k jistě neúplnému výčtu a charakteristice pracovních počinů v muzejnictví a agrární etnografii jubilanta si dovolím osobní poznámku. Po pěti téměř dvouhodinových rozhovorech se stupňoval můj obdiv k člověku, který oslavil devadesát let života. Jeho neskutečná vitalita fyzická, rozhodoval se, zda nepůjde ze Šumperka do Hrabenova pěšky jako za studentských let, či duševní, kdy bez zaváhání vzpomínal na události od svého nástupu do Zemědělského muzea nebo detaily z budování Chmelařského muzea včetně jmen účastníků různých jednání. To vše vyvolává úžas a respekt k člověku, který za svůj dosavadní život vykonal tolik pozoruhodného a podle všech známek ještě nehodlá složit ruce v klín.

Ad multos annos.

Miloš Melzer
Šumperk

Jubilantka Helena Šenfěldová

Etnografka a čestná členka České národopisné společnosti prom. hist. Helena Šenfěldová v letošním roce slaví významné životní jubileum. Narodila se 8. dubna 1936 v Praze, vystudovala jedenáctiletku v Praze-Michli, kterou úspěšně zakončila v roce 1954 maturitní zkouškou a přihlásila se na studia národopisu na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kterou absolvovala v roce 1959. Na národopisu ji nejvíce zajímala folkloristika z toho důvodu, že miluje zpěv. Na katedře ji ovšem v té době nemohla detailněji studovat, protože ji neměl tehdy kdo vyučovat. Zaujala ji tedy hmotná lidová kultura. Studium Heleny Šenfěldové v této době velmi významně ovlivnili skvělí pedagogové, jakými byli prof. Karel Chotek, prof. Otakar Pertold a především doc. Drahomíra Stránská.

Po studiích pracovala jubilantka dva roky jako ředitelka tehdejšího Městského muzea v Humpolci (nyní Muzeum A. Hrdličky). Od roku 1961 zahájila profesní působení v Ústředí lidové a umělecké výroby (ÚLUV) v Praze na pozici jako etnografka-výzkumnice. Jejím úkolem bylo mimo jiné vyhledávat nové výrobce po celých Čechách. Tato práce jí umožnila seznámit se s různými národopisnými regiony, zároveň ale získala pro ÚLUV mnoho skvělých lidí, rozvíjejících na různých místech naší vlasti tradici rukodělné výroby. Na svých cestách po muzeích vyhledávala i různé materiály jako inspiraci pro výtvarníky ÚLUV.

Z materiálů ji nejvíce oslovilo pletení z přírodních surovin, jako jsou sláma, proutí a loubek. Následně se jim podrobně věnovala i ve svých publikacích. Velkou zásluhu má na zpracování materiálů získaných pro ÚLUV. Jsou uloženy ve fondu ÚLUV v současné době v Etnografickém oddělení Národního muzea v Praze.

Když v 90. letech 20. století ÚLUV zanikl, pracovala Helena Šenfaldová už jako důchodkyně v tehdejšímu Národopisném oddělení Národního muzea v Praze (jako odborný kurátor lidové keramiky od 1. 5. 1996 do 30. 6. 2003). V tomto oddělení vykonala velký kus odborné práce a hlavně se podílela na přípravě nové etnografické expozice v pražském Letohrádku Kinských.

Od počátku minulého desetiletí se datuje i úzká spolupráce jubilantky s Českou národopisnou společností. Velmi ochotně a s pečlivostí sobě vlastní se ujala správy rozsáhlého archivu této vrcholné profesní organizace české etnologie. V uplynulých letech se jí podařilo uspořádat nejen provozní archiv, ale především fondy dotazníkových výzkumů a materiálů dopisovatelské sítě. V roce 2010 Česká národopisná společnost vydala jejím přičiněním sumář příspěvků dopisovatelů, který všem zájemcům o tradiční lidovou kulturu přibližuje rozsah i bohatou strukturu tohoto dokumentačního fondu. Svou znalostí této sbírky navíc napomáhá v jejím zpřístupnění, když se jedná o výběr textů jednotlivých dopisovatelů publikovaných na stránkách Národopisného věstníku a v posledních letech také v prvních dvou svazcích ediční řady *Příspěvky dopisovatelů České národopisné společnosti*, jednak přípravou dotazníků k digitalizaci.

Ve svém volném čase se Helena Šenfildová věnuje zpěvu ve smíšeném pěveckém sboru SUDOP Praha, kde je nejen zpěvačkou, ale už od roku 1981 i tajemnicí a uměleckou poradkyní.

Helena Šenfildová je velmi zodpovědná a pracovitá a je především skvělou vědeckou odbornicí. Přejeme jubilatce pevné zdraví a hodně štěstí a děkujeme jí za vše, co pro náš obor i Českou národopisnou společnost udělala a dělá.

Monika Tauberová

Etnografické oddělení Národního muzea, Praha

Výběrová bibliografie odborných prací Heleny Šenfildové

Monografie, katalogy výstav, soupisy

Sláma a orobínek.

Uherské Hradiště 1970.

spolu s A. Eberhardovou

Pletení z loubků.

Uherské Hradiště 1975.

Košičářská výroba v Českých zemích. Studie o lidové umělecké výrobě.

Praha 1980.

Lidové techniky zdobení dřeva.

Praha 1984.

Lidový textil a současný oděv.

Praha [1985].

katalog výstavy

spolu s J. Langhammerovou

Anglicko-český slovník lidového umění a výroby.

Praha 1990.

(ed. A. Václavíková)

Pletení z proutí od A do Z.

Praha 1995.

Pletení ze slámy.

Praha 2004.

Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků.

Praha 2010.

Dotazníky České národopisné společnosti.
Praha 2014.
spolu s D. Drápalou a K. Brožovičovou

Studie

K šedesátému pátému výročí založení muzea v Humpolci.
Zprávy muzeí Jihočeského kraje 1, 1961, s. 10–13.

Základní principy přístupu k podchycení a rozvíjení lidové textilní tvorby v ÚLUV Praha.
Umění a řemesla 1976, č. 2, s. 9–11.

Práce etnografů v ÚLUV.
Umění a řemesla 1977, č. 4, s. 66–68.

Meze možnosti mechanizace v lidové umělecké výrobě.
Umění a řemesla 1978, č. 4, s. 8–11.

Předměty pletené z přírodních pletiv v muzeích.
Muzejní a vlastivědná práce 16, 1978, s. 6–20.

Keramika ÚLUV.
Umění a řemesla 1979, č. 3, s. 13–24.
spolu s V. Scheuflerem

Lidové vyšivačky v současnosti.
Umění a řemesla 1979, č. 4, s. 10–12.

Postavení lidové umělecké výroby v současnosti.
Muzeum a současnost, č. 2, 1979, s. 81–84.

Třicet pět let činnosti Ústředí lidové umělecké výroby.
Muzeum a současnost, č. 4, 1981, s. 23–31.

Změny v osobnosti pracovníků lidové umělecké výroby.
Umění a řemesla 1982, č. 4, s. 24–31.

Počátky studia lidového umění jako zdroje pro soudobé využití – Renata Tyršová.
In: Sborník materiálů z pracovního semináře v Olomouci „Počátky vědeckého národopisu a studium českého a slovenského lidového umění“. Olomouc 1984, nečíslováno.

Lidový textil a současný oděv.
Umění a řemesla 1986, č. 2, s. 40–43.

Vliv institucionální péče na oživení některých obyčejových předmětů.
In: Lidová kultura současnosti. Středočeské muzeum Roztoky u Prahy 1988, s. 35–38.

Výzkum a dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1947–1991.
Český lid 80, 1993, č. 3, s. 248–249.

Časopisy a publikace s národopisnou tematikou vydávané Ústředím lidové (a) umělecké výroby.

Národopisný věstník XIII (55), 1996, s. 75–80.

Domácká výroba loubkových košů v Krchlebech.

In: Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Měčín 2000, s. 45–50.

Domácká výroba ze slámy na Drahanské vysočině.

Národopisný věstník XXI (63), 2004, s. 114–120.

Josef Kopáč, budovatel muzea v Humpolci.

Národopisný věstník XXII (64), 2005, s. 129–136.

Spolupráce národopisců a výtvarných pracovníků v bývalém Ústředí lidové umělecké výroby.

Národopisný věstník XXVI (68), 2009, č. 1, s. 72–75.

Starosti s umístěním bohatých sbírek nového Národopisného muzea československého v roce 1896.

Sborník Národního muzea v Praze, 2015, řada A, Historie 69 (3–4), s. 15–20.

Národopisná výstava a vznik zájmu o produkty lidové výroby.

In: Odkaz Národopisné výstavy československé 1895 v oblasti etnografie, muzejnictví a památkové péče. Praha 2016, s. 247–252.

Výstavy

Kanařas v minulosti a dnes.

Chodské muzeum v Domažlicích, 1973.

Kanařas v minulosti a dnes.

Národopisné oddělení Národního muzea, Praha, 1976.

(rozšířená verze, spoluautorka J. Langhammerová)

Lidová umělecká výroba a současnost.

Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, 1977.

35 let ÚLUV v Uherském Hradišti.

Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, 1980.

Košíky a košíkářství.

Národopisné oddělení Národního muzea, Praha, 1981.

Současná lidové umělecká výroba v ČSSR.
Maďarské národopisné muzeum, Budapešť, 1981.

Tvořivé ruce. Výstava k 25. výročí vydání zákona o lidové umělecké výrobě a uměleckořemeslné práci.
U Hybernů, Praha, 1982.

Lidový textil a současný oděv.
Národopisné oddělení Národního muzea, Praha, 1985.
(spoluautorka J. Langhammerová)

Vánoční výstava.
Národní muzeum – Lobkovický palác, Praha, 1988.
(oddíl současnost, spoluautorka J. Langhammerová)

Expozice Skašovské hračkářství.
Městský úřad, Měčín, 1997.

Monika Tauberová
Etnografické oddělení Národního muzea, Praha
a redakce

Jubilující Věra Thořová – dvojí akademický život

Psát článek k životnímu jubileu PhDr. Věry Thořové, CSc., (*14. dubna 1936) je prostě radost. Samá pozitivita se derou do pera. Hromada optimismu, neuvěřitelná vitalita, pracovitost a stále velké tempo. Po všech stránkách. Jít s Věrou na oběd znamená běžet za ní několik kroků a zatím co dojídám polévku, Věra platí u pokladny. To jen pro malou ilustraci. A teď vážněji.

Obvykle se v jubilantském článku vzpomíná, kdy se pisatel s dotyčnou poprvé setkal, jak dlouho ji zná a jak se vyvíjela vzájemná spolupráce. Ne, zdaleka se neznám s Věrou Thořovou tak dlouho. Neměl jsem možnost. Věra byla nemilosrdně odsunuta z Akademie věd v nejlepší badatelském věku, odtržena od slibně rozdělané práce. Od právě dokončeného píšňového katalogu normalizovaných incipitů, od nadějně započaté terénní a sběratelské práce. Vypadalo to, že navždy. Zaměstnání mimo obor, péče o malé děti a pak ta politika. Kdyby – a to je ten okamžik prvního setkání – se pár dnů po listopadu 1989 s několika dalšími kolegyněmi nezjevila jako příznak a černé svědomí tváří v tvář někdejšímu exekutorovi při zlomovém listopadovém zasedání pracovníků Ústavu pro etnografii a folkloristiku.

Celé období následujících změn lze charakterizovat také jako návrat Věry Thořové mezi pracovníky akademického ústavu a do vědecké práce. Řečeno počítačovou či sportovní terminologií: restart se podařil. Stala se vydatnou posilou nově vznikajícího etnomuzikologického oddělení. Zná snad každou píseň ve sbírkovém fondu, což jí ulehčuje práci při vytváření srovnávacích odkazů v poznámkovém aparátu edic lidových písní. I když je autorkou celé řady odborných článků, těžiště její vědecké činnosti spočívá právě v ediční činnosti. Stačí připomenout: *Ludvík Kuba – Lidové písně z Chodska* (1995); spolu s Janem Pospíšilem a Vjačeslavou Lohvinovou *České písně z ukrajinské Volyně* (1997); *Božena Čapkova – Karel Kořízek: Lidové písně z Úpicka* (2002); *Velikonoční a předvelikonoční koledy* (2005); *Lidové písně z Havlíčkobrodská* (2009); spolu s Jiřím Traxlerem a Zdeňkem Vejvodou *Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky. Studie, kritická edice. I, II* (2011, 2012); *Lidové písně z Podřipska I. díl ve sbírce Františka Homolky, I* (2016). Spolu se Zdenkem Vejvodou *V Prachaticích za bránou. Lidové písně z okolí Prachatic a šumavského Podlesí v zápisech sběratelů 19. a 20. století* (2013).

Kdybych měl zvláště vyzdvihnout alespoň jednu z edic, pak to jsou její *Velikonoční a předvelikonoční koledy*, z hlediska repertoárového bohatství mimořádný objev a překvapení pro všechny, kteří se o lidovou hudbu, slovesnost a obyčejovou kulturu zajímají. Rovněž dokázala objevit písňové bohatství v regionech, kde bychom to čekali nejméně, např. na Havlíčkobrodsku nebo na Prachaticku. Když pomohla k vydání lidových písní z ukrajinské Volyně a existovaly prognózy nevěštící knize odbyt, do roka již nebyl ani jeden výtisk. A právě tak i edice velikonočních koled se dočkala druhého, dnes téměř vyprodaného vydání. Mimořádný podíl má na uspořádání sbírkového fondu ústavu a na vznik rozměrného heuristického díla *Průvodce po pramenech lidových písní hudby a tanců v Čechách* (2015, spolu s Jiřím Traxlerem a Lubomírem Tyllnerem).

Skončím tak, jak jsem začal. Když jsme v roce 2008 s Věrou cestovali Vysočinou a krajem kolem Havlíčkova Brodu, já ovšem pouze jako řidič a fotograf, od brzkého rána a v parném letním dnu mocně začala doléhat odpolední únava. Ne tak na Věru Thořovou. Až šefící se den a nemožnost vytvoření jakéhokoli slušného fotografického snímku ukončily dokumentační výzkum stále neuvěřitelně svěží kolegyně. Nikdy nemarnila čas na schůzích, nepachtila se po funkcích a o to hlouběji se mohla položit do práce s prameny a vytěžit z nich díla trvalé hodnoty. Všechna chvála pronesená v minulém čase, platí i v čase přítomném. Milá Věro, díky za léta krásné akademické spolupráce.

Lubomír Tyllner

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Vytrvale ve stopách Jiřího Langra

V polovině června roku 2016 se v Múzeu oravskej dediny v Zubercoi setkali pracovníci muzeí a vědeckých institucí z České a Slovenské republiky a společně s jubilujícím PhDr. Jiřím Langrem, CSc., zavzpomínali na společnou práci a zdůraznili jeho přínos k oborům, jimž se věnoval.¹

Právě slovenská Orava dominuje v širokých badatelských i lidských obzorech Jiřího Langra mezi nejmilejšími místy. Do Zuberce se jako hoch z Adamova první dostal s rodinou při ozdravném pobytu své sestry a uchvácen krajinou a v ní žijícími horaly začal mnohé kresebně a fotograficky dokumentovat. Následovalo studium historie se zájmem o další obory – etnologii, sociologii, archeologii, archivnictví, již dříve se učil také výstavnictví. Rovněž během vysokoškolských časů chodil na Oravu pěšky ze Strážnice, přičemž cestou důkladně poznával realie navštívených regionů. Měl hlavně odvahu a štěstí účastnit se aktivně různých, zvláště zemědělských prací nejen jako pozorovatel, nahlédl do nitra mnohých usedlostí a životů.

Není náhodou, že Oravské múzeum se stalo v roce 1960 také prvním působištěm Jiřího Langra. V polovině 60. let bylo neobvyklou aktivitou založení Oravskej galérie, která zachránila mnoho z ohroženého sakrálního umění v oblasti. Dokumentoval lidové stavitelství všech obcí Oravy. Zaujat koncepcí muzea v rumunském Sibiu se od roku 1966 podílel na přípravě Múzea oravskej dediny v Zubercoi-Brestové. V dalších letech byl aktivní při koncipování dalších slovenských muzeí v přírodě – Martin, Pribylina, Stará Ľubovňa, v Polsku Zubrzyca Górna. S mnohými spolupracuje dodnes.

Na počátku 70. let přivedly životní a profesní okolnosti Jiřího Langra do Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, kde strávil plných 25 let vedením etnografického úseku muzea. Ze Slovenska si přinášel mnohé zkušenosti odborné i organizační. V Rožnově p. R. se tehdy jako unikátní počín ředitele Jana R. Bečáka a jeho spolupracovníků dostavovala Valašská dědina. Bylo třeba navázat na rozdělané dílo a vytyčit si další úkoly. Proto se Jiří Langer spolu s mladým vedením muzea podílel v roce 1974 na koncepci dalšího rozvoje – plánované přestavbě Dřevěného městečka, dostavbě Valašské dědiny i přípravě nového areálu Mlýnské doliny. V rámci zachování a prezentace lidového stavitelství moravskoslezské části Karpat se měla realizovat také Těšínská dědina. Jubilant je dosud fascinován roubením z mohutných podélně rozstřípnutých jedlových kmenů, které najdeme takřka v celých Karpatech, ale na našem území nejvýrazněji právě na Těšínsku. Zároveň na základě poznání historických prací a pramenů rozlišil různá sociální prostředí Karpat a jejich specifika, což se snažil zohlednit i v muzejních koncepcích. Za bezpodmínečný podklad pro prezentaci

1 Podrobné údaje přinesli například BOČKOVÁ, H.: *Jiří Langer sedmdesátníkem*. Národopisná revue 16, 2006, č. 2, s. 116–118 nebo DRÁPALA, D.: *Jiří Langer*. Museum vivum 2, 2006, s. 226–234.

Pasekářská usedlost rodiny Petřvalských pod Bačovým vrchem, Rožnov pod Radhoštěm – Dolní Paseky. 1992, kresba J. Langer.

muzea v přírodě prosazoval důkladnou a komplexní dokumentaci nejen architektury, ale právě života a jeho proměn stejně jako přírodního okolí staveb.

Dobré základy Valašského muzea z předchozích dob, přetrvávající nadšení a pracovitost, finanční i politická stabilita, erudované vedení a tvůrčí kolektiv etnografů i dalších zaměstnanců byly předpokladem úspěšného období. V práci byl patrný mezioborový přístup, kde kromě historických disciplín v odborné činnosti figurovala například psychologie a pedagogika v přístupu k návštěvníkům, využití nových metod technických oborů nejen ve vztahu ke stavitelství, ale také pro konzervaci nebo evidenci sbírek a dokumentaci. Když nebyly peníze na propagaci, kreslil plakáty na programy etnografického odboru a tiskl je na muzejním xeroxu. Zvláště aktivity v Karpatologické komisi a v Evropském svazu muzeí v přírodě AEOM stabilizovaly rožnovské muzeum v povědomí odborné veřejnosti nejen v Československu.

Mnohé z velkolepých plánů rožnovského muzea se však z různých důvodů nepodařilo realizovat. Na Valašské dědině proběhla pouze drobná korekce stávající sídelní situace, vznikaly však nové expozice založené na archivním průzkumu. Dřevěné městečko si zachovalo původní podobu. Velkým úspěchem bylo vybudování Mlýnské doliny – unikátního souboru funkčních technických staveb, kde byl rekonstruován velkokarlovický mlýn s příslušenstvím i náznak hamernického okrsku z podhůří Beskyd. Na důkladných výzkumech technických staveb a jejich společenských souvislostech i přípravě prezentace v samotném areálu má Jiří Langer zásadní podíl. Právě jeho hluboké poznání realit, podíl na mnohých koncepcích Valašského muzea v přírodě i prosazování kvalifikovaných metod činnosti tohoto specifického

typu muzeí byly příčinou nedávné marginalizované kritiky nových stavebních aktivit tzv. norských fondů v této instituci.

Přirozenou součástí profese byla Langrova činnost výstavní. Vytvořil skoro padesát výstav zvláště u nás a na Slovensku. Zdůrazněme putovní expozici Lidová kultura západních Karpat, představenou v letech 1974–1977 v Dánsku, Norsku a Finsku. Otevřela rožnovským muzejním pracovníkům nejen obzory skandinávských muzeí v přírodě, ale přispěla právě ke členství v Evropském svazu muzeí v přírodě, které vyvrcholilo v uspořádání dvou konferencí v Rožnově v letech 1990 a 2011.

Na konci 70. let probíhala v Československu výstavba několika muzeí v přírodě a další se připravovala, proto bylo nutné stanovit pravidla pro jejich realizaci a činnost. Z diskusí předních odborníků vyšla v redakci Jiřího Langra metodická příručka *Národopisná muzea v přírodě – teoretická a metodická východiska k realizaci*.² Uvedené zásady se snažil autor i nadále uplatňovat při spolupráci v dalších muzeích kromě zmíněných slovenských také ve Strážnici, na Vysočině nebo v Zubrnici. K formování Langrových metodických přístupů přispívalo výborné poznání evropských muzeí v přírodě, k čemuž posloužily jak pracovní a studijní výjezdy, tak řada soukromých cest v mnohdy neuvěřitelných podmínkách. Předností byl jeho přehled o zahraniční literatuře, o které informoval také československé kolegy.

Dokonalé poznání terénu provázelo jeho činnost jako nedílná součást práce. Pořizoval fotografie, u staveb zhotovoval technickou dokumentaci. Kresba velmi pomohla k identifikaci a znalosti nejen tektoniky samotných objektů, ale i důležitých prvků kulturní krajiny – situování osídlení, zemědělské pozemky, způsob vedení komunikací, různé druhy porostů a mnohé další detaily. Také proto po celou dobu své práce nevnímá jen záchrannou funkci muzeí v přírodě, ale prosazuje co nejvěrohodnější vytvoření charakteristických znaků jejich okolí.

Desítky publikovaných studií byly zvláště po odchodu do důchodu příležitostí k celkovému zhodnocení. Vznikly tak monografie nadregionálního významu, odborné i laické veřejnosti známé *Co mohou prozradit lidové stavby* nebo později čtyřsvazková edice *Beskydy*, pojednávající komplexně o kultuře zdejších obyvatel. Zásadní podíl jubilanta je u prvního dílu s názvem *Stavby a život v nich*. Další tři svazky redakčně zpracoval a je autorem vybraných kapitol, například k problematice zemědělství nebo výtvarnému umění, k němuž získal osobitý vztah.

Výjimečné znalosti kultury celé Evropy zúročil v dalších publikacích. S Karlem Kučou vznikla dvousvazková kniha *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě*, kde zpracoval svazek o kostelech. Spolu s Helenou Bočkovou syntetizoval kolektivní dílo *Obydli v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*. V celoevropském měřítku je výjimečný encyklopedický průvodce *Evropská muzea v přírodě*. Vzpomeňme ještě knihu *Lidové stavby v Evropě* a celou řadu menších, ale velmi přínosných

2 LANGER, J. (ed.): *Národopisná muzea v přírodě. Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm 1981.

publikací. Nedílnou součástí většiny knih jsou Langrovy kresby, svědčící o důkladném poznání popsaných témat. K výpravnosti přispívá bohatá fotodokumentace autora i mnohých dalších zdrojů. Nutno ještě dodat, že jubilant byl souběžně také redaktorem deseti obročníků odborného časopisu *Ethnologia Europae Centralis*.

Nelze opomenout ani stálou aktivní spolupráci Jiřího Langra s Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, kde strávil nejvíce pracovních let. Dnes je opět členem několika poradních orgánů, spolupracuje s tamním metodickým pracovištěm a různé aspekty práce konzultuje nejen v oficiální rovině. Doposud spolupracuje také s Muzeem vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici (podílí se na plánech jeho dostavby) či nově budovaným muzeem v přírodě Rochus v Uherském Hradišti.

Činnost Jiřího Langra vnímáme jako inspirativní v přístupu k práci muzeí v přírodě i v metodách etnologie. Jako inspirativní hlavně v cestách k poznání, v obdivuhodném objemu shromážděných informací v teritoriu takřka celé Evropy a související analýze. Snažme se, aby etnologie v zájmu o lidové stavitelství a rovněž práce muzeí v přírodě vytrvale následovaly ve stopách Jiřího Langra.

Na závěr tohto medailonu proto nezbývá než popřát jubilantovi hodně sil, které jsou zárukou trvajících ochoty ke zkušené radě kolegům z blízka i daleka. Jiřímu Langrovi a jeho manželce Jaroslavě, která je mu celoživotní oporou, přejme zejména hodně zdraví k cestám za odpočinkem i dalším poznáváním jejich širokých obzorů.

Výběrová bibliografie Jiřího Langra za léta 2006–2016³

Monografie

Dřevěné kostely a zvonice v Evropě.

Praha – Litomyšl 2009.

spolu s K. Kučou

Lidové stavby v Evropě.

Praha 2010.

Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu.

Ostrava 2010.

spolu s H. Bočkovou

Beskydy. Stavby a život v nich.

Třinec 2011.

spolu s R. Bryolem, P. Šmírou, H. Wawreczkou

Beskydy. Zdroj práce a obživy.

Třinec 2012.

3 Za poskytnutí bibliografických údajů děkuje autor jubilantovi.

spolu s V. Bajerem, M. Habustovou, M. Kiereš, A. Kiripolskou, V. Michaličkou, P. Šmírou, V. Vrlovou, H. Wawreczkou

Beskydy. Dny všední i sváteční.

Třinec 2013.

spolu s M. Brandstettrou, M. Friedlem, V. Michaličkou, G. Studnickim, P. Šmírou, J. Tichou, H. Wawreczkou

Rožnov – město dřevěné.

Rožnov pod Radhoštěm 2014.

Za prahem roubených chalup. Putování tuláka Valašskem.

Karolinka 2014.

Beskydy. Turistickými stezkami.

Třinec 2015.

spolu s A. Barcuchem, A. Čornejovou, M. Pelcem, D. Pindurem, P. Šmírou, H. Wawreczkou

Studie

Fenomen przyrodniczy cmentarzy orawskich.

In: Sacrum w zwyczajach z przyrod. Zubrzyca Górna 2006, s. 64–71.

Stopy nemeckej kolonizácie v architektúre malomestského prostredia v Karpatoch.

Zeszyty sądecko-spiskie 1, 2006, s. 50–55.

Tradičná výroba sena na Orave.

In: Tráva a kosa. Nitra 2006, s. 54–58.

Centrálna alebo regionálna koncepcia múzeí v prírode.

Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia 47, 2007, s. 96–104.

Hodegetria (Bohorodycja Providnycja) z Nagórzan a interetnické kultúrne prúdy v stredných Karpatoch.

Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 24, 2007, s. 270–282.

Karpatské múzeá v prírode.

Rocznik Orawski 6–7, 2007, s. 115–117.

Zahraniční trendy a zkušenosti s koncepcí expozic v muzeích v přírodě.

Museum vivum 3–4, 2007–2008, s. 96–101.

Valaši v Karpatech.

Ethnologia Europae Centralis 9, 2009, s. 31–44.

Architektonické princípy roľníckeho domu na poľsko-slovenskom pomedzí.

Archiwum etnograficzne 49. Polsko-Słowacja. Pogranicze kulturowe i etniczne Wrocław – Cieszyn 2009, s. 75–84.

Príspevek k interdisciplinárniemu a interetnickému pojetí pojmu obydlí.

In: Etnologiczne i antropologiczne obrazy świata konteksty i interpretacje. Cieszyn – Katowice 2010, s. 85–91.
spolu s H. Bočkovou

Východoslovenské drevené chrámy ako syntéza troch európskych tradícií.

Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 25, 2010, s. 20–26.

Tradičná architektúra.

In: Monografia obce Habovka. Habovka 2010, s. 443–455.

Sídelné prostredie Zuberčanov.

In: Zuberec. Zuberec 2011, s. 278–297.

Úvaha o významu pomocných vied. Príspevek k metodice etnografického výzkumu.

Národopisný věstník 28 (70), 2011, č. 2, s. 7–15.

Polidštování krajiny.

In: Kulturní dědictví Soláně a jeho okolí. Karolinka 2012, s. 9–23.
spolu s V. Bajerem

Architektura zdobící Soláň.

In: Kulturní dědictví Soláně a jeho okolí. Karolinka 2012, s. 27–42.

Geneze lidové architektury v Západních Karpatech.

In: Soláň. Současnost a perspektivy jeho rozvoje. Karolinka 2012, s. 45–52.

Zrození Velkých Karlovic.

In: Velké Karlovice 1714–2014. Velké Karlovice 2014, s. 9–44.

Geneze metodiky historiků a etnografů, potřeby vědeckých výstupů bádání na Valašsku v posledním půlstoletí.

In: Urbanová, S. – Dokoupil, L. – Ivánek, J. – Kadlec, P. (eds.): Valašsko: historie a kultura. Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm 2014, s. 33–40.

Mezinárodní komise pro studium lidové kultury Karpat a Balkánu a výstupy její činnosti se vztahem k potřebě mezinárodní a mezioborové spolupráce.

In: Urbanová, S. – Dokoupil, L. – Ivánek, J. – Kadlec, P. (eds.): Valašsko: historie a kultura. Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm 2014, s. 125–128.

Múzeum slovenskej dediny. Členenie plužiny a prírodné krajinotvorné prvky regionálnych areálov Orava, Kysuce, Turiec. Etnograficko-architektonická (krajinárska) štúdia.
Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia 55, 2014, s. 11–24.

Úloha technických zariadení v európskych múzeách v prírode.
Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia 55, 2014, s. 37–41.

House in Karpathians.
Ethnologia Polona 35, 2014, s. 25–77.
spolu s H. Bočkovou

Štruktúra rodiny ako produkt regionálnych historických procesov.
Zeszyty sądecko-spiskie 9, 2015, s. 10–12.

Úspěchy a prohry Valašského muzea v přírodě.
Museum vivum 10, 2014–2015, s. 74–84.

Ako som zakladal galériu.
In: Rezervované pre budúcnosť. Dolný Kubín 2015, s. 19–32.

Výstavy

Dřevěné kostely Evropy, kresby z knihy a ze skicáku.
Muzeum Novojičínka, Příbor, 2011.

Drevené kostoly v Európe / Dřevěné kostely v Evropě.
Liptovské muzeum, Ružomberok, 2011.
Škola cestovného ruchu, Frýdek-Místek, 2011.
Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm, 2011.
Múzeum oravskej dediny, Zuberec, 2012.
Západoslovenské múzeum, Trnava, 2014.

Z rožnovských skicáků.
Městský úřad, Rožnov pod Radhoštěm, 2011.

Výstava kresieb z Oravy.
Múzeum oravskej dediny, Zuberec, 2016.

Spolupráce na koncepcích muzeí v přírodě

Osadzenie kostola z Tokarnie. Architektonicko-etnografická štúdia.
Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej, 2005.

Architektonicko-etnografická studie pro řešení muzea.
Muzeum v přírodě Jablunkovska, 2005.

Doplnok k aktualizácii z roku 2003 (Aktualizácia koncepcie MSD. Etnograficko-architektonická štúdiá pre Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum Martin).
Múzeum slovenskej dediny v Martine, 2008.

Aktualizace koncepce (Dokončení areálu staveb z Horňácka, Kopanic a Luhačovického Zálesí, problematika vodních staveb, problematika zeleně a krajinných prvků).
Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici, 2010–2016.
spolu s J. Součkem

Členenie plužiny a prírodné krajínovorné prvky regionálnych areálov Orava, Kysuce, Turiec. Etnograficko-architektonická (krajinnárska) štúdiá.
Múzeum slovenskej dediny v Martine, 2013.

Kolíbiska, vstupní úvaha o řešení expozičního areálu, členění prostředí ve vztahu k prezentovaným geografickým celkům.
Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, 2013–2016.

Osazení domů: Údol č. 104 a Velký Lipník č. 100. Zaměření půdorysu domu ve Velkom Lipníku č. 100.
Lubovnianské múzeum, skanzen Stará Lubovňa, 2014.

Koncepcia komorného amfiteátra v Múzeu liptovskej dediny.
Liptovské múzeum, Ružomberok, Múzeum liptovskej dediny v Pribyline, 2015.

Radek Bryol

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

Blahopřání Alexandře Navrátilové

Z tišnovského semináře, věnovaného námětu erotiky v tradicích lidové kultury, přijela Alexandra Navrátilová plná podnětů a nápadů, ale také dojmů z pěkných setkání s kolegy a kolegyněmi, které provázejí každou akci pořádanou Komisí pro lidové obyčejy České národopisné společnosti. Naše jubilantka zůstává po léta věrná této platformě, která vznikala vedle dalších subkomisí (pro výzkum lidového stavitelství, zbojnického folkloru) v rámci Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně. Také její iniciativou a dobrou péčí Slovákckého muzea v Uherském Hradišti se podařilo navázat na podněty Václava Frolce a spolupracovníků a rozvinout bádání o různých stránkách sociální a duchovní kultury. A pěstovat také dobrou česko-slovenskou spolupráci. Alexandra Navrátilová připravuje vstupní teoretické referáty, vede jednání a svými diskusemi obohacuje program a dodává

nejednou odvalu mladším kolegům. Etnologické studium rodiny, rituálů životního cyklu a lidové religiozity, nahlížené v perspektivách české obřadní kultury, obyčejové tradice a genderových rolí je také doménou naší jubilantky. Roku 1990 byla ostatně spoluzakládající členkou Společnosti pro studium náboženství. Za svoje knižní díla syntetizující cyklus života od kolébky do hrobu (2004, 2012) obdržela dvě ceny nakladatelství Vyšehrad, čestné uznání na knižním veletrhu Kniha Libri 2005 a cenu České národopisné společnosti v Anketě o nejvýznamnější počin v oboru za rok 2004.

PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc., (narozena 17. ledna 1946 v Praze) pracuje v oboru od absolvování národopisu na Filozofické fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně roku 1968 dodnes. Začínala v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea,¹ kde roku 1974 uzavřela postgraduální studium muzeologie. Ve zvyšování kvalifikace pokračovala interní aspiranturou v brněnské pobočce tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Na tomto pracovišti, které po Karlu Fojtíkovi v letech 1984–1989 také vedla, působí jako vědecká pracovnice přes 40 let.²

Připomeňme alespoň, že Alexandra Navrátilová podporovala terénní a dokumentační práce, vedla týmový projekt s námětem etnických procesů v nově osídlených oblastech na Moravě, z něhož vzešla kolektivní monografie (1986). Předmětem týmové spolupráce jsou také národopisné výzkumy města Brna, které mají v programech brněnského akademického pracoviště kontinuitu. V poslední době mě zaujala obsáhlá kapitola o životě dětí v brněnských rodinách, kterou Alexandra Navrátilová zpracovala pro publikaci *Děti v Brně* (2015). Poutavým odborným i literárním jazykem v ní píše o dětech a rodinných vztazích mezi blaženým kojeneckým věkem, zráním a dospíváním s každodenními radostmi i úskalími a nouzí, námezdní dětskou prací, nemocemi a dětskými pohřby. Práce A. Navrátilové s náměty dětství dnes tvoří už jistý celek. Jubilantka věnuje pozornost také dějinám české etnologie a spolupracuje na slovníkových dílech hesly věcné a terminologické povahy.

Osobně děkuji paní kolegyni za trpělivé sdílení pracovní, za příklad obětavé rodinné lásky a péče o všechny generace. A také za příklad hledání každého detailu i nadhled, s nímž sprádá etnologické interpretace. Nevznikají snadno a rychle: každou formulaci jubilantka dlouho kriticky čte a brousí. Výklady tvoří na základě obsahové, významové a funkční analýzy zvolených pramenů, směřují od jednotlivostí k celku, k obecnému poznání. Evokují například náročné sociálně a jinak determinované otázky etnologického poznání, které vyvstávají nad variabilitou, normami i protiklady kolektivní víry. Teze, které jubilantka formuluje zejména v knize o narození a smrti v české lidové kultuře, zaujaly i další vědní disciplíny, které hledají odpovědi na způsoby lidského chování v mezních a existenciálních životních

1 K tomu více *Národopisná revue* 26, 2006, s. 114–115.

2 Viz jubilejní publikace *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha 2005, s. 135 ad.; *Ethnologia Europae centralis* 8, 2007, s. 114–115.

situacích. K nejvýraznějším ohlasům, které projevuje např. archeologie a etnolinguistika, náleží práce Alexandry Navrátilové o kultu mrtvých. Autorka inspiruje jak reáliemi, tak také celistvým pojetím souvislosti světa živých se světem mrtvých, v němž doložila koncentraci nezávislé vrstvy reliktního pohanství, srovnatelné v různých konfesních prostředích. Vědecké práce jubilantky, týkající se celého životního cyklu, tak nesou nové výsledky a také východiska dalších výzkumů v etnologii i příbuzných oborech. A mají také hojné sympatické ohlasy u laické veřejnosti.

Přejeme naší paní kolegyni Alexandře Navrátilové radost z díla, z přátelství a spolupráce, a další čerstvé nápady na poli etnologického bádání.

Výběrová bibliografie Alexandry Navrátilové za léta 2007–2015³

Monografie

Namlování, láska a svatba v české lidové kultuře.
Praha 2012.

Kapitoly v knihách, studie

Život v rodině ve střípcích poznání a vzpomínek.

In: Pospíšilová, J. – Altman, K. (eds.): Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem. Brno 2015, s. 11–63.

Kontext víry, pověry a empirie v tradičním léčitelství.

In: Číhal, P. (ed.): Léčení a léčitelství v lidové tradici. Uherské Hradiště 2015, s. 9–18.

Životní cyklus člověka. Kapitola IV. Rodina. Cykly života (Dětství; Mládí a dospívání; Stáří). Kapitola V. Rituály mezních situací života. (Narození; Svatba; Úmrtí a pohřeb).

In: Bahenský, F. et al.: Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Lidová kultura. Litomyšl 2014, s. 296–368.

Zoomorfní symbolika v milostných vztazích.

In: Číhal, P. (ed.): Zoomorfní tematika v lidové tradici. Uherské Hradiště 2013, s. 90–102.

Lože jako rituální prostor mezních situací rodinného života.

Folia ethnographica 47, 2013, č. 2, s. 153–164.

Obřad, obyčej, přežitek, rituál, zvyk.

In: Malý etnologický slovník. Strážnice 2011, s. 76–77; 77–78; 83–84; 85–86; 103–104. (encyklopedická hesla)

3 Výběrová bibliografie za léta 1966–2006 vyšla v časopise Ethnologia Europae Centralis 8, 2007, s. 115–117.

Muž a žena v mikrosvětě tradiční rodiny.

In: Habartová, R. – Holubová, M. (eds.): Svět mužů a žen. Muž a žena ve svědectvích lidových tradic. Uherské Hradiště 2011, s. 11–18.

„Cizí“ a přespólní jako kontradikce domova v tradici milostných vztahů.

Folia ethnographica 44, 2010, s. 29–47.

K ritualizaci nahého těla v české obřadní kultuře.

In: Tarcalová, L. (ed.): Tělo jako kulturní fenomén. „Já nejsem dřevo, jsem duch a tělo.“ Uherské Hradiště 2010, s. 17–28.

K magicko-náboženským praktikám lásky v tradicích lidové víry.

Folia ethnographica 43, 2009, s. 3–19.

Ritualmyje funkcii nagoty v češskoj obrjadovoj kulture.

Slavjanoveděnije. Moskva 2009, s. 24–35.

Namlouvání jako signifikantní znak jedné podoby tradičních komunikací. (Poznámky k proměnam tradice ve výzkumné sondě mezi středoškolskou mládeží.).

Slovenský národopis 56, 2008, s. 257–276.

Pojmové stereotypy v rodinných obřadech.

In: Blahůšek, J. – Jančář, J. (eds.): Etnologie – současnost a terminologické otázky. Strážnice 2008, s. 77–84.

Intence darů z lásky v proměnách tradice a současnosti.

In: Tarcalová, L. (ed.): Dary a obdarování. Uherské Hradiště 2007, s. 43–54.

K reflexi genderových rolí v pozicích hlavních svatebních obřadníků tradiční lidové svatby.

Folia ethnographica 41, 2007, s. 119–145.

Dětský pohřeb v kontextu ritualizace smrti. (Z etnologických pramenů 19. a 20. století.).

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, Nitra, 2007, č. 42, s. 127–140.

Dům smutku, Duše, Dušičky, Hrobník, Kult zemřelých, Lidová zbožnost, Máry, Mrtvola, Nahota, Nebožtík, Pohřeb, Pohřební hostina, Pohřeb žehem, Rakev, Revenant, Sirotek, Smrt, Smutek, Umrlejší prkno, Umírání, Všech svatých.

In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 2–3. Věcná část. Praha 2007.
(encyklopedická hesla)

Věra Frolcová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno

K významnému životnímu jubileu Ludmily Tarcalové

Potěšila mě příležitost napsat malý medailon k životnímu jubileu významné české etnografky, kolegyně a mně blízkého člověka, Lidky Tarcalové. Jak už bylo na jiných místech připomenuto, naše jubilatka vystudovala etnografii a folkloristiku na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (tehdy Univerzity J. E. Purkyně). Už na sklonku studií v roce 1968 se jí dostalo možnosti pracovat v oboru. Nejprve v Ústavu lidového umění ve Strážnici a o tři léta později ve Slovákém muzeu v Uherském Hradišti, kde působila bezmála čtyřicet let jako odborná pracovnice i vedoucí etnografického oddělení (1973–2008).

Obřadní kultura, lidové obyčeje rodinné a výroční, lidová duchovní kultura a také tradiční oděv a strava dokládají širší odborného zájmu jubilatky, který je postaven na pramenech z terénních výzkumů a muzejních sbírek. Svatební obyčeje na Uherskohradištsku se staly tématem její diplomové práce (1969) a později i práce rigorózní (1979). Kontakt s rozsáhlými sbírkami Slovákého muzea přivedla Lidku Tarcalovou k lidovému oděvu; znalost materiálu využila v návrhu rekonstrukcí kroje pro folklorní soubory a zabývala se i podílem těchto zájmových sdružení na uchování tradice. Odbornými studii přispěla do vlastivědných monografií.

Slovácko, zejména uherskohradištské Dolňácko, je kraj, který dobře zná, je jejím domovem, tam směřují její výzkumy, o lidových tradicích regionu vypovídají Lidčiny publikace i výstavní aktivity doma i v zahraničí (Vánoce na Slovácku: Varšava 2005–2006; Velikonoce na Moravě, Neapol 2007). Naposledy autorsky spolupracovala na nové národopisné expozici Slovákého muzea a jeho katalogu. Desetiletí, které uplynulo od mé poslední jubilejní gratulace¹, se bibliografie jubilatky rozšířila o řadu nových studií a článků a zejména o souborné publikace, knihy o hodové a krojové tradici na Uherskohradištsku. V současné době pracuje jubilatka na monografii *Tradiční úprava hlavy – Tradiční úprava vlasů svobodných dívek a vdavých žen na Moravě*.

Práci v redakci národopisně profilovaných periodik se Lidka Tarcalová věnuje od začátku své profesionální dráhy. Ve vydávání Národopisných aktualit zaujala místo tajemnice redakce a poté členky redakční rady (1968–1991), působila v redakční radě časopisu *Ethnologia Europae Centralis* (1991–2015) a obsah deseti svazků renomovaného periodika zprostředkovala široké odborné veřejnosti v samostatně vydané bibliografii. Po řadu let redigovala etnografickou část sborníku/časopisu *Slovácko* (1971–2010).

Od roku 1978 se jubilatka podílela na činnosti subkomise pro lidové obyčeje Mezinárodní komise pro studium Karpat a v roce 1992 se stala její předsedkyní. Významnou měrou přispěla k vydání dvou svazků *Bibliografie lidových obyčejů* (1989 a 1995). Bylo tak zhodnoceno úsilí mnoha členů subkomise, kteří excerpcím

1 Viz Národopisná revue 26, 2006, č. 4, s. 174–175.

věnovali nemálo času ve prospěch badatelské obce. Koncepčně a organizačně připravovala vědecká setkání badatelů a v letech 1992–2015 z nich vzešlo 12 samostatných publikací na různá témata obřadní a duchovní kultury, které redigovala. Díky Lidce Tarcalové, jejímu obětavému a vytrvalému zaujetí o věc a kontaktům s širokým kruhem etnografů v českých zemích a na Slovensku, se v subkomisi pro lidové obyčeje (spojila se s Komisí pro lidové obyčeje České národopisné společnosti) vytvořila významná vědecká báze, kde se každoročně setkávají etnologové z různých pracovišť, badatelé domácí i zahraniční zabývající se problematikou obřadní kultury. Česká národopisná společnost ocenila tuto její iniciativu v rámci Anketu o nejvýznamnější počin v oboru v kategorii vědecká konference (v roce 2003 a 2007). Byl tak zároveň oceněn významný přínos jubilantky pro rozvoj české etnografie. V roce 2008 získala Lidka Tarcalová v anketě ČNS první místo za svou monografii *Hody s právem na Uherskohradištsku*. Ocenění přišlo i z jiné strany, v roce 2009 jí byla udělena Cena města Uherské Hradiště.

Když se člověku profesionální pracovní dráha jednou s věkem uzavře, pro mnohé z nás nekončí zájem o obor, nekončí činorodá aktivita ani prostor k zveřejnění poznatků, nastřádaných za léta práce. K naplnění dalších odborných cílů přejeme jubilantce dobré zdraví a neslábnoucí elán, který je jí vlastní.

Výběrová bibliografie prací Ludmily Tarcalové za léta 2007–2015²

Samostatné publikace

Hody s právem na Uherskohradištsku.

Uherské Hradiště 2008.

Kuchařka tradičních pokrmů na Slovácku.

Uherské Hradiště 2010.

Bibliografie časopisu Ethnologia Europae Centralis 1–10 (1992–2011).

Brno 2012.

Kroj na Uherskohradištsku.

Uherské Hradiště 2013.

Buchlovický kroj v proměnách času.

Buchlovice 2014.

s P. Večeřovou a B. Žižlavským

2 Bibliografie publikovaných prací Ludmily Tarcalové z let 1971–2006 byla otištěna na stránkách časopisu *Ethnologia Europae Centralis* 8, 2007, s. 118–119.

Úvazy tištěných šátků na Moravě. Tradiční úprava hlavy II. 3. část.
Strážnice 2014.

Studie a články

Kroje na jihovýchodní Moravě.

In: Šimša, M. – Kalábová, P.: Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy. Strážnice 2006, s. 221–244.

Tradiční hodová obchůzka s právem v obcích na Uherskohradištsku.

Slovácko 49, 2007, s. 29–60.

Pentlení nevěst a družiček na jihovýchodní Moravě. Poznámky k vývoji obřadní úpravy hlavy.

Slovácko 50, 2008, s. 41–62.

Patronství světců a putování na jejich poutní místa.

In: Míhola, J. a kolektiv: Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu. Brno 2010, s. 215–222.

Chlapci a muži v hodové tradici na Uherskohradištsku.

Národopisný věstník XVI (68), 2009, č. 2, s. 27–35.

Ruce k práci, hraní, požehnání.

In: Tarcalová, L. (ed.): Tělo jako kulturní fenomén. Uherské Hradiště 2009, s. 75–78.

Lidová jídla v rukopisné kuchařce z poloviny 19. století.

Slovácko 51, 2010, s. 29–38.

Živý betlém – nový fenomén současnosti (vybrané příklady z Moravy).

Národopisná revue 21, 2011, č. 4, s. 271–282.

Odlíšnosti v životě mužů a žen na Uherskohradištsku v druhé polovině 20. století s přihlédnutím k dodržování tradičních životních norem a zvyklostí.

In: Habartová, R. – Holubová, M. (eds.): Svět mužů a žen. Muž a žena ve svědectví lidových tradic. Uherské Hradiště 2011, s. 39–44.

Kroj – živý fenomén současnosti. Příspěvek k problematice jeho funkce.

Slovácko 53, 2011, s. 85–92.

Úcta k sv. Cyrilu a Metodějovi v lidových vrstvách na Uherskohradištsku.

Slovácko 54, 2012, s. 75–90.

Zvířata v životě světců (v kontextu s lidovou tradicí a vírou).

In: Číhal, P. (ed.): Zoomorfí tematika v lidové tradici. Uherské Hradiště 2013, s. 249–259.

Velehradská poutní tradice.

In: Jemelková, S. (ed.): Mezi východem a západem. Svätí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí. Olomouc 2013, s. 108–113.

Slavnost Božího Těla v proměnách času (na příkladu oblasti Uherskohradištska).

In: Letniční zvyky a obyčej. Strážnice 2014, s. 73–81.

Úvazy tureckých šátků na Slovácku.

Slovácko 56, 2014, s. 11–34.

Lékařská kniha z poloviny 19. století z Bojkovicka.

In: Číhal, P. (ed.): Léčení a léčitelství v lidové tradici. Uherské Hradiště 2015, s. 227–234.

Eva Věčerková

Brno

Ivana Kubečková jubilující

Je téměř neuvěřitelné, že PhDr. Ivana Kubečková, dlouholetá pracovnice Stře- dočeského muzea v Roztokách u Prahy, dosáhla letos kulatého výročí, při jehož pří- ležitosti je u pracovníků našeho oboru zvykem představit jejich odborné aktivity a curriculum vitae. Je to překvapivé proto, že jubilantka je neustále nabitá neutucha- jící energií a činorodostí. Její kritické a zároveň vtipné glosy, kterými hodnotí svět okolo sebe je radost poslouchat.

Narodila se 5. dubna 1956 ve Slaném (rodné jméno Helebrantová), v roce 1975 maturovala na gymnáziu v Praze 6, Arabská ul. Obor etnografie a folkloristika stu- dovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Absolvovala v roce 1985 diplomovou práci z oboru romistiky s takovým úspěchem, že podle tehdejší právní úpravy jí byl udělen doktorát za mimořádné studijní výsledky bez rigoróza.

Studiu etnografie a působení ve Stře dočeském muzeu předcházelo zaměstnání v podniku Supraphon, n. p. (1975–1978) a v Muzeu hl. m. Prahy, kde byla knihov- nicí a průvodkyní (1978–1980). Poté následovala mateřská dovolená (1981–1983). Do Stře dočeského muzea v Roztokách u Prahy, v němž je stále zaměstnána, nastou- pila v roce 1983. Od roku 1985 je činná v tomto muzeu jako etnografka, v součas- nosti je na odborné pozici kurátorky sbírek – etnografky a zároveň je od roku 1992 vedoucí odborného oddělení. Kromě působení na těchto pozicích zastává od 2015 ještě funkci zástupkyně ředitelky.

Odborné zaměření Ivany Kubečkové jak ve výstavní, tak v publikační činnosti se soustřeďuje na dějiny každodennosti a na lidové umění v širším kontextu (zejména

podmalby na skle, lidové plastiky, betlémy). Z předmětů tradiční hmotné kultury se pak zaměřuje zejména na nábytek a hračky.

Jako etnografka-muzejnice se v muzejní praxi věnuje zejména výstavní činnosti, přednáškám a doprovodným programům. Zároveň se z pozice vedoucí oddělení musí zabývat také koncepční a organizační prací. Časově i logisticky náročné bylo např. navržení a zajištění vybavení čtyř zásadních depozitářů, včetně organizace stěhování a nového ukládání sbírek. Kromě toho zajišťuje např. dodavatelské restaurování historických a etnografických sbírek apod.

K významným počínům Ivany Kubečkové ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy patří budování stálých expozic. Zásadní přínos jubilantky představovala její spolupráce při rekonstrukci ateliéru a vytvoření expozice malířky Zdenky Braunerové. Budova ateliéru, kterou si malířka sama navrhla a postavila v letech 1903–1904, je součástí areálu bývalého mlýna, později letní vily Braunerových, jež tvoří jednu z částí Středočeského muzea.

Po katastrofální povodni v roce 2002, kdy byl areál muzea zaplaven do výše 2. patra (6 m), byla v letech 2002–2005 provedena rekonstrukce této budovy. Expozice otevřená v roce 2005 přibližuje život, dílo a osobnost umělkyně v dobově věrohodném prostředí. Součástí její přípravy bylo také zajištění mobiliáře, vyhledání exponátů, z nichž část je autentických a dosud nevystavovaných, zajištění restaurátorských prací a instalace exponátů v ateliéru. Za projekt Rehabilitace budovy ateliéru Zdenky Braunerové v Roztokách a její využití pro stálou expozici obdrželo Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy v rámci Národní soutěže muzeí Gloria musaealis v roce 2005 ocenění v kategorii Muzejní počín roku.

Patrně nejvýznamnějším přínosem jubilantky ve výstavní činnosti Středočeského muzea byla příprava a realizace nově pojatých stálých expozic na zámku v Roztokách, které zde byly otevřeny v roce 2014. Jubilantka se podílela nejen na jejich odborné přípravě a instalaci, ale také odborném dozorování stavební rekonstrukce zámku. Historicky zaměřené expozice jsou dvě a byly vytvořeny na témata: Vrchnostenská správa panství aneb jak bydlel a úřadoval pan správce a Život v letovisku aneb jak se jezdilo do Roztok na letní byt.

Je třeba zdůraznit, že Iva Kubečková je také autorkou nebo spoluautorkou dlouhé řady tzv. krátkodobých výstav. Dominantní téma mezi nimi představují vánoční obyčeje a zejména lidové betlemářství. Významným počínem byla příprava české části mezinárodní přehlídky betlémů Rasegna internazionale del presepio, která se konala v krytých prostorách kolosea v italské Veroně v roce 1989. Ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy pak veřejnost potěšily výstavy Narodil se Kristus Pán, přehlídka historických betlémů (1992), Narození Páně, vánoční téma v různých technikách lidového a výtvarného umění (2001) a Štěstí, zdraví, dlouhá léta – Vánoce a Nový rok v muzejních sbírkách (2003).

Z výstav s vánočním námětem je však třeba vyzdvihnout především volný cyklus monotematických výstav různých regionálních typů betlémů, nazvaný Betlémy, tentokrát z ... Výstavy tohoto tematického souboru, který široké veřejnosti představuje produkci výrazných betlémářských oblastí či zajímavých typů betlémů, byly vždy vysoce fundovaně připravené a návštěvníky muzea nesmírně oblíbené. Otevřely ho v roce 2005 Betlémy, tentokrát z Ústí nad Orlicí. Následovaly výstavy s názvem: Betlémy, tentokrát třebičské (2007), Betlémy, tentokrát králické (2008) a Betlémy, tentokrát skříňkové (2009). Svým zaměřením jim byla blízká výstava Skleněné Vánoce – betlémy, ozdoby, podmalby (2010). Zatím poslední aktivitou z výše jmenovaného cyklu byla odborně precizně připravená výstava Betlémy, tentokrát tištěné, která se uskutečnila v roce 2014 (až 2015). Přinášela řadu nových informací především o počátcích a nejstarším období existence těchto artefaktů, ale také o reklamních betlémech a autorské tvorbě klasické i poválečné.

Stejně zajímavé a kvalitně připravené byly i výstavy věnované lidovému umění, na nichž se jubilatka podílela. Připomeňme výstavu Miloš Malina a jeho svět, výstava z pozůstalosti umělce a sběratele (1993), dále Lidové podmalby na skle (1995), Lidové hračky v českých zemích (2008) a spolupráci na výstavě Dárek z poutí, poutní a pouťové umění (2011). Specifický přínos nejen pro návštěvníky, ale i pro muzeologii obecně znamenala výstava Tvary a vůně perníku, dotyková výstava perníkářských forem s interaktivním programem určeným pro nevidomé (2006). Zájem odborné veřejnosti i návštěvníků upoutala výstava Lidový nábytek v českých zemích (1999). Autorky za ni obdržely Cenu České národopisné společnosti v kategorii výstavy, která je udělována za významný počin, jenž v uplynulém roce výrazně přispěl k rozvoji a propagaci oboru.

Tematické zaměření výstav, na kterých se Ivana Kubečková podílela, je ovšem mnohem širší a sahá od presentace „každodenní“ lidové kultury (Nahlédnutí do staré kuchyně, tradiční kuchyňské nářadí, náčiní a nádobí, 1990), přes dějiny oboru (Národopisná výstava československá a střední Čechy (1994) až po víceoborovou tematiku (Dítě, dětství, mateřství – péče od narození do předškolního věku od 19. století do poloviny 20. století, 2007). Připomeňme také cyklus výstav věnovaný akvarelům Bedřicha Poláka v konfrontaci s fotodokumentací muzea Proměny středočeského venkova I.–III. (Roztoky a okolí, 2005; Kladensko a Slánsko, 2007; Kralupsko a Mělnicko, 2008).

Výsledky své odborné práce Ivana Kubečková publikuje nejčastěji ve Středočeském sborníku, ale i v dalších odborných periodikách i populárně naučných časopisech. Kromě odborných prací jubilatka uveřejnila značné množství popularizačních článků o muzeu, výstavách či lidovém umění také v periodickém tisku a časopisech a poskytla řadu rozhovorů i pro audiovizuální média – rozhlas a televizi.

Svou odbornou kvalifikaci uplatňuje také v mimomuzejních aktivitách. Od konce 90. let spolupracuje s Asociací starožitníků ČR, kde v rámci vzdělávacích programů

této instituce pravidelně přednáší výukové přednášky vybraných okruhů lidové kultury (lidový nábytek, lidové betlémy, podmalby na skle, devocionálie). Je také dlouholetou členkou České národopisné společnosti, v letech 1990–1996 byla zvolena do jejího hlavního výboru a vykonávala funkci hospodářky.

K výborné kondici a mladistvému elánu jubilantky jistě přispívá i to, že má ráda přírodu, turistiku, cykloturistiku a – jak sama zdůrazňuje: ticho! Její celoživotní zálibou je ale klasická hudba a zpěv. Ivana Kubečková je od mládí až doposud zpěvačkou významného Komorního smíšeného pěveckého sboru s názvem Rosa, který se zaměřuje na interpretaci vokálních děl českých a evropských autorů od renesance po současnost, a sídlí stejně jako ona v Roztokách u Prahy.

Děkujeme kolegyni za dílo, které na poli etnografie a muzejnictví vykonala. Do příštích let přejeme jubilantce pevné zdraví, trvalý elán, mnoho tvůrčích sil pro další odborné počiny, štěstí a úspěchy v profesním i osobním životě a v neposlední řadě také, aby ji neopouštěl humor.

Výběrová bibliografie prací Ivany Kubečkové

Monografie, katalogy

Národopisná výstava československá a střední Čechy.
Praha 1994.

Lidové podmalby.

Praha 1995.

spolu s Z. Lenderovou

Lidový nábytek v českých zemích. Katalog výstavy.

Roztoky u Prahy 1999.

spolu s H. Mevaldovou

CD ROM

Proměny středočeského venkova I. Akvarely Bedřicha Poláka v konfrontaci s fotodokumentací muzea.

Roztoky u Prahy 2005.

spolu s A. Hůlkou

CD ROM

Proměny středočeského venkova II. Kladensko a Slánsko. Akvarely Bedřicha Poláka v konfrontaci s fotodokumentací muzea.

Roztoky u Prahy 2007.

spolu s A. Hůlkou

CD ROM

Proměny středočeského venkova III. Kralupsko a Mělnicko. Akvarely Bedřicha Poláka v konfrontaci s fotodokumentací muzea.

Roztoky u Prahy 2008.

spolu s A. Hůlkou

CD ROM

Skleněné Vánoce.

Roztoky u Prahy 2010.

spolu s M. Šášinkovou

Zámek Roztoky.

Roztoky u Prahy 2014.

členka autorského kolektivu

Studie, články

Příspěvek k výzkumu rodinného života michalovských Romů na Kladně.

Český lid 76, 1989, č. 1, s. 23–26.

Výstava „Kalendariium světců“ v Severočeském muzeu v Liberci. (Listopad 1994–leden 1995).

Český lid 83, 1996, č. 1, s. 23–26.

Lidový malovaný nábytek ve sbírkovém fondu Středočeského muzea.

Středočeský vlastivědný sborník 15, 1997, s. 76–78.

Depozitáře historických a přírodovědných sbírek Středočeského muzea v Roztokách u Prahy.

Středočeský vlastivědný sborník 23, 2005, s. 174–177.

Tvary a vůně perníku – výstava s hmatovým programem.

Středočeský vlastivědný sborník 25, 2007, s. 171–177.

Dítě, dětství, mateřství.

Středočeský vlastivědný sborník 26, 2008, s. 178–198.

spolu s V. Slavíkovou a M. Šášinkovou

O betlémech, tentokrát skříňkových.

Umění a řemesla 4/2009, s. 31–34.

Výstava Lidové hračky v českých zemích.

Středočeský vlastivědný sborník 27, 2009, s. 178–183.

Nové expozice na zámku v Roztokách u Prahy.

Středočeský vlastivědný sborník 32, 2014, s. 168–175.

členka autorského kolektivu

Betlémy, tentokrát tištěné.

Národopisná revue 25, 2015, č. 1, s. 59–61.

Ohlédnutí za výstavou tištěných betlémů.

Středočeský vlastivědný sborník 33, 2015, s. 162–167.

Novodobé výmalby na zámku v Roztokách.

Spektra 16, 2016, č. 1, s. 18–21.

Helena Mevaldová

Beroun

Gratulace Aleně Křížové

Na počátku léta oslavila své životní jubilem etnoložka a kunsthistorička Alena Křížová (nar. 17. června 1956), profesorka Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Pod tímto stručným konstatováním se ukrývá neobyčejná profesní dráha, která v skrytu vystihuje zároveň osobnost jubilantky a její neochvějně životní postoje, jež jí k této vysoké vědecké pozici dovedly.

Narodila se ve významné brněnské rodině (jejími rodiči byli vysokoškolští pedagogové Alena a Richard Jefábkovi), která ji poskytla zásadní zázemí pro studium oborů, jež si vybrala po maturitě na gymnáziu v roce 1976. Absolvování dějin umění, historie a etnografie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v roce 1980 (v té době Univerzita Jana Evangelisty Purkyně) se stalo důležitým východiskem, které se cíleně i mimovolně prolínalo a stále prolíná její badatelskou kariérou, jež je víc než obdivuhodná.

V roce 1985 nastoupila do Moravské galerie, kde se na poli dějin umění formovala první část její vědecké práce. Profese kurátorky této prestižní české kulturní instituce nejen posílila její kunsthistorickou erudici, ale postupně přinesla i zkušenosti manažerské, jež zúročovala v pozici vedoucí oddělení a zástupkyně ředitele v letech 1994–2000. Když v roce 2000 Moravskou galerii opouštěla, měla za sebou řadu autorských výstav s publikovanými odbornými výstupy, ale zároveň již zahájené působení v akademické oblasti v Semináři dějin umění Masarykovy univerzity.

Její oborové zaměření ve sféře dějin umění bylo vždy výrazně orientováno na problematiku užitého umění, stále se však pohybovala (i vzhledem k charakteru svého vysokoškolského vzdělání) na pomezí více disciplín. Vztah k lidovému výtvarnému umění, ale i k výtvarnému folklorismu, který v oboru dějin umění byl spíše opomíjeným tématem, se mohl naplno projevit, když po odchodu z Moravské galerie nastoupila na univerzitní půdu do Ústavu evropské etnologie. K jejímu i tak

již bohatému odbornému naplnění přibyla další cesta, která před ní otevřela nejen prohloubení interdisciplinárního dialogu na poli výtvarného umění, ale především zvýraznila další oblasti badatelského zájmu, jež se v základu formovaly již během jejich studijních let.

Jak mohu dosvědčit z vlastní zkušenosti, Alena Křížová se nové výzvy, tedy etablování se v akademické sféře na poli etnologie, která se stala základem její druhé části vědecké práce, chopila víc než naplno. Výrazným tematickým okruhem, kterému se dlouhodobě ve své odborné činnosti věnovala, byla především zdobnost a šperk. Dnes širě tohoto tematického záběru, jenž se projevuje v jejích teoretických statích i v dalších projektech, osciluje od uměleckého šperku až po šperk lidový, nejenom však s poznáním jeho formy, ale především funkce a významu. Etnologické badatelské prostředí jí pak umožnilo rozvinout také zájem o lidový oděv, kterým se zabývá rovněž v mnoha aspektech. Studium jeho každodennosti prolíná s výzkumem tradičního oděvu jako znaku a symbolu, jež analyzuje v historických dimenzích v nejrůznějších sociálních vazbách. Neméně důležitým jubilantčíným přínosem je pak studium ikonografie lidového oděvu, kde se plně projevuje její umělecko-historická erudice. Nelze opomenout také již zmíněnou problematiku výtvarného folklorismu, kterou Alena Křížová nastolila jako důležitou součást poznání dějin umění i etnologie a přivedla jeho zkoumání až do současných souvislostí.

Své odborné renomé spojila jubilantka ve své profesi i s činnostmi, které nejsou na první pohled viditelné, ale pro vědu zcela zásadní – s pracemi editorskými, organizačními a samozřejmě s působením pedagogickým. V roce 2005 se habilitovala a devět let později (2014) dosáhla profesury (dodejme, že je první českou vysokoškolskou profesorkou etnologie vůbec). Její odborná bibliografie byla v posledních patnácti letech rozšířena o autorství či spoluautorství čtyř monografií (s tematikou šperku a lidového oděvu) a jen etnologických studií publikovala v tomto období na pět desítek.

Alenu Křížovou vnímám jako kolegyni, která je bohatá profesně i lidsky, která nikdy na první místo nestaví sebe, ani svůj osobní zájem, ale vždy hledá, jak pomoci celku a věci samotné. A jako každý člověk, který něčeho dosáhl vlastní pílí a úsilím, je neokázalá a skromná. Její vědecký životopis stejně jako množství odchovaných studentů a odvedené práce pro instituce, v nichž působila a působí, by jí mohl závidět leckdo, koho vedou vlastní ambice stále výš v touze po společenském uznání. Alena Křížová už tohoto uznání dávno dosáhla, aniž by ten dnešní společenský závod musela podstoupit.

Milá Aleno, do dalších let Ti přeji hlavně hodně zdraví, sil a životní radosti, kterou kolem sebe tak nezištně rozdáváš.

Výběrová bibliografie etnologických prací Aleny Křížové za léta 2000–2016**Monografie**

Folklorismy v českém výtvarném umění XX. století.

Praha 2004.

spolu s R. Jeřábkem, A. Potůčkovou a L. Horňákovou

Exotismy v umění XX. století v Čechách a na Moravě.

Praha 2007.

spolu s J. Kandertem, A. Potůčkovou a L. Horňákovou

Ornament – oděv – šperk. Archaické projevy materiální kultury.

Brno 2009.

spolu s kolektivem autorů

Archaické jevy tradiční kultury na Moravě.

Brno 2011.

spolu s kolektivem autorů

Ikonaografické prameny ke studiu tradiční kultury.

Brno 2011.

spolu s kolektivem autorů

Práce z kovu VII. Měditepectví.

Strážnice 2011.

Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonaografické prameny do roku 1850 / Traditional Folk Dress in Moravia and Silesia I. Iconographic Sources until 1850.

Strážnice 2012.

spolu s M. Šimšou

Moravské uměleckoprůmyslové muzeum v Brně.

Brno 2013.

Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě.

Brno 2015.

spolu s R. Douškem, D. Drápalou, M. Pavlicovou a M. Válkou

Lidové tradice jako součást kulturního dědictví.

Brno 2015.

spolu s M. Pavlicovou a M. Válkou

Šperk od antiky po současnost.

Praha 2015.

Traditional Folk Culture in Moravia: Time and Space.

Brno 2015.

spolu s R. Douškem, D. Drápalou, M. Pavlicovou a M. Válkou

Etnologické slovníky a encyklopedie

Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Biografická část.*

Praha 2007.

devět hesel

Malý etnologický slovník.

Strážnice 2011.

čtyři hesla

Studie, kapitoly v monografiích

Textilní tvorba.

In: Jančář, J. a kol.: *Vlastivěda moravská. Země a lid.* Strážnice – Brno 2000, s. 224–232.

Lidový oděv a historický kostým (poznámky k terminologii, formě a funkci oděvu).

Národopisná revue 11, 2001, s. 5–9.

Šperk a jeho funkce jako kulturně a časově proměnný fenomén.

In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 2001, F 45, s. 67–75.

Zu den tschechischen Analogien in der Ikonographie und der Funktion der volkstümlich gewordenen Einblattdrucke.

In: *Popular Prints and Imagery.* Lund 2001, s. 151–165.

spolu s R. Jeřábkem

Lidové umění jako inspirační zdroj českého dekorativismu.

In: *Tradice lidové kultury v kulturním vývoji České republiky.* Strážnice 2001, s. 70–80.

Loketský zlidovělý šperk.

Národopisná revue 12, 2002, s. 48–49.

Křestní a biřmovací medaile první poloviny 19. století.

In: *Peníze v proměnách času III.* Ostrava 2002, s. 99–104.

Od řemesla k umění. Rozmach individuální ateliérové tvorby v užitém umění 60. let.

In: *Na křižovatce kultur? Středná Európa a umenie 20. storočia.* Bratislava 2002, s. 45–61.

Spiegelungen antiken Schmucks in der europäischen Goldschmiedekunst.

In: *Schmuck und Tracht der Antike im Laufe der Zeit.* Trnava 2004, s. 117–124.

Fotografie jako jeden z ikonografických pramenů při studiu zdobení.

In: Fotografie jako ikonografický pramen. Strážnice 2004, s. 55–60.

Výuka kreslení lidového ornamentu (podle časopisu Náš směr).

Národopisná revue 15, 2005, s. 15–22.

Ozdoba, okrasa, šperk. (Několik poznámek k terminologii a obsahu pojmů).

Folia ethnographica 39, 2005, s. 17–26.

Od hračky k upomínkovému předmětu.

Národopisná revue 16, 2006, s. 201–208.

Industriální učitelka a osvětová pracovnice Marie Schoberová.

In: Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století. Roztoky u Prahy 2006, s. 305–316.

Podoby folklorismu ve výtvarném umění.

In: Současný folklorismus a prezentace folkloru. Strážnice 2006, s. 92–98.

Archaické oděvní součástky.

In: Křížová, A. – Válka, M. (eds.): Středověké a novověké zdroje tradiční kultury. Brno 2006, s. 185–200.

Kmotrovské dary a přání.

In: Tarcalová, L. (ed.): Dary a obdarování. Uherské Hradiště 2007, s. 33–42.

Šperk jako znak.

Národopisná revue 17, 2007, s. 219–223.

Výtvarné invence a ambice Ústředí lidové umělecké výroby.

Národopisná revue 18, 2008, s. 135–146.

Die Massenproduktion der gedruckten Patenbriefe in den böhmischen Ländern.

In: Milano, A. (ed.): Commercio delle stampe e diffusione delle immagini nei secoli XVIII e XIX. Rovereto 2008, s. 285–297.

Ohlas národopisného hnutí na konci 19. století v české měšťanské společnosti.

In: Toncrová, M. (ed.): Vývojové proměny etnokulturní tradice. Brno 2008, s. 51–65.

Propagace lidové výtvarné kultury jako součást oficiální politiky mladého československého státu.

Folia ethnographica 42, 2008, s. 3–20.

Mezi obory: vizuální kultura.

Národopisný věstník XXVI (68), 2009, č. 1, s. 58–62.

Archeologické nálezy jako inspirace pro zlatnictví 19. století.

In: Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám. Praha 2010, s. 536–545.

K počátkům české umělecké hračky.

In: Lidák, P.: Hračky z Nového Hrozenkova. Historie zaniklé výroby. Rožnov pod Radhoštěm 2010, s. 11–16.

Lidová výtvarná kultura.

In: Ratíškovice – minulostí slovácké obce. Ratíškovice 2010, s. 628–660.

Volkskunst und Gewebe – dílo Antonína Václavíka v dobovém kontextu.

In: Drápala, D. (ed.): Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla. Brno 2010, s. 37–43.

Dvě století „Kristova strůmku“.

Národopisná revue 21, 2011, s. 241–255.

Joža Uprka a lidová kultura. Malíř oslavovaný i zatracovaný.

In: Joža Uprka – Evropan slováckého venkova. Praha 2011, s. 89–109.

Ornament jako výraz vlastenectví. K výtvarnému folklorismu na Valašsku v první polovině 20. století.

In: Tichá, J. – Lidák, P. a kol.: Malovaná jizba. Umělecké řemeslo a užité umění ve sbírkách Valašského muzea v přírodě (18. – 1. pol. 20. století). Rožnov pod Radhoštěm 2012, s. 12–21.

Folk Culture Inspiration in Czech Fashion of the 20th Century.

In: Akdeniz Sanat Dergisi 4, 2012, s. 98–102.

Odras česko-polských vztahů v české karikatuře.

In: Rusek, H. – Drozd, A.: Polski i czeski humor zaangażowany – dowcip, anegdota i karykatura polityczna. Cieszyn – Katowice – Brno 2013, s. 83–93.

Přínos vedut Františka Richtra k poznání lidového oděvu na Moravě v první třetině 19. století.

Folia ethnographica 47, 2013, č. 1, s. 9–18.

Caspar Luyken a jeho „světová galerie“ postav různých stavů a národů.

Folia ethnographica 47, 2013, č. 1, s. 19–31.
spolu s M. Šimšou

Demonstrace vlastenectví prostřednictvím svérázového oděvu.

In: Malý, I. a kol.: Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949. Praha 2013, s. 273–283.

Chancellor Otto von Bismarck through the Eyes of Czech Cartoonists.

In: Milano, Alberto (ed.): Generali e medicanti, attori e sovrani. Ritratti nelle stampe a larga

diffusione dal XVII al XX secolo. Generals and beggars, actors and sovereigns. Portraits in widely circulating prints from XVII to XX century. Bassano del Grappa 2013, s. 67–79.

From folk art to pop-culture. Finding the subject of research in the Czech ethnology of the 20th century.

In: Kuligowski, W. – Pomieciński, A. (eds.): Art in contemporary cultural systems central and eastern Europe. Poznań 2014, s. 149–156.

Hanáci pohledem současníků na přelomu 18. a 19. století.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy, 2014, č. 307, s. 25–37.

Sheep fur coat in the ethnographic area of Haná in Moravia within the European context.

Our Europe. Ethnography – ethnology – anthropology of Culture 3, 2014, s. 29–40.

Autoři krojových vyobrazení v topografických pracích Balthasara Hacqueta a jejich následovníci.

Národopisný věstník XXXII (74), 2015, č. 1, s. 5–20.

Cesta ze Senetářova do ruských legií (a kolem světa zpět).

Národopisný věstník XXXII (74), 2015, č. 2, s. 73–85.

Martina Pavlicová

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Životní jubileum Heleny Beránkové

Mezi osobnosti, které významnou měrou formují odborný profil současného Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně, náleží bezesporu také kurátorka ikonografické sbírky PhDr. Helena Beránková. Její životní jubileum, byť těžko uvěřitelné (narozena 29. května 1956), je příležitostí, abychom uvedené konstatování doložili konkrétními fakty.

Po absolvování vysokoškolského studia etnografie a dějin umění na brněnské filozofické fakultě našla uplatnění v Městském kulturním středisku v Brně, kde jako metodička pracovala na úseku folklorních souborů a amatérské fotografie. Její aktivní zájem o folklor se odrazil v členství v souboru Pořana orientovaného na slovenskou lidovou taneční a hudební tradici. Teoreticky tuto sféru zvládla už ve své diplomové práci *Taneční folklór v pojetí amatérských skupin a souborů v Brně* (1980, vedoucí doc. PhDr. Dušan Holý, CSc.).

Sledování fotografické tvorby, byť amatérské, jí bylo jistou průpravou a nalezlo svůj „raison d'être“ ve specializaci, kterou byla pověřena po nástupu

do Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v roce 1989, kde se stala kurátorkou ikonografické sbírky zahrnující originální kresby, grafiku a zejména autorskou profesionální i amatérskou fotografii. Problematika etnografické fotografie se stala ústředním tématem další odborné práce Heleny Beránkové, jak ukazuje její personální bibliografie. Vzhledem k tomu, že výběrový seznam, zahrnující samostatné publikace, katalogy výstav, ediční práci, studie a kapitoly v knihách otiskla Národopisná revue 2/2016 (s. 157–158), nebudeme ji dublovat. Proto v hrubých rysech nastíníme řešené tematické okruhy a jejich publikační a výstavní výstupy.

Začneme samostatnými publikacemi a katalogy výstav. Nejrozsáhlejším podnikem byla výstava a monografie *Erwin Raupp – Moravská Hellas 1904 / Mährisches Hellas 1904 / Moravian Hellas 1904* (2010), kolektivní dílo, které zhodnotilo podíl uvedeného německého fotografa na zachycení lidového života jihovýchodní Moravy v době před I. světovou válkou v jeho tradiční podobě, a to dokumentární formou bez dobově běžné estetické stylizace. Kniha vycházející ze sbírkového fondu Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně, Národního muzea v Praze a Slovákckého muzea v Uherském Hradišti prezentuje Rauppovo novátorství v přístupu k etnografickému materiálu, který mu poskytla jihomoravská vesnice před svou modernizací. Samostatné katalogové práce jubilantka vydala o fotografech, kteří se rovněž zaměřili na téma tradiční kultury moravského Slovenska, jako byli Josef Braun (fotografie 1901–1910) nebo Josef Šíma (kreslíř a fotograf), ale orientovaní i na jiná témata jako „momentní“ fotograf Karl Katholický.

Samostatnými statěmi jubilantka vstoupila i do katalogů velkých výstav připravených Etnografickým ústavem MZM, např. *Jaké bylo oblékání od kolébky k dospívání* (1996, s L. Novákovu) nebo *Květiny bílé po cestě... Svatební oděv a satební fotografie* (2005). Jubilantka je spojena ještě s jednou autorskou výstavou, která sice zcela vybočuje z generální linie její odborné práce, ale vešla svým návštěvníckým úspěchem do historie etnografického muzejnictví. I když téma výstavy *Už máte vypálené? Destilování ovoce v minulosti a dnes* (1994) nestojí úplně v centru etnografických výzkumů, zájem o výstavu a její putování po vlastech českých a moravských dalo tvůrcům za pravdu. Novátorství a snaha přitáhnout ke kameným muzeím nejširší vrstvy návštěvníků nejen zájemce o lidovou kulturu se zdařil.

Celou řadu studií článků a zpráv Helena Beránková publikovala v ústavním periodiku *Folia ethnographica*, ale také v Národopisné revui či příležitostných sbornících. Některé práce mají shrnující charakter, jako studie k více jak stoleté historii fotografické sbírky Etnografického ústavu MZM (2004) nebo kapitola v kolektivní ústavní publikaci *Lidová kultura v muzeu* (2013) komplexně mapující jednotlivé sbírkové fondy této přední moravské paměťové instituce. Řada prací se věnuje osobnostem mezi národopisci a sběrateli, kteří shromáždili soubory fotografií uložených v ústavní sbírce (František Kretz, Amálie Kožmínová, František Pospíšil, Eduard Horský) nebo se jedná o produkci fotoateliérů (A. Kastner, A. Koukal). Objevují

se také texty tematicky zaměřené na různé okruhy jako dítě ve fotografii, lidový oděv, svatební foto. „*Moravský skandál. Nové (?) cesty a cíle výtvarného folklorismu* je název referátu publikovaného v druhém čísle slovenských Etnologických rozprav 2015, jenž se věnuje problému komercializace lidové kultury a jejímu zneužívání. Je svědectvím, že jubilatka nesleduje jen historická témata, ale adekvátně se orientuje také v problematice současné fotografické tvorby. Svým způsobem navazuje na cyklus příspěvků *Folklore-Horror-Picture-Show I–IV* Richarda Jeřábka publikovaných v 80. letech 20. století v časopise *Umění a řemesla*, když konstatuje (s. 106), že: „*Výtvarný folklorismus a folklorismus ve fotografii tímto projektem zdolal další a asi ne poslední mety.*“

Radu příspěvků s problematikou vizuální etnologie otiskla i v zahraničním tisku (Srbsko, Německo, Turecko, Slovensko). Že zcela stranou nezůstal ani aktivní zájem o folklor a folklorismus, dokládají její hesla (Věra Kovářů, Hanácká obec, Májek, Pořana, Naše Valašsko) v lexikografické příručce *Od folkloru k folklorismu. Slovníku folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku* (1997) nebo organizační zajištění folklorních vystoupení při vernisážích a dalších akcích Etnografického ústavu.

Nelze nepřipomenout také další organizátorskou práci jubilatky v oboru. Jako členka České národopisné společnosti byla zvolena do hlavního výboru, kde vykonává nezáviděníhodnou funkci hospodáře. Několikrát jsme se s ní mohli setkat na strážnickém folklorním festivalu, aby jménem hlavního výboru Společnosti předávala oceněným diplomy v Anketě o nejúspěšnější počín v oboru za uplynulý rok. Její organizační schopnosti prověřilo několik společných poznávacích cest po Balkánském poloostrovu i ta poslední, letošní, která směřovala do jihovýchodního Maďarska, kde žije slovenská minorita, a do rumunské Transylvánie.

Přejeme milé kolegyni další šťastná léta v osobním životě a tvůrčí pohodu při práci v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea a k většín slávě našeho oboru.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Za odkazem Jana Poláčka

Syntéza tvořivé, umělecké a odborné činnosti přináší originální plody zvláště na poli hudby. K takovým osobnostem 20. století patřil hudebník (cimbalista, kontrabasista, violoncellista, klavírista), sběratel a editor lidových písní Jan Poláček, jehož 120. výročí narození si v roce 2016 připomínáme (12. 11. 1896 Jaroměřice nad Rokytnou – 10. 3. 1968 Prostějov). Vyjádření pocty jeho dílu v 21. století je nejen

poděkováním za odkaz lidové písní a tradicím hudební Moravy, ale také podnětem k pokračování a navázání na jeho přínos. Spočívá v oblasti lidové hudby a pěstování písňové tradice na Moravě a také v oblasti poznávání, dokumentace a výzkumu lidového zpěvu. Obojí tvoří v Poláčkově díle jeden harmonický celek.

Ačkoliv JUDr. Jan Poláček byl občanským povoláním právník a ředitel městských úřadů, věnoval navíc mnoho energie a lásky ve prospěch oživení tradice lidové písně. Podněty mu přinesla už strážnická studentská léta, poznání Ráckovy kapely a založení studentské cimbálové muziky (1912), první zápisy u zpěváků ve Strážnici, Petrově, Tvarožné Lhotě, Ratíškovcích a také kontakt se sběratelem Hynkem Bímem, spolupracovníkem Františka Bartoše a později Leoše Janáčka. Poláčkovy aktivity pro folklorní hnutí a renesanci folkloru pokračovaly a rozvíjely se na poli Slováckého krúžku v Brně. Souběžně vznikalo sběratelské a ediční dílo, započaté roku 1936 prvním ze sedmi dílů *Slováckých písniček* (1936–1960), které obsahují část Poláčkových terénních záznamů a zejména dobový repertoár členů krúžku. Vedle regionů Slovákka soustředil Jan Poláček pozornost ke střední Hané. Pozoruhodné objevování lidové písně na Hané v 50. letech 20. století, a to v terénu Prostějovska, Kojetínska a Tovačovska, završil dvojdílnou edicí *Lidové písně z Hané* (Brno 1966, Kroměříž 1975). Péčí syna ing. Jana Poláčka (a s podporou Olomouckého kraje a města Prostějova) vyšel s odstupem času třetí díl lidových písní z Hané (2010); v následujícím roce 2011 první dva díly formou reprintu. Tyto edice lidových písní mají zejména hudební a praktický význam.

Poláčkovo dílo evokuje také k teoretickým úvahám. Jeho pojetí lidové zpěvnosti bylo ve své době moderní a zůstává aktuální i dnes. Spočívá nejen v porozumění Hostinského, Václavkově a Smetanově koncepci písně lidové a zlidovělé, ale také ve vzácné realizaci tohoto dobrého záměru: Jan Poláček zastihl a zapisoval zvláště v terénu Hané jak bohatství písní, ve své době ceněných a v dobrém slova smyslu

Rukopisný záznam zpěvu kramářské písně *Putovali poutníci k svatému Jakubu* ze sbírky Jana Poláčka s přiloženým kramářským tiskem (Skalice 1883). Prostějov 1954. Dokumentační sbírky a fondy Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, sign. A 880/107.

„povyšných“ na hodnoty folkloru a tradiční lidové kultury, tak také dobové písně prostějovských řemeslníků a dělníků, světské kramářské písně a popěvky, o které takový zájem nebyl. Prozíravě zapisoval také písně katolických poutníků do svatých míst Moravy a Slezska – a to v 50. letech 20. století. Osobně si zvláště cením, že díky Janu Poláčkovi vznikly notované sbírky světských a náboženských kramářských písní, které mají jak etnomuzikologickou, tak také (v případě duchovních písní) hymnografickou hodnotu. Tyto dokumenty písňové kultury a zpěvu zaznamenané podle ústního podání, jen částečně zkoumané na poli etnografie a folkloristiky 20. století, se dnes zařazují do řetězce historických pramenů hudby a jazyka, ocitají se v rovnocenném postavení vedle tištěných médií (kramářských tisků, kancionálů a dalších zpěvníků). Stávají se předmětem oborového i mezioborového zájmu (etnomuzikologie, hymnologie, bohemistiky). Poláčkovy záznamy zanechaly např. svědectví o tanečních melodiích poutních písní, o jednotě duchovního a světského živlu v lidové hudební tradici, které si v první polovině 19. století všiml František Sušil a která má v lidovém duchovním zpěvu na Moravě a ve Slezsku místy více než staletou tradici. Jan Poláček psal své záznamy často tužičkou a zjevně rychlou rukou do načrtnuté notové osnovy (a nic jim z hledisek konvenční notace nechybí), a tak zůstávají i zajímavým živým lidským dokumentem. A také tichou výzvou k zaznamenání nové vlny oživení poutního zpěvu na počátku 21. století. Rukopisné sbírky Jana Poláčka chová brněnské pracoviště Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Doplnky k sedmému dílu Slovákých písníček, část korespondence a sešit s Poláčkovým rukopisem *Ze zápisníku sběratele lidových písní* obsahují sbírky Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Zápisník zachoval zajímavé sběrateleovy vzpomínky na zpěváky a zpěvačky, z nichž patrně nejstarší byl Štěpán Bačík z Tvarožné Lhoty (nar. 1867).

Ohlasy na osobnost a odkaz Jana Poláčka, publikované v odborném tisku, svědčí o jeho dobrém díle národopisném a hudebním: připomeňme medailony publikované v Československém hudebním slovníku osob a institucí (svazek II., Praha 1965, s. 334), ve slovníku folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku Od folkloru k folklorismu (Strážnice 1997, s. 96), v biografickém dílu národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska (Praha 2007, s. 176) nebo pojednání Marty Toncové věnované vztahu Jana Poláčka a hanácké lidové písně (Zpravodaj Muzea Prostějovska 2/1996, s. 29–33; Lidové písně z Hané I., Olomouc 2011, s. 5–9). Na akademické půdě se k odkazu Jana Poláčka hlásí také další generace.

Věra Frolcová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno

BLANKA SOUKUPOVÁ
 – DANIEL LUTHER – PETER
 SALNER (eds.):

Mýtus – „Realita“ – Identita.

***Socialistické metropole v zápase
 o novou přítomnost a vizi
 šťastné budoucnosti***

Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2014, 207 s. (Urbánní studie, sv. 8)

Monografie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR *Mýty a „realita“ středoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit. Příklad Prahy, Bratislavy, Varšavy, Krakova a Vídně*. Tento již osmý svazek tematicky navazuje na předešlé publikace s podtitulem *Státní a národní metropole po první světové válce* (sv. 3), *Národní metropole v čase vyvlastnění a odporu* (sv. 5); v loňském roce vyšla zatím poslední publikace, navazující na dané téma, s podtitulem *Národní metropole v čase „návratu do Evropy“* (sv. 9). Zmíněné knihy z ediční řady Urbánní studie vydává společenskovědní modul Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Autoři se v publikaci snaží odhalit mýty spojené se středoevropskými metropolemi v období po druhé světové válce a následně je konfrontují s tehdejší všední realitou. Dekonstruují tedy ideu socialistického města. Klíčová je pro ně práce s mýty, pomocí kterých se po únoru roku 1948 snažila tehdejší propaganda ospravedlnit nový režim. Chtějí pochopit, jakým způsobem byla tvořena

propaganda o socialistických městech, jaký vztah si tato města vytvářela ke své minulosti a jak byla konstruována nová symbolika a místa paměti. Pro středoevropský kontext je přidána i kapitola vztahující se k poměrům v hlavním městě Rakouska, Vídně. Autoři využívají pro analýzu daného tématu kromě odborné literatury a vlastních vzpomínek především memoárů, deníků, novinových článků a internetových zdrojů.

Monografie je rozdělena do čtyř tematických částí. V závěru je kniha doplněna o rozsáhlou bibliografii, obsahující soupis literatury, pramenů a novinových článků. První stěžejní část je zaměřena na socialistické metropole evropského významu: Prahu, Bratislavu a Varšavu. Texty *„Teprve komunisté uskutečnění Libušino procvití“*, *Praha v mytologii reálného socialismu* Blanky Soukupové, *Mýtus socialistického města. Příklad Bratislavy* Daniela Luthera, *Mýtus zániku města. Bratislava v období socialismu* Petra Salnera a *Warszawa w latach 1945–1989. Między mitem miasta niepokonanego a mitem miasta socjalizmu* Andrzeje Stawarze odhalují, jakými způsoby se vytvářel mýtus socialistických metropolí, jež se však postupně dostávaly do čím dál tím většího kontrastu s realitou. Pokud se podíváme například na současné tradované mýty o socialismu, tak se často jedná o velmi osobní rovinu hodnocení tehdejší doby. Dokládá to Peter Salner, který uznává, že v Bratislavě nedocházelo pouze k demolici části historického jádra, ale že byly i pozitivní snahy, díky kterým byl například zachráněn

Bratislavský hrad. Proto podle něj není Bratislava zaniklé město, ale „pouze“ změněné město, které žije. Texty obou slovenských autorů jsou podle mého názoru velmi zdařilé a konzistentní. Naopak velmi hutný text Blanky Soukupové je místy trochu chaotický a například podkapitola *Mýtus socialistické Prahy ve svém historickém ukotvení. Národní tradice s jiným obsahem a poselstvím, nová pamětní místa* by si zasloužila rozdělit do několika podkapitol. Chyběl mi zde také odkaz na sondu do počátečních let nastolování nového režimu v moravské metropoli Brně, a to na knihu *Brno stalinistické* autorů Alexandra Brummera a Michala Konečného, ve kterém jsou na brněnském příkladu popsány některé metody a způsoby vytváření mytologie socialistického města.

Druhá část monografie je věnována socialistickým městům národního a regionálního významu (Krakov a Písek). Stať Rózy Godula-Węclawowicz *Kształowanie socjalistycznego oblicza Krakowa* představuje, jakým způsobem tvořila poválečná komunistická propaganda obraz města zoceleného válkou a jak vzniklo „*nové město nových lidí*“ Nová Huť. Magdalena Myslivcová nám obdobně odhaluje v textu *Mýty a „realita“ malého českého města v době socialismu. Příklad jihočeského Písku*, jak se z malého českého města s textilním podnikem Jitex stalo mytické město Československa.

Předposlední část se věnuje paměti socialismu na příkladu hudební scény současné Prahy a dodává tím celé

publikaci další rozměr. Zuzana Jurková v textu *Děti ráje a Magor. Socialismus a antisocialismus na pražské hudební scéně* ukazuje, jakými způsoby můžeme vzpomínat na minulost prostřednictvím hudby. Rozlišuje vzpomínání na „*naše národní hrdiny*“ prostřednictvím tvorby v jistém smyslu „*národních tvůrců*“ a ukazuje také na příkladu undergroundové skupiny The Plastic People of the Universe, jak probíhá „*vyjednávání podoby hudebního vzpomínání mezi původně úzce zaměřenými tvůrci a různými typy publika*“. Přibližuje nám také způsob, jakým se vytváří a funguje tzv. byznys s kolektivní pamětí na příkladu muzikálu Děti ráje. Zde oceňuji využití moderních technologií, autorka do dvou fotografií přidala QR kódy, jež umožňují prostřednictvím aplikace na chytrých telefonech okamžité přehrání záznamu z koncertu/muzikálu.

Závěrečná část je věnována Vídni. Harald Christian Scheu se v textu *Die Stellung der Minderheiten in Wien von 1945 bis 1989* zabývá postavením tradičních (Češi a Židé) a nových (uprchlíci, gastarbeitři) menšin ve Vídni po druhé světové válce až do konce studené války v roce 1989. Tím také reflektuje mýtus Vídne jako mostu mezi Západem a Východem, který „*byl klíčový při budování nového rakušanství s jeho propracovanou menšinovou politikou*.“

Mýtus je v této monografii rozebírán na jedné straně ve vztahu k velkým dějinám, na druhé straně ve vztahu k veřejnému prostoru, pamětním místům a ritualizovaným oslavám. Autoři zde také odhalují mýty, které mohou

v současnosti formovat pohled na minulost. Dílo nabízí odpovědi na následující otázky: Jaký vliv na vytváření těchto měst měla rozsáhlá proměna politicko-hospodářského systému, narušení do té doby existující sociální struktury a migrace do měst? Jak se lišil ideál socialistického města a každodenní realita? Jak byly ve veřejném prostoru využívány symboly tehdejšího režimu? A jak se lišilo vytváření mýtu socialistického města v metropolích a v menších městech?

Na závěr lze konstatovat, že tato monografie doplňuje srozumitelným a čtivým způsobem dosavadní výzkumy socialistické společnosti v období tzv. reálného socialismu a dává nahlédnout do dané problematiky. Velkým přínosem publikace je i její přeshraniční rozměr, díky kterému si můžeme udělat komplexní obrázek, jak byly zmíněné mýty vytvářeny v částečně jiných podmínkách.

Jan Semrád

*Ústav evropské etnologie FF MU,
Brno*

ROMAN DOUŠEK – DANIEL DRÁPALA (eds.):

Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě

Brno, Masarykova univerzita 2015, 223 s.

Zvyčajne sa len veľmi ťažko rozhodujem či sa podujmem alebo nepodujmem napísať recenziu práve vydanéj práce, hoci pri rôznych príležitostiach sám horlím za to aby sa viac recenzovalo. Ak som však o recenziu požiadaný, nezvyknem odmietnuť. Tak bolo aj v tomto prípade. Nielen, že som bol o recenziu požiadaný, ale sama práca ma aj mimoriadne zaujala. Práca vznikla v rámci riešenia projektu *Geografický informačný systém tradiční lidové kultury (1750–1900)*, ktorý bol súčasťou *Programu aplikovaného výskumu a vývoje národní a kulturní identity*. Napísala ju päťica vysokoškolských pedagógov z Ústavu evropské etnologie na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne – Roman Doušek, Daniel Drápala, Alena Křížová, Martina Pavlicová a Miroslav Válka.

Pod nie veľmi prítlačlivou a nápaditou, čierno-červenou obálkou (anglická verzia práce má podstatne prítlačlivejšiu obálku) sa nachádza veľmi zaujímavý a zvlášť mimoriadne nezvyčajne štruktúrovaný text. Hneď na začiatok treba povedať, že nemá podobu klasickej vedeckej syntézy, ktorá by obsahla všetky podstatné javy tradičnej kultúry Moravy.

Rád by som v úvode svojej recenzie či správy upozornil na úvodnú kapitolu *Morava a tradiční lidová kultura* (1750–1900) autorov D. Drápalu a R. Douška. Autori v nej veľmi precízne definujú nielen vymedzenie geografického a časového priestoru práce, ale najmä chápania spoločenstva všeobecne nazývaného ľud a v tej istej súvislosti aj chápanie javov označovaných ako *tradičná ľudová kultúra*.

Bežný záujemca o tradičnú kultúru môže byť štruktúrou práce nielen zaskočený, ale možno aj značne prekvapený. Autori namiesto klasického členenia na materiálnu, duchovnú, sociálnu, prípadne aj umeleckú kultúru či folklór rozdelili prácu na šesť kapitol, ktorých obsah i názvy vychádzajú zo šiestich charakteristík, ktoré sú usporiadané do troch dichotómií. Okrem úvodnej kapitoly práce ide o dvojice kapitol: autochtonnosť a externé vplyvy; stálosť v čase a premennosť v čase; teritoriálna jednota a teritoriálna rôznorodosť. Všetkých šesť spomínaných charakteristík či princípov reálne v tradičnej kultúre v rôznej podobe existovali a existujú, ale takto jednoznačne a spolu neboli doteraz nikdy prezentované.

Nedalo mi a tak som si štruktúru práce premenil do tradičnej štruktúry, ktorú zvyknú mať práce o tradičnej kultúre. Zodpovedne môžem vyhlásiť, že autori vybrali javy, ktoré by mohli byť prezentované aj v tejto podobe. Vedľajším produktom mojej analýzy je tiež poznanie, že časové i priestorové súvislosti sú prezentované najmä na javoch materiálnej kultúry. Taktiež mi vyšlo, že

najväčší autorský podiel na práci pripadá na R. Douška. Tým však nechcem zľahčovať podiel ostatných autorov, pretože bez ich autorského príspevku by práca v takejto koncepcii a v takomto rozsahu nemohla vzniknúť. Pri tejto príležitosti si dovoľím pripomenúť ešte jednu súvislosť. Práca by nemohla vzniknúť alebo by vznikla len za veľkých ťažkostí keby autori nemali k dispozícii informácie o tradičnej kultúre Moravy z obdobia rokov 1750 až 1900 uložené v geografickom informačnom systéme známejšom skôr pod skratkou *Gistralik*. *Gistralik* predstavuje výnimočný odborový informačný systém, ktorý spája informácie o javoch tradičnej kultúry pomocou máp s geografickým priestorom. Priznám sa, že ho moravským kolegom úprimne závidím, pretože môže byť východiskom pre mnohé ďalšie a hlavne po koncepcnej i obsahovej stránke zaujímavé práce.

Vychádzajúc z názvu práce, jej autori sledujú dve roviny súvislostí tradičnej kultúry Moravy. Jednou je časová rovina a druhá priestorová rovina súvislostí. Pozrime sa preto detailnejšie ako sa im v oboch prípadoch podarilo naplniť deklarovaný cieľ. Pokiaľ ide o časové súvislosti, nech čitateľ otvorí prácu na ktorejkoľvek strane, už po krátkom začítaní zistí, že text je dôsledne budovaný na časovej postupnosti faktov a informácií, ktoré sú vždy doložené citovaním dobového prameňa. S rovnakým prístupom sú vyberané aj sprievodné ilustrácie. Pri prvom čítaní práce som tento postup bral ako samozrejmy, autori predsa sledujú časové súvislosti.

Až keď som si sadol k práci ešte raz a s úmyslom napísať túto recenziu som si uvedomil aké náročné je nielen deklarovať takýto postup, ale aj ho reálne naplniť. Niektorí by mohli namietajúť, že aspekt času bol uplatnený aj v práci *Lidová kultura na Moravě* (2000) v rámci *Vlastivedy moravskej*. Medzi oboma monografiami je však podstatný rozdiel. Recenzovaná práca začína v polovici 18. storočia a končí koncom 19. storočia. Monografia *Lidová kultura na Morave* taktiež vychádza zo starších prameňov, ale ťažisko jej textu je v závere 19. storočia a prvej polovici 20. storočia, v niektorých prípadoch aj s presahom do jeho druhej polovice.

Všeobecne je o mne známe, že pri svojej práci rád využívam kartografickú metódu, že rád sa okrem textu vyjadrujem aj pomocou máp. Zvlášť ma preto zaujímal akým spôsobom autori prezentujú priestorové súvislosti javov tradičnej kultúry. Predpokladal som, že okrem slovnej lokalizácie využijú tiež mapy. Moje očakávania sa však nenaplnili. Autori uprednostnili slovnú lokalizáciu priestoru. Miesta výskytu javov určujú pomocou názvov väčších miest alebo názvov tradičných oblastí. V celej práci sa nachádza len deväť, väčšinou prevzatých máp, ku ktorým treba prirátajúť ešte dve mapy na predsádkach a jednu vloženú mapu. Tri katastrálne mapy považujem len za ilustrácie. Zvlášť ma sklámalo, že M. Válka a A. Křížová vo svojich podkapitolách o typológii tradičného domu a tradičného odevu nepoužili žiadnu mapu, hoci v každej z nich sa aspoň jedna mapa priam žiada.

Rešpektujem rozhodnutie v tomto smere všetkých autorov. Napriek tomu si myslím, že prezentácii priestorových súvislostí vo všetkých kapitolách by veľmi prospela jedna spoločná orientačná mapa, ktorá by okrem názvov väčších miest obsahovala aj vyznačené tradičné oblasti. Podklady pre vznik takejto mapy predsa existujú. V prvom rade tým myslím na mapu R. Jeřábka zo 4. zväzku *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska* (2004). Druhá podkladová mapa sa dokonca nachádza v recenzovanej práci. Myslím tým mapu príslušnosti moravského obyvateľstva k tzv. kmeňom podľa mapy J. Bayera.

Práca je napísaná kultivovaným a širokej verejnosti prístupným jazykom, bez množstva medzinárodných alebo cudzích termínov a zvlášť teoretických úvah založených na cudzích textoch. Čo zvlášť oceňujem, autori prezentujú predovšetkým svoje poznanie, svoje názory. Autorský text publikácie je na mnohých miestach poprekladaný citáciami dobových prameňov a literatúry. Osobne nemám rád keď sa v odbornom texte nachádza príliš veľa citácií, ale v tomto prípade sú citácie viac ako na mieste.

Text publikácie je doplnený veľkým množstvom čierno-bielych i farebných ilustrácií rôzneho charakteru, od jednoduchých grafík, dokumentárnych kresieb, litografií, olejomalieb až po fotografie. Ich výber je nielen dôsledne podriadený téme príslušnej podkapitoly, ale aj časovému hľadisku. Ilustrácie, pokiaľ to databáza, ktorú mali autori k dispozícii umožňuje, prinášajú podoby tradičnej kultúry z celého časového

rozpätia sledovaného obdobia. Práca ma výbornú grafickú úpravu, až na tú, podľa mňa, nepríťažlivú obálku.

Naplnili alebo naplnili autori cieľ svojej práce, ktorý je deklarovaný priamo v jej názve? Pokiaľ ide o časové súvislosti s pokojným svedomím môžem vyhlásiť, že sa im to podarilo viac ako úspešne a dokonca aj príťažlivo. Takýto jednoznačný však nie som v prípade priestorových súvislostí. Autori pri ich prezentácii uprednostnili tradičnejší spôsob, slovný opis oproti grafickému spôsobu, ktorý je zhmotnený v mapách. V tomto smere nevyužili možnosti, ktoré im priam ponúka odborový geografický informačný systém *Gistralik*. Napriek tejto výhrade považujem prácu za vynikajúcu a pokiaľ ide o spôsob prezentovania tradičnej kultúry aj za objavnú.

Nedá mi aby som sa na záver svojej recenzie ešte raz nevrátil k otázke prezentovania priestorových súvislostí tradičnej kultúry Moravy. V súčasnej dobe na Morave pôsobí početne silná a po odbornej stránke výborne pripravená stredná generácia etnológov. K dispozícii majú množstvom informácií naplnený odborový geografický informačný systém. Množstvo informácií je obsiahnutých aj v odbornej literatúre z 20. storočia a v dokumentačných archívoch viacerých inštitúcií, a to nespomínam bohaté zbierky múzeí. Vážení kolegovia, nešlo si spoločne sadnúť a pripraviť projekt Etnografického / Národopisného atlasu Moravy, ktorý by mal z celoštátneho pohľadu regionálny charakter? Z tematického hľadiska by nemusel mať príliš veľký rozsah.

Omnoho väčšie spoločenstvá spracovali a formou atlasu publikovali dokonca len tri témy. Atlas by priniesol obraz priestorových súvislostí tradičnej kultúry nielen v rámci Moravy, ale umožnil by sa súčasne zamyslieť aj nad jej súvislosťami v rámci strednej Európy.

Mojmír Benža
Bratislava

IVETA ZUSKINOVÁ: ***Liptov v ľudovej kultúre***

Liptovský Hrádok, Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny 2014, 288 s.

Regionální národopisné monografie lze považovat za jedny z vrcholných děl tohoto oboru již od jeho konstituování ve 2. polovině 19. století. Ne nadarmo patří klasická díla typu Václavíkova Luhačovského Zálesí k tomu nejhodnotnějšímu, čeho národopisný výzkum ve střední Evropě kdy dosáhl. Po II. světové válce, tak jak pomalu mizel klasický národopisný terén – jehož „živá“ existence je podmínkou vzniku kvalitní monografie podobného charakteru, ubývalo v tehdejším Československu i skutečně špičkových regionálních národopisných monografií, jakkoliv samozřejmě výjimky existují (Hornácko, Horehroní apod.). Po roce 1989, resp. 2000 je pak absence komplexních národopisných regionálních monografií, mj. i díky transformaci oboru jako celku, ještě výraznější. Etnografové u nás i na Slovensku, kde

je situace ovšem o poznání lepší, často přispívají např. do „jubilejních“ vlastivědných publikací k dějinám jednotlivých obcí, případně zužitkovávají starší výzkumy (Valašsko, Těšínsko). V nastíněné situaci je tedy potřeba mimořádně ocenit vznik původní národopisné regionální monografie klasického střihu, kterou je právě *Liptov v ľudovej kultúre* Ivety Zuskinové.

Recenzovaná kniha se drží tradiční a osvědčené struktury a referuje nejprve o materiálních aspektech lidové kultury Liptova a posléze o rodinných a sociálních vztazích a obyčejové tradici. Nutno zdůraznit, že patrně i s ohledem na celoživotní muzeologickou specializaci autorky jsou pasáže věnované hmotné kultuře mnohem podrobnější a zpracovanější, kultura duchovní a zejména folklor přichází bohužel dosti zkrátka. Co se týče časové perspektivy knihy, I. Zuskinová referuje o lidové kultuře Liptova v 18. až zhruba první polovině 20. století. Je si však dobře vědoma, že specifika regionu, tak jak je schopna je komplexně postihnout právě od 18. století, byla formována staletým předchozím vývojem (pravda, ten by mohl a měl být pojednán podstatně podrobněji) a že tradiční kultura Liptova má četné přesahy až do současnosti, koneckonců autorka (nar. 1950, rodačka z Nižnej Boce) měla tu jedinečnou možnost zažít a posléze studovat poslední fázi vývoje zdejší tradiční kultury ještě z autopsie.

V úvodní kapitole *Človek a práca* (s. 8–117) autorka referuje nejprve o polním hospodářství a chovu zvířat a následně samozřejmě o salašnictví

pro region extrémně významném, a to vč. zajímavých exkurzů k pasteveckému umění a „volnému času“ či hygieně. Z rukodělných výrob, které I. Zuskinová rámcově dělí na domácí výrobu a řemeslo, považuje autorka za nejdůležitější různé formy domácího zpracování dřeva a výrobu textilu, u profesionálního řemesla upozorňuje mj. na modrotisk, mlynářství, kožešnictví, kovářství, kolářství, bednářství, hrnčičství či výrobu nábytku i další drobné obory. V míře a se znalostmi málo vidanými referuje autorka knihy i o lesním hospodářství a dopravě dřeva vč. vorařství, resp. pltnictví. V souvislosti s „muráři“ je ke kapitole o řemeslech poněkud neorganicky připojen i výklad o vystěhovalectví.

V kapitole *Dom a život v ňom* (s. 118–161) se dozvídáme jednak o základních rysech tradiční architektury regionu, jednak o dalších důležitých aspektech každodennosti – stravě a hygieně. Výklad o lidovém stavitelství je bohužel zacílen skutečně výhradně na dům, v knize výrazně postrádám zevrubnější informace o struktuře sídel a kulturní krajiny jako takové. Úkrokem od hmotné kultury je kapitola *Od kóličky po hrob* (s. 162–187) věnovaná zejména životnímu cyklu a rodinné obřadnosti (narození a křest, svatba, pohřeb), text se však velice zajímavě stáčí i k popisu rodinných a generačních vztahů, genderové dělbě práce, dětským hrám a zábavám apod. V další části knihy (s. 188–207) se vracíme k materiálu, neboť jak název *Odev všedný a sviatočný* napovídá, příslušné

pasáže jsou věnovány charakteristice zdejší tradiční oděvní kultury (o výrobě látek a výšivce je pojednáno v kapitole o rukodělné výrobě), jejíž detailní znalost umožňuje jít autorce až k podrobnostem týkajícím se jednotlivých obcí, ocenit je ale i potřeba postižení oděvní kultury jako dynamického jevu, který se dostával pod vliv městské módy i nacionální propagandy. Na s. 208–251 následuje v kapitole *Ludia v dedine* neobyčejně precizní výklad o sociálních vztazích, obecní (samo)správě, školství, církevních, resp. konfesijních a náboženských poměrech, spolkovém životě – kde se zajímavě vynořuje vliv politických stran, vojenské správy a různých spolků na zdánlivě „lidové“ slavnosti typu dožínků, rekrutských rituálů apod. Poněkud skrytě je v této kapitole zařazen i výklad o obchodu, krčmách (vč. jedinečného soupisu všech hospod v regionu) a v neposlední řadě (s. 242–243) o nejvýraznější minoritě v regionu – „cigánech“.

Poslední kapitola knihy *Rok vo zvykoch* (s. 252–271) postihuje hned dvě úzce provázaná národopisná témata najednou – tedy výroční obřadnost a zvykosloví a hudební a taneční folklor. Zde nelze opět nezmínit, že autorka je výrazně doma v problematice historické etnografie a hmotné kultury a tak, i když prezentuje celou řadu podstatných informací (a to i hojně z autentických terénních výzkumů), je kapitola obsahem i rozsahem přece jen nejméně povedenou částí knihy. Na druhou stranu celá řada informací, které by mohly být obsahem právě této kapitoly, je porůznu

roztroušena v textu i obrazovém materiálu v jiných částech práce.

Právě obrazový doprovod a celkové formální zpracování knihy, jež je vizuálně přímo nádherná, si zaslouží samostatnou pozornost a mimořádné ocenění. Publikace zjevně cílí nejen na odbornou veřejnost (nenalézáme v ní poznámkový aparát, ale jen hutný soupis literatury a pramenů na s. 275–277), nýbrž i na laické zájemce o tento pozoruhodný region a to vč. zahraničních. Obsah, všechny názvy kapitol a jejich úvody i některé další části knihy jsou proto vyvedeny paralelně slovensko – anglicky, na s. 278–284 se navíc nachází pečlivě strukturované a podrobné anglické resumé. Knihu doprovází více jak 350 unikátních fotografií, kreseb, map a plánů převážně z archivu autorky, muzejních a vědeckých institucí a od soukromých sběratelů, z nichž však jen část je v knize alespoň rámcově datována. Svěbytným doplňkem publikace jsou novodobé dokumentární a rekonstrukční fotografie původem českého učitele Josefa Doležala, který přišel na Liptov za první republiky. Obrazový doprovod dále rozšiřují četné reprodukce archivních pramenů – např. vandrovních knížek, smluv, úředních dokumentů, cechovních listin, ale i pozoruhodných ego-dokumentů (např. školní písanky); ve vlastním textu pak v citlivě barevně a graficky odlišených boxech nalézáme výpovědi informátorů, citace pramenů, či specializované exkurzy k pojednávaným tématům. Přes řadu grafických hříček však kniha nepůsobí roztráštěně a přepřácaně, právě naopak,

vše tvoří jeden provázaný a funkční celek u vědeckých i vědecko-populárních publikací málokdy vídaný. Snad jen některé z Doležalových rekonstrukčních fotografií už na první pohled nezapřou jistou strojenost a neautentičnost (např. s. 17). Též obsah knihy odkazující jen na velké výkladové celky (a nikoliv již na četné podkapitoly) by mohl být uživatelsky přívětivější. Nalézt některé zajímavé a dosti speciální pasáže (např. výklad o stravě) si totiž vyžaduje prolisťovat celou knihu.

Celkově můžeme shrnout, že přes zacilení též na neodborníky je *Liptov v ľudovej kultúre* vynikající vědeckou monografií zpracovanou s mimořádnou znalostí pojednávaného regionu, jeho dějin a lidové kultury. Autorka využila všechny podstatné zdroje informací a vytvořila dílo (přes uvedené drobné výtky) skutečně trvalé hodnoty, které se – zejména úrovní zpracování problematiky materiální kultury – řadí důstojně po bok v úvodu uvedeným a dnes již klasickým regionálním národopisným monografiím české a slovenské provenience.

Jiří Woitsch

*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha*

OTAKAR KIRSCH:

***(Po)zapomenutí nositelé paměti.
Německé muzejnictví na Moravě***
Brno, Paido 2014, 282 s.

Přestože muzea v českých zemích naplňovala již od 19. století především svou primární roli paměťových institucí, souběžně s tím můžeme v jejich působení sledovat opakované přesahy za tento úzeji vymezený rámec činnosti. Svou nezastupitelnou roli tak sehrávaly nejen při rozvoji národopisu a obecně dokumentace tradiční lidové kultury v regionech, ale i při formování a rozvíjení regionální a národní identity. Zatímco dějinné působení českých (míněno etnicky a jazykově) muzejních institucí máme díky badatelskému úsilí posledních desetiletí vcelku dobře zmapováno, při hlubším poznávání aktivit jejich německy profilovaných protějšků se mnohdy dostáváme do slepé uličky. Je to mimo jiné důsledek zániku či ztráty adekvátního dokumentačního materiálu související s poválečným odsunem. Stejnou váhu má ovšem také záměrné přehlížení či dokonce opomíjení tohoto historického elementu v dějinách našich zemí. S obdobným trendem se ostatně pro téměř celou druhou polovinu 20. století setkáváme i v případě připomínky představitelů a organizací přispívajících k poznání tradiční lidové kultury německého obyvatelstva.

Důležitým příspěvkem k zaplnění tohoto bílého místa v historiografii střeoevropského muzejnictví se v nedávné době (2014) stala monografie odborného asistenta Ústavu archeologie

a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Otakara Kirsche s příhodným názvem: *(Po)zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě*. Kniha vůbec poprvé souhrnně přibližuje historické peripetie německého muzejnictví na Moravě v průběhu 19. a 20. století, které svým působením na poli dokumentace i prezentace sehrávalo důležitou roli v národněmancipačních a etnoidentifikačních procesech přelomu 19. a 20. století. Autor v ní navíc zúročil své mnohaleté výzkumy k této problematice, která se odráží i v řadě jeho dílčích publikačních výstupů.

Téma vykazuje na první pohled zdánlivou výhodu – je to historicky uzavřený fenomén, jehož přirozený vývoj byl ukončen závěrem II. světové války. Absence výraznějšího odborného zájmu o německé muzejnictví navíc před něj obrazně řečeno kladlo nepopsaný list papíru. Kromě archivního materiálu se mu v jeho badatelském úsilí stala oporou různorodá tištěná produkce – lokálními a regionálními vlastivědnými a muzejními tiskovinami počínaje, přes výroční zprávy až po oficiální věstníky a další tištěnou úřední agendou konče. Díky jejich důkladné analýze je tak čtenářům přiblížena řada zajímavých dílčích témat, profesních i životních osudů, příkladů česko-německé kooperace i soupeření, nahlédnutí do zákulisí některých muzejních institucí i nadstřešujících organizací.

Při koncipování struktury práce se vzhledem k zvolené problematice přímo nabízelo lineární chronologické

hledisko, jehož prostřednictvím by mohl být plynule rok po roku, desetiletí za desetiletím popsán „příběh“ německého muzejnictví na Moravě od počátků až po onen zlomový rok 1945 (s částečnými přesahy i za něj, když jsou popisovány aktivity reprezentantů muzejní sféry činných po odsunu v Rakousku a Německu). Otakar Kirsch však zvolil jiný přístup. Důkladná znalost materiálů ho spíše směřovala ke koncipování publikace do několika samostatných tematicky uzavřených os. Forma hlubších sondáží mu umožnila vystihnout některé klíčové znaky německomoravského muzejnictví, které v mnoha ohledech reflektovalo spletité prolínání lokálního a zemského patriotismu s rakouským vlastenectvím a sebeidentifikací s německou kulturou a jazykem. Autor tak skládá pomyslnou mozaiku odkrývající nejen základní historický vývoj sledovaného fenoménu, ale i jeho mnohavrstevnatost, kdy neopomíná ani širší historický a sociální kontext. Tím, že výzkumné téma neuzavírá do úzkých mantinelů, ale poukazuje na širší souvislosti, postavení německého muzejnictví a jeho představitelů v rámci společenských, vědeckých i politických struktur Moravy, jeho lokálně a regionálně podmíněné vazby či roli v česko-německých vztazích, posunuje recenzovanou publikaci nad běžný rámec prosté historiografické práce.

Čtenáři je tak postupně nabídnut pohled do prostorového i kvantitativního zastoupení německo-moravského muzejnictví, jsou mu osvětleny okolnosti fungování nadstřešujících

muzejních organizací i proměny v jejich působení v důsledku rozpadu Rakouského císařství, vzniku a posléze i zániku samostatného Československa. Otakar Kírsch oprávněně poukazuje na progresivnost německy hovořících muzejníků odrážející se ve vzniku a úspěšném fungování Verband deutsch-mährischer Ortsmuseen. Zajímavým poznatkem se v tomto ohledu jeví i poznání o negativních rozdělení dříve jednotného světa německých muzeí na Moravě po roce 1938 jako důsledek odtržení pohraničních území a jejich připojení k Německu. Dosud v jednotě se vyvíjející celek byl tímto politickým rozhodnutím rozdělen ve dvě. Po celé řadě komplikací, které s sebou přinesl rozpad habsburské monarchie, to byl další negativní faktor, který nejenže omezoval, ale v některých případech i existenčně ohrožoval německá muzea na historickém teritoriu Moravy. Stranou autorova zájmu pochopitelně nezůstává ani připomínka ekonomické stránky muzejní činnosti či problematika správy, které obvykle nepatří mezi nejatraktivnější sféry badatelského zájmu, nemalou měrou však limituje, nebo naopak pozitivně stimuluje rozvoj muzeí.

Autor v sobě nezapře vedle historického také muzeologické školení, proto svou pozornost zaměřuje také na jednotlivé formy muzejní prezentace, která je díky aktivní práci s doklady tradiční kultury zajímavá i pro etnology. Nosné kapitoly práce uzavírá oddílem o lidském faktoru v německo-moravském muzejnictví, pro nějž zkoncipoval několik reprezentativních modelů osobností

a s nimi svázaných konkrétních historických postav. Čtenář se tak může seznámit vedle celou knihou prostupující činnosti Julia Leischinga i s dalšími osobnostmi německého muzejnictví na Moravě. Nejvíce pozornosti je pochopitelně věnováno osobám, které byly svou činností bezprostředně spjaty se správou sbírek: organizátor – teoretik – bojovník – vědec – budovatel – udržovatel – specialista – sběratel – zprostředkovatel – externí spolupracovník – pomocný technický personál. Tento výčet posléze doplňuje o reprezentanty řídicí a kontrolní složky a přirozeně také o muzejní návštěvníky.

Je to právě tato šestá kapitola, která publikaci pomyslně završuje a uzavírá svým zaměřením na lidský faktor, který je i přes potřebu dostatečného financování či kvalitní organizace z mnoha hledisek pro existenci muzejních institucí nezastupitelná. Pomyslně se tak naplňuje i název celé knihy, který záměrně připomíná důležitou roli aktivních jedinců, kteří svou mravenčí prací výraznou měrou přispívali k naplňování základního poslání muzea coby paměťové instituce. Ačkoli dějinné peripetie po roce 1945 jejich mnohdy celoživotní úsilí obrátily vniveč, recenzovaná práce tento historický dluh vůči německomoravskému muzejnictví alespoň zčásti splácí.

Daniel Drápala

*Ústav evropské etnologie FF MU,
Brno*

Ryba v lidové kultuře

Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno

2. prosince 2015–27. března 2016

Námět a scénář: PhDr. Jarmila Pechová

Od sklonku roku 2015 až do března 2016 jsme mohli v prostorách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně zhlédnout výstavu s názvem *Ryba v lidové kultuře*. Hlavním posláním výstavy bylo seznámit návštěvníky s tematikou ryby v nejrůznějších odvětvích lidové kultury, s historií a způsoby rybolovu, s dějinami rybníkářství a podobně. Zmíněnou problematikou se autorka výstavy Jarmila Pechová zabývala již v souvislosti s přípravou stejnojmenného referátu na konferenci Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech (MKKK) s názvem *Zoomorfni tematika v lidové tradici* v roce 2013 v Uherském Hradišti.

Výstavu otevíral panel upozorňující na nejstarší archeologické nálezy týkající se ryb a zvláště rybolovu, jakými byly kostěné harpuny a udice, po nich proutěné vrše, sítě, čluny a další. Následující byl již věnován symbolice ryby v náboženství, zmiňující například zobrazení tří propletených ryb, značících v křesťanství Nejsvětější trojici. Velmi podrobně byla propracovaná tematika patronů rybářů sv. Petra (Šimona), sv. Ondřeje, sv. Mikuláše, sv. Antonína Paduánského a sv. Oldřicha, v níž jsou uvedeny i některé lidové obyčeje vztahující se k těmto světcům. Další

samostatný panel připomínal rekonstrukci rybárny na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895. Stejně jako jiné profese měli i rybáři svá organizovaná sdružení, cechy, s jejichž znaky se v muzejních sbírkách setkáváme například na džbánech, truhlicích a dalších předmětech. Autorka upozornila hlavně na korouhve a podstavníky na svíce v kostelích a připomenula existenci rybářských cechů v Olomouci, Uherském Hradišti, Petrově, Strážnici a Tvrdomicích. Motiv ryb se objevuje také v městské architektuře, které byl věnován další panel, upomínající také na dodnes přetrvávající názvy ulic jako Rybí, Rybáře, Rybářská, tedy někdejší sídla rybářů. Ve sféře lidového stavitelství byla zmíněna tesařská vazba zvaná *na rybinu* nebo *na rybí chvost*. Prostor byl vyhrazen také motivům ryb na obecních znacích, praporech a šlechtických erbech.

Důležitou kapitolou výstavy se stala historie rybolovu, vč. nejstarší zmínky pocházející z Kosmovy kroniky z doby založení Sázavského kláštera kolem roku 1034. Jiné oddíly výstavy pojednávaly o prodeji ryb, typech a způsobech rybolovu, počátcích a rozvoji rybníkářství, o nejčastěji lovených druzích ryb (kapr, karas, štika), nebo o tom, kdy a jak bylo v minulosti zpracováváno rybí maso. Zvláštní kapitola byla věnována symbolice ryby o vánočních svátcích, kdy je ryba považována za postní pokrm a je předmětem lidových pověr, zvyků a obyčejů. Výstava kontinuálně pokračovala částí o využití ryb v lidovém léčitelství (např. že „*spánková rybí*

kost roztlučená na prášek se dávala dětem s vodou, aby dobře spaly“, že „olej z lína se používal na léčení očních nemocí koní“ apod.).

Velmi zajímavou částí výstavy byla sekce Lidová víra a prosperitní magie („*když ryby plují proti vodě, bude pršet*“, „*je-li mnoho ryb, bude málo zrna*“ aj.). Z hlediska lidového umění bylo pojednáno zejména o využití a zpracování rybích šupin, jejichž aplikace se uplatňovala především na území Třeboňska. Samostatný panel byl v této souvislosti věnován Ludmile Dominové, žijící Nositelce tradice lidových řemesel (titul udělen roku 2008).

V oblasti výtvarného umění bylo vzpomenu také využití pečicích forem ve tvaru ryb jiných druhů nádobí, hlavně na porcelánových secesních rybích talířích ve tvaru banánu nebo oválu, a také obřadní pečivo. V souvislosti s využitím ryb jako potravy byly ve výstavě prezentovány i nejrůznější lidové recepty a způsoby konzervace. Motiv ryby nebyl opomenut ani ve folklorních projevech, jako jsou pohádky, pověrečná vyprávění, anekdoty, písně nebo dětské hry. Výstavu zakončila kapitola o využití motivu ryby v současnosti, kde Jarmila Pechová uvedla například ženské zaplétání vlasů *na rybí chvost*, tkání zvané

rybí kost, čelo vinného sudu s vyobrazením ryby zhotovené jako dárek pro rybáře od šitbořického řezbáře Josefa Zelinky, či pokrm upravený do podoby rybího těla.

Vedle obsáhlých textů a fotografií bylo ve výstavě zastoupeno nesčetné množství trojrozměrných předmětů, z nich uveďme alespoň keramické nádoby s motivy ryb, perníkářské formy, podmalby na skle, krojové součásti s rybími šupinami, hračky, rybářské náčiní či výrobky ze skla. Velkou předností výstavy se stalo její celkové aranžmá, které se neomezilo jen na předměty uzavřené ve vitrínách, ale využilo volné prostory pro rekonstrukci části rybářského zázemí (rybářské nástroje, síť, oblečení rybáře, rybí preparáty a kostry atd.). Kladně můžeme hodnotit také interaktivní kout pro děti i dospělé.

Spolu s Etnografickým ústavem MZM se na tvorbě výstavy podílelo Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství v Hluboké (Národní zemědělské muzeum – Ohrada) a Rybníkářství Pohořelice. Zápůjčkami přispěly k zdárné přípravě akce také farnost Olomouc-Nové Sady (cechovní předměty) a Národní ústav lidové kultury ve Strážnici (výšivky s motivem *na rybí hubu*, keramické formy na pečení a fajánsové figurky ryb od Heřmana Landsfelda).

Připraveno bylo také několik doprovodných programů, například přednášky *Rybářství a životní prostředí*, *Staré rybářské náčiní a způsoby rybolovu*, *Od rybolovu k rybníkářství a Ryba v kuchyni* či také výukový program pro školní mládež s názvem *Ryby, rybky*,

rybičky. Výstava *Ryba v lidové kultuře* přinesla celistvý pohled na tematiku ryby, rybářství a rybolovu na našem území. Nabídla velké množství rozličných informací, které jsou srozumitelné nejen odborníkům, ale především široké veřejnosti. Vytvořila ucelený náhled na jedno z nejstarších odvětví lidské činnosti, nutně z počátku k základní obživě a tudíž přežití na Zemi, později využívané v dalších oblastech společenského i kulturního života. Bylo by vhodné, aby nezůstalo u jedné instalace, ale aby výstavu spatřili zájemci i na jiných místech naší republiky.

Markéta Palowská

Ostravské muzeum, Ostrava

Muzeum v zákulisí – vnitřní svět muzea

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

23. května 2015–18. března 2016

Scénář: Mgr. Lenka Drápalová

Myšlenka představit veřejnosti svůj vnitřní chod není u muzejních institucí zcela neobvyklá. Realizována byla jak v českém prostředí (např. Městské muzeum ve Dvoře Králově a výstava *Muzeum, jak ho neznáte* uskutečněná ve dnech 23. 5.–24. 8. 2003), tak i nepříliš vzdáleném zahraničí (Národopisné muzeum ve Vídni s projektem *Muzeum uvnitř a navenek – práce*

s pamětí probíhající od 14. 6. 2007 do 31. 1. 2008). Výstava s názvem *Muzeum v zákulisí – vnitřní svět muzea* byla ovšem pojata odlišným způsobem. Poněkud netradiční a překvapivá byla již volba tématu v souvislosti s oslavami 90. výročí založení, které jsou v případě muzejních ústavů často provázeny instalacemi připomínajícími významné události a osobnosti z jejich historie. Tvůrci se však především pokusili zprostředkovat celkové fungování muzea nejen návštěvníkům, ale i samotným zaměstnancům. Právě zástupci odborných a administrativních úseků se tak mohli lépe seznámit s pracovní náplní svých kolegů, o níž mají mnozí z nich pouze nedostatečné vědomosti.

Prezentační akci rožnovského muzea, pro jejíž potřeby byly využity dva výstavní sály v prvním patře vstupní budovy (tzv. Sušáku), lze hodnotit ze dvou pohledů – obsahového a formálního. V prvním případě je jistě důležitým zjištěním, že výstava svým provedením a náplní plně koresponduje se zvoleným názvem a návštěvník tedy skutečně získá produkt, který před prohlídkou očekával. Téma jako takové lze jistě kvitovat, a to nejen z hlediska propagace muzea, ale i muzejnictví jako specifického oboru lidské činnosti. Veřejnost pochopitelně o existenci těchto institucí ví, vnímá je ale takřka výhradně na základně pro ni určených výstupů (tzn. výstavy, expozice, publikace, přednášky, doprovodné programy, exkurze, zájmové kroužky atd.). Jen málokdo nicméně zná výsledné prezentaci předcházející aktivity uskutečňované v rámci muzealizačního

procesu (způsob získávání nových akvizic, péče o sbírkové předměty, příprava výstavy atd.). Návštěvníci proto byli během výstavní akce informováni o tom, jak muzejní instituce fungují po odborné stránce, stejně jako o jejich potřebách a nesnázích. Sympatická snaha rožnovských muzejníků by tak mohla, alespoň v omezené míře, přispět k docenění této náročné práce a pochopení některých požadavků představitelů českého muzejnictví.

Po úvodních informacích o autorech, sponzorech a partnerech projektu jsou prostřednictvím fotografických reprodukcí představeny jednotlivé výstavní objekty muzea. Byť se v tomto případě jedná o onu veřejnosti „dobře známou tvář“, jeví se zařazení zmíněného instalačního prvku jako významné pro lepší pochopení vytčené problematiky. Řada návštěvníků totiž rožnovskou instituci vnímá jako homogenní celek a ztotožňuje ji s areály, jež jsou situovány přímo v Rožnově pod Radhoštěm (Dřevěné městečko, Valašská dědina, Mlýnská dolina). Ne každý ale má vědomost o tom, že se v její správě nachází např. národní kulturní památka Pustevny v těsné blízkosti Radhoště.

Druhá část výstavy již znázorňuje avizované muzejní zákulisí, které je přiblíženo prostřednictvím činnosti tzv. útvarů (ředitel, ekonomický, etnografický, technický a provozní útvar, metodické centrum). Pro pochopení samotného chodu muzea musely být nejprve názorně rozkryty vztahy mezi jednotlivými pracovními úseky, které jsou na jednom z panelů připodobně

ke vzájemně kooperujícím částem těla (hlava, oběhová soustava, srdce, ruce, nohy, trup). Autoři museli při instalaci vyjít také ze skutečnosti, že náplň aktivit některých z nich bude návštěvníkům relativně známá z jiných typů institucí (ekonomický, provozní), působení dalších pro ně však stále zůstává víceméně skryté (etnografický, technický). Je logické, že právě na ně se soustředila hlavní pozornost. Jednotlivé útvary jsou zprostředkovány přehlednou a názornou formou vhodně kombinující text (včetně některých statistických materiálů), obrazový materiál a autentické předměty uložené především ve stolových vitrínách (např. ukázky proutěných kufříků ve stavu před a po konzervaci). Aktivitu odborných pracovníků muzea přiblížil dokumentární film představující vědeckou rekonstrukci zaniklých tradičních technologií na Valašsku (výroba ubíraných punčoch, pálení škvarků z popela na bělení prádla atd.). Jistě originálním počinem z obsahového i instalačního hlediska jsou exponáty související s každodenností jednotlivých zaměstnanců reprezentované mimo jiné zavěšenými dopisy a poznámkami popsáním kalendářem sekretářky ředitele. Veřejnost také zaujme samostatně instalovaný dřevěný koník, jeden z dokladů práce muzejních stolařů, kteří se podíleli na restaurování historického kolotoče.

Doprovodné texty jsou psané srozumitelně a jejich délka je úměrná tomu, aby návštěvník nebyl zahlcen přílišným množstvím informací. K vyvážené a přehledné komunikaci přispívá také řešení panelů, jejichž obsah vhodně kombinuje

text a grafickou stránku (fotografie, grafy, tabulky). Divák si tak může získaný poznatek ihned spojit s konkrétním vystaveným objektem, který mnohdy ani nezná (např. přírůstková kniha), a zasadit jej do příslušného kontextu muzejní práce. Zajímavé řešení přináší snaha o přiblížení procesu začlenění předmětu do muzejních sbírek. Každou jeho fázi zde symbolizuje samostatný čtvereček, kde je daný krok přesně pojmenován. Prostřednictvím šipek je následně naznačeno, jak na sebe jednotlivé etapy muzejnickovy práce navazují. Přesto se ne vše zcela podařilo. Zmínit lze tabulku uvádějící počet předmětů zapsaných do Centrální evidence sbírek, která je příliš rozsáhlá a zůstává tak pro laického diváka nedisponujícího rozsáhlejšími znalostmi dané problematiky do značné míry nepřehledná.

Pokud jde o formální stránku recenzované výstavy, její architektonické řešení není nikterak výjimečné, nicméně je provedené vkusně a plně respektuje výstavní prostory a jejich možnosti. Grafické řešení celé výstavy je přiměřené, koresponduje s tématem a pro návštěvníka je tudíž přijatelné. První z místností je uprostřed rozčleněna na dvě přibližně stejné poloviny příčkou. Na ní stejně jako na okolních zdech jsou připevněny jednotlivé panely. Stolové vitríny jsou pak rozmístěny po obvodu obou místností včetně středové stěny. Od prostoroového uspořádání se následně odvíjí podstatná část komunikace s publikem. Návštěvník, veden přehledně vyznačeným směrem prohlídky, prochází podél stěn, pročítá panely a popisky, prohlíží

jednotlivé exponáty. Výstavní prostor kapacitně postačuje i pro větší počty diváků, pro které byl, pokud projeví zájem, připraven doprovodný program. Určitý problém by mohl eventuálně nastat, pokud by kolem stojící skupiny chtěl projít individuální návštěvník. Prvkem poněkud znesnadňujícím prohlídku je nepříliš vhodné umístění některých vitrín přímo před výstavním panelem. I když je na panelech zvolena odpovídající velikost i typ písma a kontrast mezi barvou textu a podkladu, musí se počítat s tím, že ne každý návštěvník bude přes poměrně rozměrný výstavní fundus schopen příslušná data přečíst. S texty a jejich čtením souvisí ještě jeden důležitý faktor – dostatečné osvětlení. V tomto ohledu výstava svůj cíl splnila – návštěvník si při sledování jednotlivých částí instalace nestíní a při prohlídce se nesetkáváme ani s dalším obvyklým prohřeškem, tedy reflexy na skle. Jako poněkud problematickou lze však vnímat instalaci popisek u předmětů umístěných ve vitrínách. Současné trendy v muzejním výstavnictví již neupřednostňují používat nařezaný kancelářský papír, navíc volně položený k příslušnému exponátu. Materiál totiž postupně mění svůj původní tvar, což následně může výrazně narušit vzhled a celkové vnímání uzavřeného prostoru. Popisky by proto měly být připevněny k pevnému podkladu. Také rozmístění některých trojrozměrných předmětů není vyřešeno zcela optimálně. Jejich velký počet způsobuje, že se vzájemně překrývají a do značné míry tak návštěvníkovi znesnadňují jejich prohlížení.

Markantní je to zejména v případě objektů uložených do spodních částí vitriny, takřka na úrovni podlahy. Jen malé procento návštěvníků tyto předměty plně registruje.

Přes některé dílčí výhrady lze instalaci hodnotit jako zdařilé skloubení muzejně-praktických a muzeologických přístupů, o čemž ostatně svědčí (vzhledem k omezené cílové skupině) poměrně značný divácký ohlas. Jak je v rožnovském muzeu tradicí, vliv na návštěvnost měla zdařilá propagace celé akce. Kromě spolupráce s místním tiskem bylo v tomto ohledu využito serveru <http://www.emuseum.cz/> zřizovaného Centrem pro prezentaci kulturního dědictví.

*Pavel Holman – Otakar Kirsch
Brno – Ústav archeologie a muzeologie
FF MU, Brno*

Mezinárodní konference Soumrak tradiční společnosti. Český venkov a maloměsto na přelomu epoch

V nádherných barokních prostorech Clam-Gallasova paláce se při příležitosti 200. výročí úmrtí milčického rychtáře a písmáka Františka Jana Vaváka (1741–1816) uskutečnila ve dnech 2.–3. června 2016 jedna z největších interdisciplinárních konferencí posledních let věnovaná dějinám, kultuře

a každodennosti tradiční společnosti 18. a 19. století. Uspořádala ji Filozofická fakulta Univerzity Karlovy ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy a vystoupilo na ní téměř třicet českých, slovenských a polských historiků, jazykovědců, archeologů, etnologů a dalších odborníků, počet registrovaných posluchačů se blížil osmdesáti. Vavákovské výročí bylo skutečně nanejvýše vhodnou příležitostí pro bilancování i představení aktuálních výzkumů tradiční agrární a maloměstské společnosti „na přelomu epoch“, jakkoliv se celkem jasně ukázalo, že většina referentů nechápe dobu Vavákova života jako definitivní konec „starého režimu“ a tradičního kulturního, sociálního či religiozního uspořádání společnosti. Prezentující totiž opakovaně poukazovali na silná kontinua (např. ve sféře barokní zbožnosti i mentality), která i přes radikální osvícenské reformy a zvraty napoleonských válek přetrvávala hlavně v tzv. lidové kultuře hluboko do 19. i 20. století.

V přepestrém spektru referátů, které zde bohužel nemůžeme pojednat v úplnosti, lze odhalit několik základních trendů soudobého výzkumu. Zaprvé je to silný a znovuobnovený zájem jazykovědců a literárních historiků mladších generací o tzv. lidovou a pololidovou tvorbu – písmácké zápisky a další literární produkci venkova, kramářské tisky a v neposlední řadě folklor. Kramářské tisky tak sledovaly např. Monika Szturcová (FF OU) v kontextu poutní kultury slezsko-polského pohraničí nebo Markéta Skořepová (FF JČU) v referátu „*Ochránkyň sirotek a vdov.*“ *Ovdovění*

a osíření v textech kramářských písní, propojujícím přístupů folkloristické a historicko-demografické. Přímo na Vavákovy paměti z hledisek filologických či literárněvědných cílil Karel Komárek (FF UPOL), Marek Fapšo (FF UK) a Tomáš Matějec (KTF UK), na jazyk venkovské společnosti obecně Alena Andrlová Fidlerová (FF UK).

Druhou velkou skupinu příspěvků představovaly referáty vycházející z přístupů agrárního dějepisceví a etnografie, resp. obecněji hospodářských a sociálních dějin venkova. Přednášející v nich věnovali pozornost např. berním povinnostem poddaných (Jan Lhoták, FF ZČU), postavení a činnosti katolického kléru ve venkovské společnosti (Pavel Pumpr, FF OU nebo Libor Staněk, FF JČU) i komplikované problematice transferu poddanských nemovitostí (Jiří Koumar, FF UJEP, na příkladu tzv. perkrechtních vinic na Mělnicku). Z takto pojednaných příspěvků svou mimořádnou precizností, náročností heuristiky i propojením s nejnovějšími trendy mikrohistorického, historicko-ekologického a historicko-antropologického výzkumu předindustriálního venkova vyčnívaly vzájemně propojené referáty Tomáše Klíra (FF UK) „*Pastvy a chování dobytka tuto ves šťastnou činí.*“ *Ekonomicko-antropologická analýza zápisů F. J. Vaváka* a Dany Vodákové (Městské muzeum Čelákovice) *Milčický mikrosvět v Pamětech F. J. Vaváka*.

Konference, myslím, velice dobře poukázala i na některé přetrvávající problémy současného výzkumu. Diskuse se tak opakovaně stáčela k při studiu tzv.

lidových pramenů bolestivě vnímané nejednotnosti terminologické a typologické. Na rozdíl od Německa není v české produkci jasně vymezen ani pojem písmák či lidový kronikář. Nutno upozornit, že právě etnografie a folkloristika se o podobnou typologii i definování termínů pokoušela (např. v pracích Antonína Robka), ovšem s výsledky i díky ideologickému dogmatismu tohoto i některých dalších autorů poněkud rozporuplnými. Druhým dlouhodobě slabým místem našeho výzkumu, jak ve shrnujícím vystoupení upozornil Eduard Maur (FF UK), je stále mizivý zájem věnovaný sociálním poměrům a kultuře malých měst. Ta byla a jsou až na výjimky badateli vč. etnologů opomíjena, přitom právě v nich se v raném novověku a novověku patrně nejsilněji prolínaly prvky tradiční agrární kultury venkova a rychle se modernizujících velkých měst.

S ohledem na vyložení národopisné téma konference zaráží mizivý zájem etnologů o ní. S referáty vystoupili pouze Jiří Woitsch (EÚ AV ČR), který sledoval přínos díla Jaroslava Kramářka ke studiu tradičního venkova, Václav Michalička (Muzeum Novojičínska), jehož inspirativní referát o betlémářské tvorbě 19. století jako dozvuku barokní zbožnosti vzbudil zaslouženou pozornost, a Barbara Grabny s Przemysławem Nocuńem z Hornoslezského etnografického parku (muzea v přírodě) v Chořově (pol. Chorzów). Z nemnoha dalších etnologů v sále se alespoň do diskuse aktivně zapojovaly Věra Frolcová, Lydia Petráňová a Naďa

Valášková (všechny EÚ AV ČR). Řada vyloženě etnologických, resp. folkloristických témat tak byla prezentována, někdy zdařileji – referát Eduarda Maura o původu a šíření Písňe o králi Bavorsi, příspěvek Heleny Chalupové (PedF UK) o pověstech o „zlých pánech“ či pozoruhodný referát Hanky Tlamsové (FF JČU) „Světští“ na českém venkově od 18. do 20. století – někdy s poněkud slabším výsledkem (příspěvek Dmitrije Timofejeva z ÚJČ AV ČR věnovaný sociálnímu původu česky píšících lidových kronikářů) především historiky a literárními historiky. Ti samozřejmě vycházejí převážně z vlastního oborového zázemí, teorií a metod a studovaný materiál ne vždy dokáží propojit s mimořádně bohatými výzkumy národopisnými. Doufejme tedy, že šlo jen o náhodu (čemuž by nasvědčovala vynikající konference na podobné téma *Staré památnosti se zapisují...* konaná v roce 2007 v Rožnově pod Radhoštěm) a že národopis po více jak 100 letech úspěšné dominance při studiu venkova 18. a 19. století nezačne vyklízet pozice. To by bylo velice nešťastné.

Jiří Woitsch
*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha*

K 70. výročí založení Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Formování humanitních a společenských věd probíhalo různými cestami. Postupnou specializací se z některých zavedených oborů, jako je slavistika či historie, vydělily další disciplíny, které se v různých časových periodách etabloují coby samostatné vědní obory. Uvedeným vývojem se na konci 19. století zformoval národopis, vědní disciplína zaměřená na studium tradiční lidové kultury novodobých evropských etnik. Druhý alternativní název etnografie se stal v určitých historických etapách dominující, ale byl dichotomicky spojován s folkloristikou, oborem studujícím tradiční kulturní jevy nemateriální povahy, zejména projevy slovesné, hudební, taneční a dramatické, případně jevy z oblasti sociální kultury, kde se folkloristika setkávala s etnografií. Národopisná věda měla samozřejmě vzhledem ke svému předmětu studia dobové politické konotace, kladné i záporné.

Zakládáním národopisných společností k organizaci výzkumné práce, budování lokálních, regionálních či celonárodních národopisných sbírek a vydáváním periodik a odborné literatury se národopis konstituoval do podoby samostatné vědní disciplíny, k čemuž v českých zemích došlo koncem 19. století v souvislosti s Národopisnou

výstavou československou 1895. Završením těchto procesů bylo zakládání národopisných „stolic“ na univerzitách. Do té doby se národopisná problematika přednášela v rámci různých vědních disciplín humanitních i přírodovědných, zaměřených na kulturu a člověka.

Z hlediska české národopisné vědy první pracoviště univerzitního charakteru vzniklo až po I. světové válce v samostatném Československu, když byl na nově založené Univerzitě Komenského v Bratislavě ustanoven v roce 1921 profesorem obecného národopisu Karel Chotek. Uvedený krok byl logický vzhledem k životnosti tradičních kulturních forem na agrárním Slovensku ve srovnání s industrializovanými českými zeměmi. Kombinací s jinými disciplínami u prof. K. Chotka vystudovala obor první generace českých a slovenských národopisců. Přechodem prof. K. Chotka do Prahy na Karlovu univerzitu (1931) vzniklo oborové pracoviště i zde, i když na německé části univerzity obor již přednášel prof. Gustav Jungbauer.

V Brně na Masarykově univerzitě, na druhé nově založené univerzitě v Československu, se tematika etnografie a folkloristiky uplatnila v přednáškách na filozofické fakultě v rámci slavistiky (doc. Jiří Horák, prof. Frank Wollman), literární vědy (prof. Stanislav Souček) a historické geografie (prof. Bohuslav Horák), ale i na přírodovědě v rámci antropologie (prof. Vojtěch Suk). Teprve po habilitaci Chotkova bratislavského žáka dr. Antonína Václavíka v roce 1933 mohl Václavík jako soukromý docent vypsát přednášky, na které musel dojíždět

z Bratislavy nebo z Martina, kde byl pracovně zainteresován jako vládní úředník. I když již před válkou se objevují snahy o jeho jmenování mimořádným profesorem a o vytvoření národopisného semináře, tyto plány vyšly na prázdno a podařilo se je uskutečnit až po II. světové válce. Nedlouho po osvobození a obnovení vysokého školství byl k 1. říjnu 1945 doc. A. Václavík jmenován řádným profesorem českého a slovenského národopisu a mohl v akademickém roce 1946 začít budovat nové oborové pracoviště, které nazval seminář pro etnografii a etnologii s vizí širšího komparačního studia oborové problematiky. Tím byl obor nejčastěji označován jako národopis konstituován na všech československých univerzitách.

Z uvedeného je patrné, že si Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity jako nástupce Václavíkova semináře může v letošním roce připomenout 70. výročí svého založení, jež je příležitostí k bilanci pedagogické a vědecko-výzkumné práce pedagogů a externích spolupracovníků. Proto dne 16. listopadu 2016 proběhl v rámci Týdne humanitních věd na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity cyklus přednášek, který se zaměřil na reflexi minulého vývoje oboru a jeho další směřování. Protože vedle univerzitní sféry obor od 50. let 20. století formovaly ústavy Československé akademie věd, v Praze a v Brně Ústav pro etnografii a folkloristiku a v Bratislavě Národopisný ústav Slovenské akademie věd, byli mezi referujícími zástupci obou akademických pracovišť, které dnes

mají ve svém názvu rovněž etnologie a etnologický.

Situaci v Praze v období 70. a 80. let 20. století, kdy došlo k personálnímu propojení univerzitního a akademického oborového pracoviště osobou prof. Antonína Robka, osvětlil na základě osobní zkušenosti PhDr. Stanislav Brouček, CSc. (Etnologický ústav AV ČR). Jeho *Poznámky k životu v etnologii. Mezi vnitřním exilem a kolaborací* se pokusily pokud možno objektivně posoudit roli tohoto politicky vysoce angažovaného představitele oboru v době normalizace a reálného socialismu při koncipování vědecké práce. Indoktrinace oboru je patrná z politických úvodníků v Českém lidu stejně jako z preferovaných angažovaných témat z oblasti dělnické kultury a etnických procesů v českém pohraničí, jejichž závěry musely souznět s oficiální stranickou rétorikou. Protiváhou byla ochranná ruka nad některými vědeckými pracovníky, kteří měli pracoviště opustit při normalizačních prověrkách. Loajalita vůči vedení umožňovala vlastní vědeckou práci. Nakonec nerealizovaný projekt Etnografie Slovanů umožnil navázat kontakt s řadou významných badatelů ze socialistických zemí.

Etnológia na Slovensku v prelomových obdobiach (po roku 1968 a 1989). Česko-slovenský a medzinárodný kontext bylo téma příspěvku PhDr. Gabriely Kiliánové, CSc. (Ústav etnologie Slovenské akademie věd, Bratislava). Po stručné informaci o vzniku Národopisného ústavu SAV se zaměřila na situaci v normalizačním období, které na Slovensku probíhalo v trochu

jiné režii než v České republice. Na jeho počátku se sice přímo objevila snaha o zrušení Národopisného ústavu, ale podařilo se ji úspěšně zažehnat a ředitelka Božena Filová ústav stabilizovala personálně i badatelsky, takže se stal koordinátorem dvou úkolů státního plánu základního výzkumu v oboru etnografie. Slovenské výzkumy společenských a kulturních přeměn venkova korespondovaly s obdobnými výzkumy na brněnské univerzitě a souvisely s orientací na modernizační kulturní procesy, jak je v německém národopise prezentoval Hermann Bausinger. Vedle toho pokračoval výzkum tradiční lidové kultury. Transformace pracoviště a slovenské etnografie po 1989 vedla k razantnímu snížení počtu vědeckých pracovníků Ústavu etnologie stejně jako na jiných pracovištích SAV. Zapojením slovenských etnologů do mezinárodních projektů výzkum dostal nadnárodní charakter, ale i nadále sledoval dvě linie: 1. komparativní studium slovenské lidové kultury; 2. výzkum sociálních a kulturních procesů v moderní společnosti (etnicita, nacionalismus, majorita a minorita, kolektivní identity, ekonomická, sociální a kulturní transformace v urbánním a vesnickém prostředí). Přes uvedené posuny se G. Kiliánová domnívá, že změna paradigmatu oboru na Slovensku byl kontinuální proces, který stále směřoval k výzkumu člověka, jeho sociálních vztahů a způsobu života, a kulturních tradic sledovaných z historické a komparativní perspektivy. Třetí charakteristický rys současné slovenské etnologie spočívá v nárůstu

aplikovaného výzkumu v badatelské sféře.

Vystoupení zástupce pořádatelky instituce doc. Miroslava Války, Ph.D. (Ústav evropské etnologie FF MU Brno) sledovalo vývojový posun pracoviště *Od národopisu k evropské etnologii. Výuka oboru na brněnské univerzitě a její vývojové peripetie*. O okolnostech vzniku semináře pro etnografii a etnologii a jeho formování prof. A. Václavíkem jsme hovořili v úvodu při objasnění motivace k uspořádání semináře. O poválečném směřování národopisné vědy přesvědčivě vypovídá její řazení do rámce slavistické filologie, pak k disciplínám uměnovědným, ale po roce 1948 se jednoznačně prosazuje linie historické vědy. Prof. Václavík se snažil obor zbavit diletantismu a rozvíjet vědecké studium lidové kultury domácí, tj. české a slovenské, ovšem v kontextu slovanského světa. Tuto slavistickou koncepci zčásti rozvíjeli jeho žáci a nástupci v oddělení etnografie na různých společných katedrách s prehistorií a uměnovědnými obory i v rámci samostatné Katedry etnografie a folkloristiky v letech 1964–1970 pod vedením prof. Richarda Jeřábka. Zahraniční studijní cesty R. Jeřábka a V. Frolce umožnily tuto koncepci rozšiřovat směrem k evropeistice i mimoevropské etnografii. Návrat zpět do lůna socialistické etnografie byl spojen s dobou po roce 1968, kdy bylo národopisné pracoviště přičleněno jako oddělení k historickým katedrám. Posun ve vývoji oboru přinesl výzkum společenských změn na současné (družstevní) vesnici,

kteřý na jedné straně umožnil sledování transformace kulturních forem, na straně druhé měl své limity dané politickými poměry země. Poslední vývojová perioda brněnské katedry se píše od roku 1991, kdy vzniká samostatný Ústav evropské etnologie, který reflektoval změny v diskurzu oboru a odklon od jednostranné historické linie. Nový kurz se projevil nejen ve skladbě výuky etnologie, ale

také v tématech diplomových a doktorských prací. Uvedené historické peripetie etnologického pracoviště na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity bude detailněji analyzovat připravovaná publikace pracovníků Ústavu evropské etnologie a prognózu dalšího vývoje by měla nastínit mezinárodní konference Etnologie pro 21. století připravovaná v Brně na rok 2017.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU,

Brno

Contents

Studies

Jiří Woitsch, <i>Cold War Ethnology in the Czech Republic: Themes, Approaches, Methods</i>	5
Karel Altman, <i>In a Pub During the World War</i>	31
Zuzana Štancelová, <i>The Czechoslovak Ethnographic Exhibition in the Context of the Study of Vernacular Architecture in Slovakia in the Second Half of the 19th Century</i>	46
Radek Bryol, <i>Last Wooden Barns in the Moravian Gate Region</i>	56
Eliška Leisserová, <i>Contemporary Renovations of Viniculture Buildings in Selected Wine-Cellar Areas in the Region around Znojmo</i>	73

Materials

Kateřina Sedlická – Dana Motyčková, <i>The Architect Jiří Waage and the Documentation of Vernacular Architecture: From Collections of the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i.</i>	85
Vanda Jiříkovská, <i>Forty Years of the Ethnographic Museum of the Slaný Area in Třebíz</i>	94
Michal Škopík, <i>Digital Utopia – Analogue Reality: Digitalization of Sound Recordings on Magnetic Tapes in Memory Institutions</i>	103

Discussion

Reply to the Polemics of the Research Fellows from the Institute of European Ethnology, Faculty of Arts, Masaryk University (<i>Blanka Soukupová</i>).....	113
Antonín Václavík – a Collaborationist? (On the Development of Czech Ethnology in the Period of the So-Called Protectorate and its Post-War Consequences) (<i>Karel Altman</i>).....	120
The European Ethnology and Czech Ethnography (<i>Josef Jančář</i>).....	133

Personalia

Zdeněk Tempír's Recollections (<i>Miloš Melzer</i>).....	140
Helena Šenfeldová Celebrating a Significant Birthday (<i>Monika Tauberová</i>).....	145
Věra Thořová Celebrates her Birthday Jubilee – a Double Academic Life (<i>Lubomír Tyllner</i>).....	150
Relentlessly in the Footsteps of Jiří Langer (<i>Radek Bryol</i>).....	152
A Congratulation for Alexandra Navrátilová (<i>Věra Frolcová</i>).....	159
On the Occasion of an Important Birthday Jubilee of Ludmila Tarcalová (<i>Eva Večerková</i>).....	163
Ivana Kubečková Celebrating Her Significant Birthday (<i>Helena Mevaldová</i>).....	166
A Congratulation for Alena Křížová (<i>Martina Pavlicová</i>).....	171
A Significant Birthday of Helena Beránková (<i>Miroslav Válka</i>).....	177
The legacy of Jan Poláček (<i>Věra Frolcová</i>).....	179

Books

Blanka Soukupová – Daniel Luther – Peter Salner (eds.): <i>Mýtus – „Realita“ – Identita. Socialistické metropole v zápase o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti / Myth – “Reality” – Identity. The Socialistic Capitals in the Fight for the New Present and the Vision of a Happy Future</i> (<i>Jan Semrád</i>).....	182
Roman Doušek – Daniel Drápala (eds.): <i>Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě / Traditional Folk Culture in Moravia: Time and Space</i> (<i>Mojmír Benža</i>).....	184
Iveta Zuskinová: <i>Liptov v ľudovej kultúre / Liptov in Folk Culture</i> (<i>Jiří Woitsch</i>).....	187
Otakar Kirsch: <i>(Po)zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě / (A Little Bit) Forgotten Memory Bearers. German Museology in Moravia</i> (<i>Daniel Drápala</i>).....	190

Exhibitions

The Fish in Folk Culture (<i>Markéta Palowská</i>).....	193
Behind the Scenes at Museum – an Internal World of the Museum (<i>Pavel Holman – Otakar Kirsch</i>).....	195

Conference

International Conference “The Dusk of Traditional Society. The Czech Countryside and the Small Town at the Turn of Eras” (<i>Jiří Woitsch</i>).....	198
On the 70th Anniversary of the Institute of European Ethnology at the Faculty of Arts, Masaryk University in Brno (<i>Miroslav Válka</i>).....	201

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST